

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: *ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ*

**ΑΤΟΜΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ:
ΟΙ ΔΙΑΘΗΚΕΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΩΔΙΚΑ
Ι ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ (1889-1897)**

ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ Γ. ΜΠΑΚΟΥΛΑ
Πτυχιούχου Ιστορίας - Αρχαιολογίας
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΑΘΗΝΑ 2010

**ΑΤΟΜΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ:
ΟΙ ΔΙΑΘΗΚΕΣ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟ ΚΩΔΙΚΑ
Ι ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ (1889-1897)**

Επιβλέπουσα - Σύμβουλος Σπουδών:
Μαρία Ευθυμίου
Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Αθηνών

*Αφιερώνεται
στη λατρευτή μου μητέρα και
στη μνήμη του πολυαγαπημένου μου πατέρα*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Ο τόπος και ο χρόνος.....	8

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ: ΔΟΜΕΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΘΗΚΕΣ

1. Δομές αυτοδιοίκησης.....	21
1.1. Η καταγωγή του κοινοτικού θεσμού.....	22
1.2. Η δομή και λειτουργία της κοινότητας στο β' μισό του 19 ^{ου} αιώνα	24
1.3. Η ορθόδοξη ελληνική κοινότητα της Αδριανούπολης.....	29
1.3.1. Περιγραφή της πόλης: ενορία-μαχαλάς.....	29
1.3.2. Διοικητική οργάνωση.....	33
1.3.3. Οικονομική και κοινωνική οργάνωση.....	35
1.3.3.1. Επαγγέλματα - Συντεχνίες.....	38
1.3.3.2. Οι Σύλλογοι: η δράση και ο ρόλος τους.....	42

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΑΤΟΜΟ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΙΑΘΗΚΕΣ

1. Οι διαθήκες: το νομικό πλαίσιο	45
1.1. Είδη Διαθηκών.....	46
1.1.1. Δημόσιες διαθήκες.....	46
1.1.2. Ιδιωτικές διαθήκες.....	48
1.1.3. Κωδίσκοι.....	49
1.2. Μορφή και εσωτερική δομή των διαθηκών.....	50
1.2.1. Δημόσιες διαθήκες.....	50
1.2.2. Ιδιωτικές διαθήκες.....	56
1.2.3. Κωδίσκοι.....	57
2. Κατάλογος διαθετών.....	59

3. Επαγγελματικές κατηγορίες διαθετών και τόπος κατοικίας.....	61
3.1. Άνδρες.....	61
3.2. Γυναίκες.....	66
4. Στάση και συμπεριφορά σε σχέση με τις διαθήκες.....	69
4.1. Δημόσιες διαθήκες.....	69
4.2. Ιδιωτικές διαθήκες.....	73
4.3. Κωδίκελλοι.....	75
5. Η κοινότητα ως κληρονόμος / κληροδόχος της ατομικής περιουσίας των διαθετών.....	77
5.1. Οι παράγοντες που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των διαθετών.....	80
5.2. Η οικονομική κατάσταση	81
5.2.1. Το μέγεθος και η σύνθεση των περιουσιών.....	81
5.3. Η επαγγελματική κατηγοριοποίηση και η κοινωνική θέση.....	87
5.3.1. Το φύλο.....	90
5.3.2. Η εκπαίδευση – το μορφωτικό επίπεδο.....	93
5.4. Οι συγγενικοί δεσμοί και στρατηγικές.....	94
5.5. Η θρησκευτικότητα και η φιλανθρωπία.....	100
5.6. Ο εθνικισμός.....	102
6. Τα κληροδοτήματα προς την κοινότητα: είδη και μεγέθη.....	105
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	110
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	118
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	138
Α. ΠΗΓΕΣ.....	138
Β. ΕΡΓΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΜΕ ΤΟ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΘΕΜΑ.....	138
Γ. ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑ ΕΡΓΑ.....	141

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Πωλ Βέιν, Γάλλος ιστορικός του αιώνα μας, έλεγε πως η ιστορία είναι ένα «μυθιστόρημα αληθινό».¹ Αυτό το «αληθινό μυθιστόρημα», ας μου επιτραπεί ο όρος, σκέφτηκα να παρουσιάσω μελετώντας τις διαθήκες που βρήκα στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) και στις σελίδες του Μητροπολιτικού Κώδικα της Αδριανούπολης. Πριν ασχοληθώ με την έρευνα αυτή η διαθήκη ήταν στο μυαλό μου ως μια θλιβερή πράξη τέλους. Τη θεωρούσα ένα αυστηρά νομικό κείμενο που κανονίζει την διανομή των περιουσιακών στοιχείων του αποθανόντος διαθέτη. Δεν άργησα να συνειδητοποιήσω ότι μπορεί η ώρα της διαθήκης να είναι κοντά σ'εκείνη του θανάτου - ή στην πιθανότητά του² - αλλά, πέρα από αυτό, η διαθήκη αποτελεί μια ανεκτίμητη πηγή πληροφοριών για τη ζωή του ατόμου και για την κοινωνία του. Η διαθήκη μελετώμενη μαζί με ένα σύνολο εγγράφων, όπως προικοσύμφωνα, ληξιαρχικές πράξεις κ.λ.π., μπορεί να συμβάλει στη συνολική κατανόηση ενός κοινωνικού σχηματισμού.³ Στην περίπτωση, όμως, που αυτά τα στοιχεία δεν σώζονται, από μόνη της η διαθήκη, ως έγγραφο με συγκεκριμένη δομή και εσωτερική μορφή, αποτελεί τη μοναδική μαρτυρία για άτομα και οικογένειες του παρελθόντος. Μέσα από αυτήν την προσωπική μαρτυρία καλούμαστε να δούμε το άτομο ως κοινωνικό ον και να ανασυνθέσουμε τον κοινωνικό του περίγυρο μέσα σε ένα ιστορικό πλαίσιο που απέχει αιώνες από εμάς, και εκεί, νομίζω, ότι επεισέρχεται η έννοια του «αληθινού μυθιστορήματος». Μέσα από τις διαθήκες θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τη συμπεριφορά του ατόμου απέναντι στο σύνολο δηλαδή, στην περίπτωση μας, την κοινότητα, αναφορικά με το θέμα της διάθεσης των περιουσιακών του στοιχείων προς όφελος της κοινότητας.

Οι διαθήκες που θα μελετήσουμε περιλαμβάνονται στις Μικρές Συλλογές των Γενικών Αρχείων του Κράτους και, συγκεκριμένα, στον Κώδικα Ι της Μητρόπολης της Αδριανούπολης. Πρόκειται για τον πρώτο από τους τρεις Κώδικες που καλύπτει τη χρονική περίοδο από τον Ιανουάριο του 1889 μέχρι το Μάιο του 1897. Σύμφωνα με την Α. Μπεκιάρογλου – Εξαδακτύλου που έκανε την αναλυτική περιγραφή του περιεχομένου των Κωδίκων της Μητρόπολης της Αδριανούπολης οι Κώδικες αυτοί βρέθηκαν, κατά την απογραφή των Γενικών Αρχείων του Κράτους, τον Οκτώβριο

¹ P. Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, Παρίσι, Seuil, 1971, σ.10

² Σ. Ασδραχάς, «Πρόλογος» στο Χ. Λούκος, *Πεθαίνοντας στη Σύρο τον 19^ο αιώνα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2000, σ. 8

³ Χ. Λούκος, *στο ίδιο*, σ. 13

του 1989 ανάμεσα στα έγγραφα του Αρχείου της Δ/σης Ανταλλαγών του Υπουργείου Γεωργίας που είχαν παραδοθεί το 1975 από το Γενικό Λογιστήριο του Κράτους κατόπιν σχετικής αλληλογραφίας μεταξύ της Επιτροπής Ποντιακών μελετών (αριθ. 71/20-6-1974), Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους (Δ/ση 7^η Κιν Κεφ Τμ Α-β, 97527/13238/5-8-1974) και Γενικών Αρχείων του Κράτους (αρ 23730/5-2-1975 και Αποφ. Επιτρ. ΓΑΚ 304/6-3-1975, παραγρ. 25).⁴

Οι κώδικες των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων (ορθόδοξες μητροπόλεις, μοναστήρια κ.λ.π.) αποτελούν μια από τις κυρίαρχες πηγές που μας επιτρέπουν να μελετήσουμε την ιστορία των βαλκανικών πόλεων την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης. Οι κώδικες αυτοί μας παρέχουν ένα μεγάλο τμήμα των εγγράφων που παρήχθησαν από την ελληνική κοινότητα. Το σύνολο των εγγράφων που παράγονται από τη Μητρόπολη κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης περιόδου δένονται σε μορφή βιβλίου που ονομάζεται κώδικας. Τα έγγραφα αυτά είναι πράξεις που αφορούν την πολιτική και κοινωνική ζωή της κοινότητας, των κωμοπόλεων και των χωριών που βρίσκονται στα περίχωρα των πόλεων. Κάθε έγγραφο επικυρώνεται από τη Μητρόπολη και μπαίνει στον κώδικα. Υπάρχουν δύο είδη μητροπολιτικών κωδικών: ο ένας που περιλαμβάνει τα έσοδα και τα έξοδα της Μητρόπολης και ο άλλος όλα τα είδη των συμβολαίων, πράξεις και μητροπολιτικές επιστολές.⁵ Ο μητροπολιτικός κώδικας Ι της Αδριανούπολης περιλαμβάνει 193 καταχωρήσεις, που στην πλειοψηφία τους είναι πιστοποιητικά και διαθήκες.⁶ Οι διαθήκες που θα μελετηθούν (45 συνολικά)⁷ αποτελούν το δεύτερο σε αριθμό σύνολο καταχωρήσεων μετά τα πιστοποιητικά.

Στο εισαγωγικό μέρος της μελέτης μας θα αναφερθούμε στον τόπο και το χρόνο που παρήχθησαν οι διαθήκες. Στο πρώτο μέρος θα αναλύσουμε τις δομές αυτοδιοίκησης δίνοντας έμφαση στο θεσμό της κοινότητας που αποτελούσε βασική συνιστώσα της ζωής των κατοίκων της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Αδριανούπολης. Θα παρουσιασθεί, επίσης, η διοικητική, κοινωνική και οικονομική

⁴ Βλ. την Εισαγωγή στο **Αικ. Μπεκιάρογλου – Εξαδακτύλου**, *Κώδικες Μητρόπολης Αδριανούπολης 1889-191: Περιγραφή και αναλυτικά περιεχόμενα των κωδικών* ΓΑΚ (Κ 213), Βιβλιοθήκη των Γενικών Αρχείων του Κράτους, τ. 21, Αθήνα 1991, σ. 9-11

⁵ **M. Tsikaloudaki**, *Pouvoirs and professions des communautés urbaines dans l'Empire Ottoman (XVIIe-XIXe siècles): Serrés, Philippopoli, Kozani, Larissa*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή στο Paris I, Παρίσι, 2000, σ. 12

⁶ **Αικ. Μπεκιάρογλου – Εξαδακτύλου**, ό.π., σ. 11

⁷ Η Α. Μπεκιάρογλου σημειώνει 47 διαθήκες γιατί υπολογίζει ξεχωριστά την κατάθεση της μυστικής διαθήκης καθώς και μια απόφαση εκτέλεσης διαθήκης

οργάνωση των ελληνορθόδοξων κατοίκων της κοινότητας, ούτως ώστε να μπορέσουμε στη συνέχεια να διαμορφώσουμε το προφίλ των διαθετών μας.

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζεται το νομικό πλαίσιο των διαθηκών, τα είδη καθώς και η μορφή και η εσωτερική δομή αυτών. Εξετάζοντας το κύριο σώμα των διαθηκών θα δοθεί ο κατάλογος των διαθετών και θα διευκρινισθεί η στάση τους ως προς τη διαθήκη με βάση την επαγγελματική τους κατηγοριοποίηση και το φύλο τους. Θα εστιάσουμε στην κοινότητα και στο ρόλο της ως κληρονόμου/κληροδόχου της περιουσίας των διαθετών προσδιορίζοντας και ερμηνεύοντας τους παράγοντες που συμβάλλουν στην απόφαση των διαθετών να κληροδοτήσουν στην κοινότητα. Τέλος θα αναλύσουμε τα είδη και τα μεγέθη των κληροδοτημάτων προς την κοινότητα.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Ο Τόπος και ο Χρόνος

Για να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε και, κυρίως, να μελετήσουμε την κοινωνία των διαθετών μας πρέπει να μεταφερθούμε νοερά στον τόπο και το χρόνο που αυτοί έζησαν. Ο τόπος είναι η πόλη της Αδριανούπολης και ο χρόνος το τέλος του 19ου αιώνα, συγκεκριμένα τα έτη 1889-1897. Μέσα από τη μελέτη της γεωγραφικής θέσης, του πληθυσμού των κοινοτήτων - εθνοτήτων και του ρόλου τους στο τέλος ενός αιώνα που σημαδεύθηκε από την εθνικιστική ιδεολογία και τη διαμόρφωση των εθνικών κρατών σε ένα πολιτικό πλαίσιο που καθόριζαν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις θα επιχειρήσουμε την ανασύσταση του χωροχρονικού πλαισίου.

Η Αδριανούπολη βρίσκεται στο κέντρο της Θράκης και στη συμβολή των τριών μεγάλων ποταμών της του Έβρου (ή βουλγ. Μαρίτσα), Τόνσου (ή Τούντζα) και Άρδα.⁸ Το 19ο αιώνα διοικητικό διαμέρισμα με την ονομασία Θράκη δεν υπήρχε.⁹ Η περιοχή αυτή ήταν διαιρεμένη σε Εγιαλέτια, ή - από το 1864 και μετά- σε Βιλαέτια (Νομοί ή Γενικές Διοικήσεις), τα οποία έφεραν το όνομα του σπουδαιότερου αστικού κέντρου που περιλάμβαναν. Το υπό την άμεση οθωμανική διοίκηση τμήμα της ευρύτερης Θράκης διαιρέθηκε στα Βιλαέτια Αδριανούπολης, Κωνσταντινούπολης και το αυτόνομο -υπό την άμεση διοίκηση του οθωμανικού υπουργείου των εσωτερικών- Σαντζάκι της Τσατάλτζας (Μετρών). Το Βιλαέτι της Αδριανούπολης¹⁰ ήταν, μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους, το μεγαλύτερο, με έκταση 42.500

⁸ Για τη θέση της Αδριανούπολης βλ. **Τ. Γριτσόπουλος**, «Η Μητρόπολις Αδριανουπόλεως», *Αρχειόν του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 22 (1957) 322· **Γ. Λαμπουσιάδης**, «Τρεις ανέκδοτοι μελέται περί Αδριανουπόλεως», *Θρακικά*, 1 (1928) 282· **Του ίδιου**, «Η Ελληνική κοινότης Αδριανουπόλεως επί Τουρκοκρατίας», *Θρακικά*, 1 (1928) 299· **Π. Αξιώτης**, *Η Αδριανούπολις από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1922*, Θεσσαλονίκη 1922, σ. 21-22· **Κύριλλος ΣΤ ο Αδριανουπολίτης, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως**, «Περιγραφή Αδριανουπόλεως και τινων των πέριξ της Θράκης μερών», *Θρακικά*, 2 (1929) 83· **Α. Σαμοθράκης**, «Αδριανούπολις. Λεξικόν γεωγραφικόν και ιστορικόν της Θράκης» *Θρακικά*, τ. Ζ (1940) 239· **Κ. Βατικιώτης**, «Βιλαγιέτιον Αδριανουπόλεως». *Οικονομική Επιθεώρησις*, Αθήνα, 3/28 Ιουνίου 1875, σ. 149.

⁹ **Μ. Τσικαλουδάκη**, «Η Θράκη. Η διάσπαση της Οθωμανικής ενότητας», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 4^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 327-342

¹⁰ Το Βιλαέτι (Vilayet, Νομός ή Γενική Διοίκηση) της Αδριανούπολης (Edirne) μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (1878) και μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912 - 1913), με έδρα την Αδριανούπολη, διαιρέθηκε σε έξι Σαντζάκια (Υποδιοικήσεις): Αδριανούπολης, Γκιουμουλτζίνας, Σαράντα Εκκλησιών, Δεδεαγatz, Καλλίπολης και Ραιδεστού. Το Σαντζάκι της Αδριανούπολης περιλαμβάνει τους Καζάδες Αδριανούπολης, *Ουζούν Κιοπρού (Μακρά Γέφυρα)*, *Μουσταφά Πασά*, *Χάφσας*, *Διδυμοτείχου και Ορτάκιοϊ*. Ο Καζάς Αδριανούπολης περιελάμβανε μεταξύ της εφαρμογής του Νόμου περί Βιλαετίων (1864) και του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878) τους Ναχιέδες Αδά, Τσόκια, Μοναστηρίου, Σκούταρι και είχε έδρα την Αδριανούπολη με 335 οικισμούς. Μετά το Συνέδριο του Βερολίνου (1878) - και έως τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912 - 1913), περιελάμβανε τους Ναχιέδες Αδά, Σκούταρι και Τσόκε, έδρα την Αδριανούπολη με 123 οικισμούς. Βλ. σχετικά στον Θρακικό Ηλεκτρονικό Θησαυρό *Ιστορία και πολιτισμός*, <http://www.xanthi.ilsp.gr/thraki/history>

τετρ.χλμ,¹¹ συνόρευε βόρεια με την αυτόνομη Επαρχία της Ανατολικής Ρωμυλίας (και μετά το 1885 με τη Βουλγαρία), δυτικά με το Βιλαέτι της Θεσσαλονίκης, νότια βρεχόταν από το Αιγαίο και την Προποντίδα, ενώ ανατολικά συνόρευε με το Σαντζάκι της Τσατάλτζας και βρεχόταν από τον Εύξεινο Πόντο. Κατελάμβανε, δηλαδή, το χώρο που ανήκει σήμερα στην Ανατολική Θράκη (Τουρκία), στη Δυτική Θράκη (Ελλάδα) και στη Βόρεια Θράκη (τμήμα της Βουλγαρίας).¹² Το Βιλαέτι υποδιαιρείτο σε έξι Σαντζάκια (Υποδιοικήσεις) στα οποία ανήκαν οι Καζάδες (Επαρχίες), ενώ η κατώτερη διοικητική μονάδα ήταν οι Ναχιέδες (Δήμοι).¹³ Το ενδιαφέρον μας εστιάζεται κυρίως στον Καζά Αδριανούπολης και, συγκεκριμένα, στην Αδριανούπολη που ήταν η έδρα του Βαλή (Γενικού Διοικητή).¹⁴

Το όνομα της πόλης προήλθε από τον Ρωμαίο αυτοκράτορα Αδριανό (117-138 μ.Χ.) που την έκτισε ή, πιο σωστά, την ανοικοδόμησε το 127 μ.Χ.¹⁵ ή το 135 μ.Χ.¹⁶ στη θέση μικρής αρχαίας πόλης¹⁷ που ονομαζόταν Ορεστιάς ή Ορεστιάδα από τους Έλληνες και Ουσκαδάμα από τους Θράκες.

Οι ερευνητές που ασχολήθηκαν με τη συγγραφή της ιστορίας της πόλης υποστηρίζουν ότι η πόλη ονομάστηκε Ορεστιάς ή Ορεστιάδα από τον υιό του Αγαμέμνονα Ορέστη ο οποίος κνηγημένος από τις ερινύες για το φόνο της μητέρας του Κλυταιμνήστρας έφθασε στο μέρος αυτό της Θράκης και λούσθηκε, σύμφωνα με κάποιο χρησμό, στα νερά της συμβολής των τριών αυτών ποταμών και θεραπεύθηκε. Σε ανάμνηση της θεραπείας του έκτισε την ομώνυμη πόλη. Επίσης, μπορεί να κτίστηκε και από τον υιό του Ορέστη Πενθίλο, που σύμφωνα με τον Στράβωνα (XIII, 582) ήρθε στη Θράκη μετά το θάνατο του πατέρα του. Κατά άλλη εκδοχή, η πόλη αρχικά ονομαζόταν Οσκουδάμα και είχε κτισθεί από τον ισχυρό θρακικό λαό των

¹¹ **Κ. Κουρτίδης**, «Η Αδριανούπολις», *Θρακικά*, 25 (1956) 138

¹² **Π. Βαλσαμίδης**, *Ο Ελληνισμός της Αδριανούπολης. Από τα τέλη του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Θεσσαλονίκη, Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη, 2008, σ. 20,26

¹³ **Παρ. Κονόρτας**, «Από τα Μιλλέτ στα Έθνη: Διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στη Θράκη (19^{ος} – αρχές 20^{ου} αιώνα)», στο *ΘΡΑΚΗ. Ιστορικές και Γεωγραφικές Προσεγγίσεις*, ΕΙΕ, 2000, σελ. 169-195 και **Του Ίδιου**, «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έλληνες, Οθωμανοί και Εθνικά Κινήματα 1876-1908» στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 5^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 347

¹⁴ Βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, 1. Χάρτης Βιλαετίου Αδριανούπολης

¹⁵ Βλ. σχετικά **Π. Αξιώτης**, ό.π., σ. 22-23· **Γ. Λαμπουσιάδης**, ό.π., σ. 282-284· **Τ. Γριτσόπουλος**, ό.π., σ. 322· **Α. Σαμοθράκης**, ό.π., σ. 240-241

¹⁶ **Μ. Παρανίκας**, «Περί της εν Θράκη Αδριανουπόλεως», *Παρνασσός*, 17 (1894) 688

¹⁷ Αρχαιολογικά ευρήματα ενισχύουν τον ισχυρισμό για της ύπαρξη μικρής πόλης στα αρχαία χρόνια βλ. σχετικά **Μ. Παρανίκας**, ό.π., σ. 679 κεξ· **Γ. Λαμπουσιάδης**, ό.π., σ. 283-286· **Κ. Κουρτίδης**, «Ελληνικά αρχαιότητες εν Αδριανουπόλει», *Θρακικά*, 1 (1928) 312 κεξ.

Οδρυσών. Η λέξη Ουσκουδάμα σημαίνει την πόλη ή το φρούριο του Ούσκου.¹⁸ Το όνομα Αδριανούπολη (ή, όπως την αποκαλούσαν οι ντόπιοι, *Αδριανού*) επικράτησε και μετά την οθωμανική κατάκτηση, καθώς οι Τούρκοι διατήρησαν το όνομα του αυτοκράτορα Αδριανού και την ονόμασαν Edirne.

Η Αδριανούπολη στη μακραίωνη ιστορία της λόγω και της στρατηγικής της θέσης- βρίσκεται στον άξονα που συνδέει την Κωνσταντινούπολη με την κεντρική Ευρώπη- αποτέλεσε πόλο έλξης για πολλούς επίδοξους κατακτητές της.¹⁹

Οι Ρωμαίοι την κατέλαβαν το 73 π.Χ. με στρατηγό τον Λούκουλλο που πολέμησε τους Βέσσους, θρακικό λαό που κατοικούσε μεταξύ Ροδόπης και Έβρου. Το 312 μ.Χ. έγινε η μεγάλη μάχη μεταξύ του Μαξιμίνου και Λικινίου για την αρχηγία της Ανατολής με νικητή τον Λικίνιο που, μετά από δέκα χρόνια, το 323 μ.Χ., θα ηττηθεί στο ίδιο πεδίο μάχης από τον Μεγάλο Κωνσταντίνο. Το 378 γίνεται η μεγάλη μάχη μεταξύ Ρωμαίων και Γότθων, έντεκα (11) μίλια βόρεια της Αδριανούπολης, όπου επικράτησαν οι Γότθοι, όμως η πόλη γλίτωσε τη δουλεία και την καταστροφή χάρη στην οχύρωσή της και τη γενναιοψυχία των κατοίκων της.

Κατά τη βυζαντινή περίοδο η πόλη κυριεύθηκε από τους Βουλγάρους, πρώτα από τον ηγεμόνα τους Κρούμμο (813) και έπειτα από τον Συμεών (914 και 923), αλλά παρέμεινε για μικρό χρονικό διάστημα υπό βουλγαρική κατοχή. Το 1189 υπεγράφη στην Αδριανούπολη συνθήκη μεταξύ του Γερμανού αυτοκράτορα Φρειδεरिकού Βαρβαρόσα και του Ισαακίου Β΄ του Αγγέλου, αυτοκράτορα του Βυζαντίου. Το 1204 μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης η Αδριανούπολη, όπως και ολόκληρη η Θράκη, με τη Δ΄ Σταυροφορία περιήλθε στα χέρια των Λατίνων. Το 1261 την ανακατέλαβαν οι Βυζαντινοί μέχρι το 1361 που καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς.

Ο Σουλτάνος Μουράτ Α΄ που κατέλαβε την Αδριανούπολη την έχρισε και πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας του, το 1365. Το 1444, και αφού ο Μουράτ είχε κλείσει τα ανοιχτά μέτωπα κατά των Δυτικών στην Ευρώπη και των Τουρκομάνων εμίριδων στη Μικρά Ασία, αποφάσισε να παραιτηθεί υπέρ του γιου του Μωάμεθ Β΄.²⁰ Λίγο, όμως, μετά την άνοδό του στο θρόνο, ο νεαρός Μωάμεθ βρέθηκε αντιμέτωπος με έναν ισχυρό αντι-οθωμανικό σταυροφορικό συνασπισμό στην

¹⁸ Σύμφωνα με τον Μ. Παρανίκας, ό.π., σ. 687-8 είναι σύνθετη με πρώτο συνθετικό το Ούσκος και δεύτερο συνθετικό το δάμα (σανσκριτικό: damas, ελληνιστί: δόμος, λατινιστί: domus) όπου το πρώτο είναι κύριο όνομα αρχαίου ήρωα ή δυνάστη της Θράκης και το δεύτερο σημαίνει τόπον, πόλιν ή φρούριον

¹⁹ Βλ. σχετικά Μ. Παρανίκας, ό.π., σ. 688 κεξ.· Α. Σαμοθράκης, ό.π., σ. 241 κεξ.· Γ. Λαμπουσιάδης, ό.π., σ. 284 κεξ.· Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., σ. 322 κεξ.· Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 25-29

²⁰ Γνωστός και ως Μεχμέτ Β΄, ο Πορθητής (1444-1446) και (1451-1481)

Ευρώπη και με το ξέσπασμα μιας ενδοπαλατιανής σύγκρουσης μεταξύ των φιλοπόλεμων υπουργών (υπό τον Τουραχάν Μπέη) και των διαλακτικών ειρηνόφιλων (υπό τον πανίσχυρο Μέγα Βεζύρη Χαλίλ Τσεντερλί Πασά). Τελικά, ο Χαλίλ Τσεντερλί κατάφερε να προκαλέσει εξέγερση των γενιτσάρων κατά του νεαρού Σουλτάνου και της πολιτικής του, που βρισκόταν υπό την επιρροή των φιλοπολέμων, και να τον αναγκάσει να παραιτηθεί ζητώντας την επιστροφή του πατέρα του, Μουράτ Α΄. Η Αδριανούπολη υπέστη τις συνέπειες της μεγάλης και αιματηρής αυτής εξέγερσης των Γενιτσάρων, καθώς πυρπολήθηκε μεγάλο μέρος της πόλης και σκοτώθηκαν πολλοί.²¹ Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, ο Μωάμεθ ο Β΄ μετέφερε την έδρα του από την Αδριανούπολη στην Κωνσταντινούπολη και με τη βία εγκατέστησε Αδριανουπολίτες στην έρημη, τότε, νέα πρωτεύουσα. Κατά τη χρονική περίοδο που μεσολάβησε μέχρι την ελληνική επανάσταση του 1821 συνέβησαν αρκετές καταστροφές και πλημμύρες με αποκορύφωμα την εκτέλεση του καταγόμενου από την Αδριανούπολη, πρώην Οικουμενικού Πατριάρχη Κυρίλλου ΣΤ, καθώς και είκοσι επτά ιερωμένων και άλλων προκρίτων, τον Απρίλιο του 1821. Την 14^η Σεπτεμβρίου του 1829 υπεγράφη η Συνθήκη της Αδριανούπολης που έβαλε τέρμα στο ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1828 - 29, με την οποία για πρώτη φορά η Οθωμανική αυτοκρατορία αναγνώριζε την ύπαρξη ελεύθερου ελληνικού κράτους. Κατά τον Ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1877-1878 οι Ρώσοι έφθασαν έξω από την Αδριανούπολη την οποία και κατέλαβαν χωρίς καμία αντίσταση από τους Οθωμανούς, που την είχαν εγκαταλείψει. Το Συνέδριο του Βερολίνου (1878) επέστρεψε την Αδριανούπολη στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Τη χρονική περίοδο που ακολούθησε ως τους βαλκανικούς πολέμους η Αδριανούπολη και η περιοχή της Θράκης βρέθηκαν στο επίκεντρο του ανατολικού ζητήματος και του βαλκανικού εθνικισμού.

Στους βαλκανικούς πολέμους (1912-13) οι Βούλγαροι την κατέλαβαν, ενώ το χρονικό διάστημα μεταξύ 1920-1922 ανήκε στην Ελλάδα και, μάλιστα, ήταν κέντρο της Γενικής Διοίκησης Θράκης. Με τη Συνθήκη της Λωζάνης, η Αδριανούπολη περιήλθε, τελικά, στην Τουρκία και οι Έλληνες κάτοικοί της υποχρεώθηκαν να την εγκαταλείψουν.

²¹Α. Σαμοθράκης, ό.π., σ. 243· Τ. Γριτσόπουλος, ό.π., σ. 330· P. F. Sugar, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, τ. Α΄, Αθήνα, Εκδόσεις Σμίλη, 1994 (αγγλική έκδοση 1977), σ. 72-74

Κατά το τέλος του 19^{ου} αιώνα, η ευρύτερη περιοχή της Αδριανούπολης αποτελούσε τμήμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με μεγάλη σημασία, όχι μόνο για αυτή, αλλά και για το ελληνικό κράτος και τις Μεγάλες Δυνάμεις. Η οικτρή κατάσταση στην οποία βρισκόταν η άλλοτε πανίσχυρη Οθωμανική Πύλη, σε συνδυασμό με την πολιτική των μεγάλων Ευρωπαϊκών δυνάμεων και τη διάχυση της εθνικιστικής ιδεολογίας στην περιοχή των Βαλκανίων συνθέτουν το σκηνικό.

Η Οθωμανική αυτοκρατορία γεννήθηκε κατά τα τέλη του 13^{ου} και τις αρχές του 14^{ου} αιώνα και μέχρι τον 16^ο αιώνα έφθασε στο ανώτατο όριο της επέκτασής της.²² Η φθορά άρχισε τον 17^ο αιώνα με την ανακοπή της οθωμανικής προέλασης στην Ευρώπη και άρχισε να εμφανίζει ανησυχητικά σημάδια τον 18^ο αιώνα.

Η ανάγκη για τη θέσπιση μεταρρυθμίσεων που θα απέτρεπαν την προϊούσα παρακμή έγινε επιτακτική. Μετά τις αποτυχημένες προσπάθειες του Σελίμ Γ' (1789-1807)²³ που είχαν ως στόχο τη μεταρρύθμιση και τον εκσυγχρονισμό κυρίως του στρατού, ο Σουλτάνος Μαχμούτ Β' (1808-1839) προχώρησε σε γενικότερο εκσυγχρονισμό των θεσμών και της κοινωνίας με σκοπό τη δημιουργία ισχυρής κεντρικής εξουσίας που θα μπορούσε να ελέγχει αποτελεσματικά την περιφέρεια. Τα μέτρα αυτά αποτέλεσαν τον προπομπό των Μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ (1839-1876).

Ο διάδοχος του Μαχμούτ Β', σουλτάνος Αμπντούλ Μετζίτ (1839-1861), εξέδωσε στην Κωνσταντινούπολη το αυτοκρατορικό διάταγμα που έμεινε γνωστό ως Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ (1839). Το διάταγμα κοινοποιούσε την ανάληψη μεταρρυθμιστικού έργου, που συνομιζόταν υπό τον όρο Τανζιμάτ (=μεταρρύθμιση, τακτοποίηση), και περιλάμβανε την εγγύηση της ασφάλειας της ζωής, της τιμής και της περιουσίας όλων των υπηκόων του ανεξαρτήτως θρησκεύματος. Το διάταγμα αυτό ακολουθήθηκε από το διάταγμα Χάτι Χουμαγιούν του 1856, στο οποίο βασικός άξονας ήταν η αρχή της ισότητας, καθώς αναγνώριζε στους μη μουσουλμάνους υπηκόους του ίσα πολιτικά δικαιώματα. Σημαντικά, όπως θα δούμε σε επόμενο

²²Για την Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. **D. Quataert**, *Η Οθωμανική αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια 2006 (αγγλική έκδοση 2000), σ.24 κεξ.· **B. Lewis**, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκία*, Τόμος Ι, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2001 (αγγλική έκδοση 1961), σ. 67 κεξ.· **B. Jelavich**, *Ιστορία των Βαλκανίων Ι (18^{ος} – 19^{ος} αιώνας)*, μτφ. Χρ. Δεληστάθη, Αθήνα, Πολύτροπον, 2006 (αγγλική έκδοση 1983), σ. 62 κεξ.

²³ Για τις μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία βλ. **Π. Κονόρτας**, «Κωνσταντινούπολη και Μικρά Ασία, 1833-1876» στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 4^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 344 κεξ.

κεφάλαιο, ήταν και τα μέτρα για τις θρησκευτικές κοινότητες των μη μουσουλμάνων και τη συμμετοχή των μη μουσουλμάνων στην οθωμανική διοίκηση.

Η ιδεολογική γραμμή που επιβαλλόταν μέσα από το Τανζιμάτ πρέσβευε τη σύγκλιση όλων των Οθωμανών υπηκόων σ' ένα σώμα πολιτών με ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις υπό τη σημαία του πατριωτισμού και αποτέλεσε την επίσημη κρατική ιδεολογία του Οθωμανισμού (Osmanlilik). Από την ιδεολογία αυτή θα προκύψει και το Σύνταγμα του 1876, που θα είναι βραχύβιο, καθώς ο Σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ Β΄ (1876-1909) καταλαμβάνοντας την εξουσία, το 1878, διέλυσε τη Βουλή και ανέστειλε το Σύνταγμα. Η περίοδος της βασιλείας του διακρίθηκε για τον συγκεντρωτικό και απολυταρχικό της χαρακτήρα και, παρόλη την οικονομική και κοινωνική κρίση, κατάφερε, σε αρκετά σημεία, να εκσυγχρονίσει και να εκδυτικίσει την οθωμανική κοινωνία.²⁴

Η πολιτική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας συνδέθηκε με τη διείδυση δυτικοευρωπαϊκών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων. Η άλλοτε ισχυρή Οθωμανική Αυτοκρατορία του 16ου αιώνα μετατράπηκε τον 18^ο αιώνα σε «ασθενή της Ευρώπης». Οι συνθήκες του Κάρλοβιτς (1699) και του Πασάροβιτς (1718) σηματοδότησαν αυτή την αλλαγή. Μετά την ήττα της στο Ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1774 και έχοντας να αντιμετωπίσει αλεπάλληλες εξεγέρσεις η Οθωμανική Αυτοκρατορία άρχισε σταδιακά να αποδυναμώνεται και αποτέλεσε «μήλο της έριδος» για τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Η Αγγλία, η Γαλλία, η Ρωσία και η Αυστρία καθώς και τα νέα κράτη της Ιταλίας και Γερμανίας θα ανταγωνίζονταν για να αποκομίσουν τα μεγαλύτερα δυνατά οφέλη εις βάρος της διαλυόμενης αυτοκρατορίας δημιουργώντας το «Ανατολικό Ζήτημα». Το «Ανατολικό Ζήτημα», όπως σημειώνει ο Μ. Λάσκαρις, είναι «το πρόβλημα της πληρώσεως του κενού του δημιουργούμενου δια της βαθμιαίας υποχωρήσεως της Τουρκικής αυτοκρατορίας εν Ευρώπη».²⁵

Το ενδιαφέρον των ευρωπαϊκών δυνάμεων εστιαζόταν πρωτίστως στα υδάτινα και χερσαία περάσματα, τα οποία περικλείονταν στα όριά της. Τέτοια περάσματα ήταν ο Δούναβης, η κοιλάδα του Αξιού, το Αιγαίο, ο Βόσπορος και τα Δαρδανέλια,

²⁴ Π. Κονόρτας, «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία... ό.π., τομ. 5^{ος}, σ. 343-347

²⁵ Πρόκειται για τον στενότερο ορισμό που δίνεται στο Ανατολικό Ζήτημα από τον Ο. Μίλλερ βλ. Μ. Θ. Λάσκαρις, *Το Ανατολικό Ζήτημα 1800-1923*, τ. Α΄ (1800-1878), Αθήνα, Εκδ. Επίκεντρο, 2006 ανατολικό. Ενώ ο Γάλλος ιστορικός Ε. Ντριώ διατύπωσε έναν ευρύτερο ορισμό για το Ανατολικό Ζήτημα που περιλάμβανε εκτός από την Ευρώπη και την Ασία βλ. αναλυτικά Ε. Driault, *Το Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, Αθήνα, Ιστορητής, 1997, (γαλλική έκδοση 1900), σ. 80-85

το Σουέζ, η Παλαιστίνη, ο Ευφράτης και τα μεγάλα νησιά της Ανατολικής Μεσογείου: η Κρήτη και η Κύπρος.²⁶ Καθένα από αυτά δεν διέθετε την ίδια σημασία καθόλο το χρονικό διάστημα μέχρι το τέλος του Ανατολικού Ζητήματος (1923),²⁷ καθώς η γεωπολιτική τους αξία μεταβαλόταν εξαρτημένη από τις γενικότερες εξελίξεις.

Η Ρωσία τον 19^ο αιώνα ήταν ένα ισχυρό στρατιωτικά συγκεντρωτικό κράτος με επεκτατικές βλέψεις στην Νοτιοανατολική Ευρώπη και την Ασία και είχε αντικαταστήσει την Αυστρία στο ρόλο του κατεξοχόν εχθρού των Οθωμανών προς Βορρά. Για τη Ρωσία, σύμφωνα με έναν Ρώσο ιστορικό, «ολόκληρο το περιβόητον Ανατολικόν Ζήτημα συνοψίζεται εις το ερώτημα: ποιός εξουσιάζει ουσιαστικώς τα Στενά του Βοσπόρου και του Ελλησπόντου».²⁸ Η σημασία των στενών του Βοσπόρου συρρικνώθηκε με τη διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ (1869), χωρίς αυτό να αλλάζει τις επιδιώξεις της Ρωσίας για κυριαρχία στο γεωπολιτικό σκηνικό της Μεσογείου.

Η Αγγλία ήταν μια αποικιακή Αυτοκρατορία με ραγδαία αναπτυσσόμενη οικονομία που, φοβούμενη τη ρωσική επιρροή, υποστήριζε τη διατήρηση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, η οποία την εξυπηρετούσε με την παρουσία της, λειτουργώντας ως ανάχωμα κατά των Ρώσων. Όταν, όμως, η Οθωμανική αυτοκρατορία δεν ήταν σε θέση να παίξει αυτό το ρόλο, η Αγγλία αναζητούσε την εφεδρική λύση του ελληνικού κράτους, το οποίο χρησιμοποιούσε με τέτοιο τρόπο, ούτως ώστε να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά της.

Η Γαλλία συνδεόταν φιλικά με τους Οθωμανούς από την εποχή της βασιλείας του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπή (1520-1566) και τους υπεράσπισε ενεργά προκειμένου να εμποδίσει τους Αψβούργους να επιτύχουν οφέλη που θα ανέτρεπαν την ισορροπία των δυνάμεων. Κατά τη διάρκεια των ναπολεόντειων πολέμων, οι Γάλλοι δεν δίστασαν να επιτεθούν, το 1798, στην Αίγυπτο με απώτερο στόχο να πλήξουν τα βρετανικά συμφέροντα στην Μέση Ανατολή. Όμως, στον Κριμαϊκό Πόλεμο, η Γαλλία ενώθηκε με την Αγγλία και την Οθωμανική αυτοκρατορία προκειμένου να αντιμετωπίσουν την Ρωσία.

²⁶ **Κ. Γαρδίκας**, "Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα (1821-1923)", στο Συλλογικό έργο *Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους. Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2008, σ.119-120

²⁷ Τελευταία πράξη του Ανατολικού Ζητήματος αποτέλεσε η Συνθήκη της Λωζάνης (1923) βλ. **Κ. Γαρδίκας**, *ό.π.*, σ. 145

²⁸ **Μ. Θ. Λάσκαρις**, *ό.π.*, σ. 22-23

Οι Κεντρικές Δυνάμεις, μετά την εξομάλυνση των σχέσεών τους με την Οθωμανική αυτοκρατορία, άρχισαν σταδιακά να στρέφονται προς την πολιτική της συντήρησης του Οθωμανικού κράτους. Η ενοποίηση της Γερμανίας, κάτω από το σκήπτρο του βασιλιά της Πρωσίας, αποτέλεσε την αρχή της δυναμικής της εμφάνισης, καθώς στο πλαίσιο του ιμπεριαλιστικού ανταγωνισμού θα ακολουθούσε την πολιτική των άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων. Το 1879, η Γερμανία συμμάχησε με την Αυστροουγγαρία, η οποία έχοντας καταλάβει την Βοσνία και την Ερζεγοβίνη είχε ισχυροποιήσει τη θέση της στα Βαλκάνια.²⁹ Στην Ιταλία, μετά τη λήξη των ναπολεόντειων πολέμων, κυριαρχεί η Αυστρία, που καθορίζει και την πολιτική της.

Η οικονομική διεύδυση των δυνάμεων επετεύχθη αρχικά μέσω του καθεστώτος των διομολογήσεων. Οι διομολογήσεις παρείχαν ειδικά προνόμια σε ξένους υπηκόους που εμπορεύονταν στην αυτοκρατορία. Το μέτρο αυτό, ενώ στην αρχή (τον 16^ο αιώνα) δεν δημιούργησε προβλήματα, αργότερα κατέληξε να υπονομεύσει επικίνδυνα τα οθωμανικά συμφέροντα, καθώς μεγάλος αριθμός ξένων εμπορευόταν μέσα στην αυτοκρατορία έχοντας τα πλεονεκτήματα των φοροελαφρύνσεων.³⁰ Οι όλο και μεγαλύτερες διευκολύνσεις που παρείχε η Οθωμανική διοίκηση (η δυνατότητα αλλοδαπών να κατέχουν ακίνητη περιουσία εντός της Αυτοκρατορίας, η παροχή διευκολύνσεων στην εισαγωγή ευρωπαϊκού κεφαλαίου κ.λ.π.) στους Ευρωπαίους οδήγησαν στη φιλελευθεροποίηση της οθωμανικής οικονομίας, με αποτέλεσμα την σταδιακή εξάρτησή της από τη δυτικοευρωπαϊκή οικονομία.³¹ Ο κατακλυσμός της οθωμανικής αγοράς από φθηνά και, πολλές φορές, ποιοτικά ευρωπαϊκά προϊόντα οδήγησαν στη δημιουργία ελλειμματικού εμπορικού ισοζυγίου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του δανεισμού, προκειμένου η οθωμανική οικονομία να ανταπεξέλθει στα νέα δεδομένα και να αποφύγει την περιθωριοποίησή της. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης ήταν οι κοινωνικές τάξεις να διαμορφωθούν με τέτοιο τρόπο, ώστε να απουσιάζει από την αστική τάξη το εγχώριο στοιχείο και, αντίθετα, να κυριαρχεί το μη μουσουλμανικό και το αλλοδαπό.

Στην οθωμανική αυτοκρατορία των αρχών του 19^{ου} αιώνα κυρίαρχη μορφή συλλογικής ταυτότητας ήταν η θρησκευτική, καθώς η εθνική δεν είχε αρχίσει να διαμορφώνεται. Μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, όπως τονίζει ο Π. Λέκκας, αυτό που σήμερα νοείται ως εθνικισμός δεν αποτελούσε ούτε αυτονόητο τρόπο αντίληψης της

²⁹ Κ. Γαρδίκια, ό.π., σ. 137

³⁰ D. Quataert, ό.π., σ. 131 κεξ.

³¹ Π. Κονόρτας, «Κωνσταντινούπολη και Μικρά Ασία, 1833-1876», ό.π., σ. 346-347

πραγματικότητας ούτε καθολικό κανόνα πολιτικής συμπεριφοράς, ούτε βεβαίως αδιαφιλονίκητο κριτήριο διαχωρισμού και οργάνωσης του κόσμου. Ο όρος εθνικισμός εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1798 και καθιερώνεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.³²

Οι εθνικισμοί διακρίνονται σε πρωτογενείς και δευτερογενείς. Οι πρωτογενείς αναφέρονται στη Δυτική Ευρώπη του τέλος του 18^{ου} και των αρχών του 19^{ου} αιώνα, ενώ οι δευτερογενείς περιλαμβάνουν όλους τους εθνικισμούς που ακολούθησαν στην Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και μετά. Στους δευτερογενείς ανήκουν και τα χριστιανικά έθνη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας των οποίων η ειδοποιός διαφορά από τους πρωτογενείς είναι ότι το υπό διαμόρφωση έθνος, στο όνομα του οποίου μιλούσαν, δεν βρισκόταν ενωμένο και ανεξάρτητο σε αυθύπαρκτη πολιτική οντότητα στο δικό του «εθνικό κράτος», αλλά υπόδουλο σε αλλοεθνές κράτος, συνήθως αυτοκρατορία. Ο εθνικισμός αναπτύχθηκε άμεσα ακόμα και στα γεωγραφικά όρια της ίδιας περιοχής, όπως στα Βαλκάνια, όπου τον ελληνικό και τον σερβικό εθνικισμό ακολούθησαν οι υπόλοιποι βαλκανικοί με τελευταίο τον τουρκικό ο οποίος εμφανίστηκε με καθυστέρηση ενός περίπου αιώνα.³³

«Ο εθνικισμός έρχεται πριν από τα έθνη, γιατί δεν είναι τα έθνη που δημιουργούν κράτη και εθνικισμούς, αλλά το αντίθετο», σημειώνει ο E.J. Hobsbawm προσπαθώντας να αναλύσει τους όρους έθνος και εθνικισμός.³⁴ Η ανάλυση των δύο αυτών όρων αποτέλεσε και συνεχίσει να αποτελεί έως τις μέρες μας σημείο αντικρουόμενων απόψεων και θεωριών από μεγάλο αριθμό ιστορικών και σύγχρονων ερευνητών. Ενώ η απάντηση στο ερώτημα πώς ορίζεται ένα έθνος είχε πολλές και αντιφατικές απαντήσεις, η εφαρμογή της «αρχής των εθνοτήτων» είχε ως συνέπεια την αλλαγή του ευρωπαϊκού χάρτη. Η αναγνώριση ενός αριθμού μικρότερων πολιτικών οντοτήτων ως ανεξάρτητα κράτη που αξίωναν το νέο status ως λαοί βασιζόμενοι στην εθνότητα, περιλάμβανε, μεταξύ άλλων, και τα κράτη της Βαλκανικής χερσονήσου που διαδέχονταν την υπό διάλυση Οθωμανική αυτοκρατορία, δηλαδή την Ελλάδα, την Σερβία, την Ρουμανία και την Βουλγαρία.³⁵

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα επικρατούσε αναστάτωση εξαιτίας των επαναστατικών κινήματων και των έντονων εθνικών ανταγωνισμών μεταξύ των εθνοτήτων στο

³² Π. Λέκκας, *Η Εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα ΕΜΝΕ-ΜΝΗΜΩΝ, 1992, σ. 78

³³ Π. Λέκκας, *ό.π.*, σ. 79 κεξ.

³⁴ E.J. Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μτφ Χρ. Νάντρις, Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1994 (αγγλική έκδοση 1990), σ. 23

³⁵ E.J. Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 40

βαλκανικό χώρο. Στην ευρύτερη περιοχή της Θράκης που βρισκόταν υπό οθωμανική κυριαρχία ζούσε, εκτός από τους μουσουλμάνους, ένα μεγάλο τμήμα του ελληνισμού, το οποίο χαρακτηριζόταν από το ελληνικό κράτος ως αλύτρωτο και, επομένως, υποψήφιο προς ένταξη. Στην ίδια περιοχή κατοικούσαν και άλλες εθνότητες, όπως η βουλγαρική, η εβραϊκή και η αρμενική. Η παρουσία των Βουλγάρων και οι διεκδικήσεις τους θα κλιμάκωναν την ένταση στις ελληνο-βουλγαρικές σχέσεις.

Η σύνθεση του πληθυσμού καταγράφεται στις απογραφές του πληθυσμού³⁶ του οθωμανικού κράτους που, όμως, συνήθως, δεν κατέγραφαν τον αριθμό των κατοίκων ανά εθνότητα, αλλά τον συνολικό αριθμό των ομοδόξων.³⁷ Οι απογραφές αυτές παρουσιάζουν προβλήματα με αποτέλεσμα να μην έχουμε έγκυρα στοιχεία. Πολύτιμες πηγές για την εθνολογική και δημογραφική κατάσταση αποτελούν οι επετηρίδες των Βιλαετιών (σαλναμέδες) που δεν εκδίδονταν με περιοδικότητα, καθώς και οι προξενικές³⁸ και οι εκκλησιαστικές στατιστικές, με ανάλογα προβλήματα αξιοπιστίας.³⁹

Μελετώντας τα στοιχεία των απογραφών αυτών συμπεραίνουμε, πάντα κατά προσέγγιση, ότι ο ελληνικός πληθυσμός την περίοδο που μελετάμε στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης ανερχόταν σε 280.000 περίπου κατοίκους, δηλαδή αποτελούσαν το 30% επί του συνολικού πληθυσμού, που υπολογιζόταν σε 900.000 κατοίκους. Αντίθετα, στην πόλη της Αδριανούπολης, η δυναμικότητα του ελληνικού στοιχείου αυξανόταν και έφθανε το 43% (δηλ. 35.870) επί του συνολικού πληθυσμού που αριθμούσε 82.350 κατοίκους.

Εκτός από την ελληνορθόδοξη κοινότητα της πόλης, άλλες τέσσερις θρησκευτικές κοινότητες συνθέτουν την πληθυσμιακή εικόνα της πόλης. Τα

³⁶ Την περίοδο που εξετάζουμε έγιναν απογραφές το 1881/1893 και το 1897 βλ. σχετικά **Π. Κονόρτας**, «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία... ό.π., τομ. 5^{ος}, σ. 349-350 και **Στ. Β. Ψάλτης**, *Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου*, Α. Στατιστικοί περί του ελληνικού πληθυσμού πληροφορίες. Αθήναι, 1919

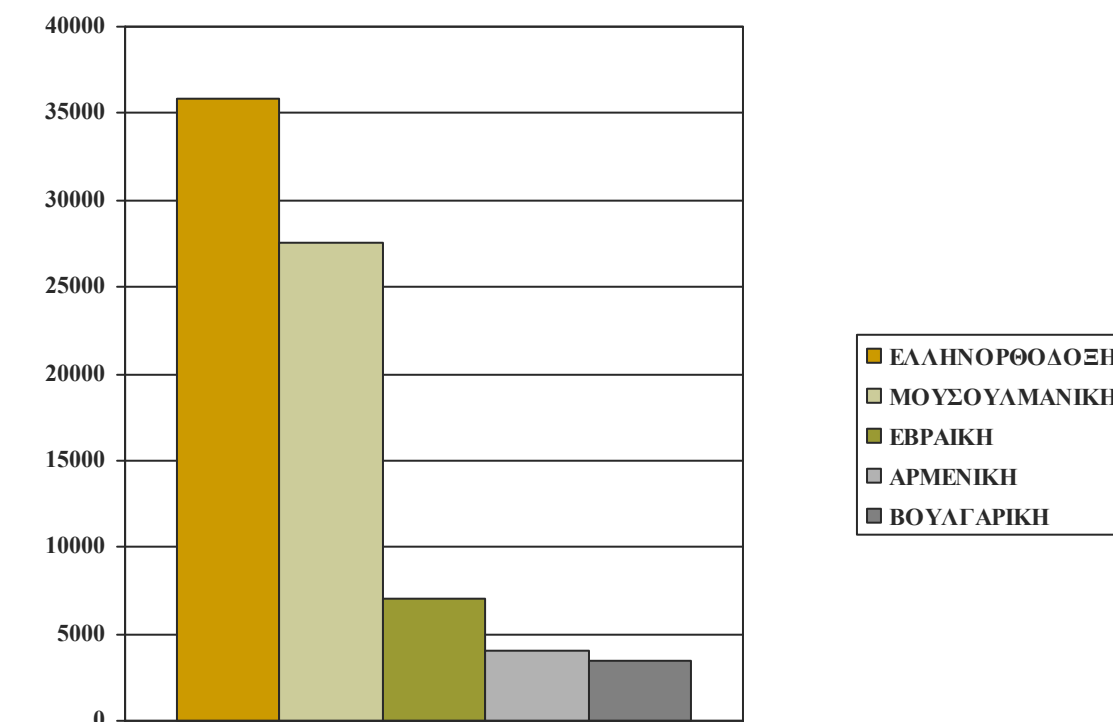
³⁷ **Π. Κονόρτας**, «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία... ό.π., σ. 355· **Κ. Karpat**, «Ottoman Population Records and the Census of 1881/2-1893» στο *International Journal of Middle East Studies*, 9 (1978) 274

³⁸ Για το Βιλαέτι Αδριανούπολης βλ. τις εκθέσεις των προξένων **Κ. Φοίβος**, «Περί Αδριανουπόλεως», *Πανδώρα* τ. 13 (1862-63) 68-71· **Κ. Βατικιώτης**, ό.π., σ. 488-491 και του Α. Δρακόπουλου στο **Ε. Balta**, «La Communaute Grecque d'Adrinople (milieu du XIXe siècle-1922)», στο *Peuple et production. Pour une interprétation des sources ottomanes*, Istanbul, Les Éditions ISIS, 2000, σ. 214 καθώς και «Αδριανουπόλεως Βιλαέτιον» στο **Αν. Κ.Π. Σταμούλη** *Θρακικά ήτοι συλλογή ειδήσεων περί Θράκης και Θράκων (1843-1934)*, *Πόλεις Θράκης Αδριανούπολις*, αρ. 94, 95, 96 Ακαδημία Αθηνών, Δωρεά Οικογένειας Σταμούλη, 1957

³⁹ Για τα προβλήματα αυτά βλ. αναλυτικά **Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου**, *Οικονομική και κοινωνική ζωή του Ελληνισμού της Θράκης κατά την Τουρκοκρατίαν*, ανάπτυπο από το περιοδικό *Θρακικά*, τ. 47, Αθήναι 1974, σ. 39 κεξ· **Π. Κονόρτας**, ό.π., σ. 349-350· **Κ. Βατικιώτης**, ό.π., σ. 488-489· **Ε. Balta**, ό.π., σ. 213

πληθυσμιακά δεδομένα δίνονται κατά προσέγγιση για τους λόγους που ήδη έχουμε αναφέρει. Η Μουσουλμανική κοινότητα υπολογιζόταν κατά προσέγγιση σε 20.000-35.000 κατοίκους, η Αρμενική κοινότητα σε 3.000-5.000 κατοίκους, η Εβραϊκή σε 4.000-10.000 κατοίκους και η Βουλγαρική σε 2.000-5.000 κατοίκους. Για το βουλγαρικό στοιχείο, που θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα, μόνο προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έχουμε πιο σαφή στοιχεία, σύμφωνα με τα οποία, οι Βούλγαροι στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης ανέρχονταν σε 116.500, δηλαδή το 13% του συνολικού πληθυσμού. Στο Σαντζάκι της Αδριανούπολης οι Βούλγαροι αποτελούσαν το 12,5% του συνολικού πληθυσμού και στον ομώνυμο Καζά το 9%, ενώ στην πόλη της Αδριανούπολης το ποσοστό των Βουλγάρων έφθινε και υπολογιζόταν σε 5% (δηλ. 3.250). Την περίοδο που εξετάζουμε το ελληνορθόδοξο στοιχείο φαίνεται να προηγείται αριθμητικά των άλλων εθνοτήτων, ενώ στην αρχή της δεκαετίας του 1870, σύμφωνα με τον Γάλλο γεωγράφο, E. Reclus, το ελληνορθόδοξο στοιχείο ήταν ίσο αριθμητικά με το αντίστοιχο μουσουλμανικό.⁴⁰ Η σύνθεση του πληθυσμού ανά εθνότητες στην πόλη της Αδριανούπολης παρουσιάζεται στη γραφική παράσταση I.

Γραφική παράσταση I. Πληθυσμιακή σύνθεση Αδριανούπολης

⁴⁰ Πληθυσμιακή σύνθεση Αδριανούπολης
A. Yerolympos, «A contribution to the topography of 19th century Adrianople» *Balkan Studies* 31, 1 (1993) 49 κεξ. ·**E. Reclus**, *Nouvelle Géographie Universelle*, Librairie Hachette, Paris, 1876, p.161-162

Η βουλγαρική εθνότητα αποτελούσε ομόδοξη εθνότητα με την ελληνική, αφού και οι δύο υπάγονταν στην ίδια εκκλησιαστική διοίκηση, το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Το Πατριαρχείο αυτό αποτελούσε το μοναδικό εκπρόσωπο των ορθοδόξων χριστιανών στα Βαλκάνια, καθώς Έλληνες και Βούλγαροι δεν υφίστανται ως δύο αυτόνομες η μία από την άλλη θεσμικές ομάδες. Το 1860 εντάθηκε η δυσαρέσκεια των Βουλγάρων από τους νέους φόρους που επέβαλε η ελληνική εκκλησία και αρκετές κοινότητες στις οποίες κυριαρχούσε ο βουλγαρικός πληθυσμός αποσχίστηκαν από τις ντόπιες κοινότητες και από το Οικουμενικό Πατριαρχείο.⁴¹ Το Τανζιμάτ με τα δύο του διατάγματα που προέβλεπαν την ισότητα μεταξύ των θρησκειών χρησιμοποιήθηκε ως επιχείρημα από τη βουλγαρική πλευρά για τη διεκδίκηση της θρησκευτικής της αυτονομίας.

Η Βουλγαρική Εξαρχία ιδρύθηκε το 1870 και επικυρώθηκε με οθωμανικό φερμάνι, ενώ οι Βούλγαροι είχαν στο μεταξύ αποχωρήσει από τις ενιαίες ορθόδοξες κοινότητες και είχαν συστήσει δικές τους κοινότητες, συγκροτημένες, πλέον, σε εθνική βάση. Το σχίσμα που ακολούθησε το 1872 και, στη συνέχεια, ο ρωσο-τουρκικός πόλεμος του 1878 επέφεραν αλλαγές στο διοικητικό καθεστώς της περιοχής, καθώς η Βουλγαρική Εξαρχία αποκτούσε καθορισμένη γεωγραφική έκταση με την απόσπαση εδαφών από το Πατριαρχείο και, συγκεκριμένα, μεγάλου μέρους της Βόρειας Θράκης.⁴²

Η Ρωσία, με τον ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1877-1878, αποσκοπούσε στην υλοποίηση του ονείρου του Πανσλαβισμού που θα της έδινε την ευκαιρία να κυριαρχήσει στη χερσόνησο του Αίμου και να βρει διέξοδο προς το Αιγαίο. Η ήττα των οθωμανών οδήγησε στην υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (1878) η οποία προέβλεπε τη δημιουργία μεγάλου βουλγαρικού κράτους στα εδάφη του οποίου περιλαμβανόταν η Μακεδονία (πλην της Θεσσαλονίκης και της Χαλκιδικής) και η Θράκη καθώς και τα εδάφη της σημερινής Βουλγαρίας.

Η αντίδραση των Δυνάμεων ήταν άμεση και η Ρωσία υποχρεώθηκε να δεχθεί αναθεώρηση της συνθήκης και να υπογράψει νέα συμφωνία στο Συνέδριο του

⁴¹ Μ. Τσικαλουδάκη, *Η Θράκη*. ό.π., σ. 336 κεξ.

⁴² Μ. Τσικαλουδάκη, *Η Θράκη 1871-1909. Η εποχή των ανταγωνιστικών εθνικισμών*, στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, том. 5^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 297-308

Βερολίνου (1878).⁴³ Σε αυτή προβλεπόταν η ίδρυση της αυτόνομης Βουλγαρίας από τον Δούναβη έως τον Αίμο, δηλαδή τη σημερινή Βόρεια Βουλγαρία υπό την επικυριαρχία του Σουλτάνου, ενώ η Βόρεια Θράκη αποτέλεσε αυτόνομη επαρχία του Οθωμανικού κράτους με το όνομα Ανατολική Ρωμυλία.⁴⁴ Η Ανατολική Ρωμυλία, όμως, προσαρτήθηκε από τη Βουλγαρική ηγεμονία το 1885, η οποία αναγορεύθηκε σε ανεξάρτητο βασίλειο το 1908. Η Συνθήκη του Βερολίνου αποτέλεσε ορόσημο για τη δημιουργία των βαλκανικών εθνικών κρατών με την ανακήρυξη τριών ανεξάρτητων κρατών της Ρουμανίας, της Σερβίας και του Μαυροβούνιου.

Οι εθνικιστικές διαμάχες συνεχίστηκαν με την εντατικοποίηση της βουλγαρικής δράσης μεταξύ άλλων και στην Επαρχία Αδριανούπολης. Η ένταση κορυφώθηκε με τη βουλγαρική εξέγερση της Μεταμορφώσεως (6/19 Αυγούστου 1903) στη Θράκη, αντίστοιχη της εξέγερσης του Ίλιντεν στο μακεδονικό χώρο (20 Ιουλίου 1903). Η δυναμική, όμως, κινητοποίηση της βουλγαρικής οργάνωσης αντιμετωπίστηκε από το αντιστασιακό κίνημα του θρακικού ελληνισμού.⁴⁵ Το τελευταίο σημαντικό γεγονός της περιόδου που εξετάζουμε ήταν ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, που όμως δεν αφορούσε στον θρακικό χώρο, αλλά στο Κρητικό πρόβλημα και έληξε με ταπεινωτική ήττα της ελληνικής πλευράς.

⁴³ **B. Jelavich**, *Ιστορία των Βαλκανίων II (20^{ος} αιώνας)*, μτφ. Στ. Γιαννοπούλου, Αθήνα, Πολύτροπον, 2006 (αγγλική έκδοση 1983), σ. 26-28

⁴⁴ **Κ. Βακαλόπουλος**, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού. Θράκη*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1993, σ. 195-224· **Μ. Τσικαλουδάκη**, *Η Θράκη 1871-1909..ό.π.*, σ. 299-300

⁴⁵ **Κ. Βακαλόπουλος**, ό.π., σ. 227-240 και **Του Ίδιου**, «Η ιστορική πραγματικότητα στη Θράκη έναντι της παραποιητικής αρχής της βουλγαρικής ιστοριογραφίας», στο Α΄ Παγκόσμιο Συνέδριο Θρακών, Ξάνθη, 21-24 Οκτωβρίου 1993, Ο απόδημος ελληνισμός και η πρόκληση της Θράκης στην ιστοσελίδα http://alex.eled.duth.gr/SYLLOGOI/A_Thrakiko/

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ: ΔΟΜΕΣ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΘΗΚΕΣ

1. Δομές αυτοδιοίκησης

Όπως ήδη αναφέραμε το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης είχε υπό τον έλεγχό του το σύνολο των ορθόδοξων χριστιανικών πληθυσμών των Βαλκανίων. Η οθωμανική εξουσία, επωφελούμενη από την θρησκευτική ιεραρχία, την ενέταξε εξ' αρχής οργανικά στην πολιτική και διοικητική μηχανή της.⁴⁶ Ο όρος *μιλλέτ*,⁴⁷ έννοια που προϋπήρχε από τους πρώτους αιώνες επέκτασης του οθωμανικού κράτους, θα χρησιμοποιούταν ευρέως από την οθωμανική εξουσία στην αρχή του 19^{ου} αιώνα για να ορίσει τη θρησκευτική κοινότητα.

Με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ όλοι οι μη μουσουλμάνοι αναγνωρίζονταν ως οθωμανοί μέσα από την ένταξή τους στο *μιλλέτ* τους, ενώ η ισότητά τους εξασφαλιζόταν από την αναγνώριση των προνομίων του *μιλλέτ* τους. Το Πατριαρχείο αναλάμβανε να συγκροτήσει το ορθόδοξο *μιλλέτ* σύμφωνα με τις μεταρρυθμίσεις, με παράλληλη εκκοσμίκευση των θεσμών του. Η αναδιοργάνωση του *μιλλέτ* βασιζόταν στις τοπικές ορθόδοξες κοινότητες, οι οποίες τέθηκαν υπό τον έλεγχο του Πατριάρχη και σε τοπική κλίμακα του Μητροπολίτη που είχε αντίστοιχη λειτουργία με αυτή του Πατριάρχη. Ο Πατριάρχης, μαζί με την Ιερά Σύνοδο και το Διαρκές Εθνικό Μικτό Συμβούλιο,⁴⁸ αποτελούσε την «Ανωτάτην Εκκλησιαστικήν και Εθνικήν Αρχήν» και

⁴⁶ **Σ. Αναγνωστοπούλου**, *Μικρά Ασία, 19^{ος}-1919. Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997, σ. 25

⁴⁷ Για τη χρήση του όρου *μιλλέτ* βλ. σχετικά **Σ. Αναγνωστοπούλου**, ό.π., σ. 24, 25, 46, 277· **Κ. Κωστής**, «Κοινότητες, εκκλησία και *μιλλέτ* στις «ελληνικές» περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας», *Μνήμων*, 13 (1991), σ. 59-61 και **Π. Κονόρτας**, «Η εξέλιξη των «εκκλησιαστικών» βερατιών και το «Προνομακόν Ζήτημα,»», *Τα Ιστορικά*, τ. 5, τχ. 9, Δεκέμβριος 1988, 259-286

⁴⁸ Το Δ.Ε.Μ Συμβούλιο απαρτίζεται από 4 Μητροπολίτες και 8 λαϊκούς και αποτελεί όργανο που έχει εκτεταμένες αρμοδιότητες για τα μη εκκλησιαστικά και κυρίως οικονομικά ζητήματα σχετικά **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, *Οι κανονισμοί των Ορθόδοξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού*

σε τοπικό επίπεδο ο Μητροπολίτης μαζί με το Μεικτό Εκκλησιαστικό Συμβούλιο.⁴⁹ Τα καθήκοντά τους ορίζονταν από τους Γενικούς Κανονισμούς (1860-1862), οι οποίοι αποτέλεσαν τη βάση διοίκησης του ορθόδοξου μιλλέτ μέχρι το 1923.⁵⁰ Με βάση αυτούς τους κανονισμούς οργανώθηκε η εσωτερική λειτουργία των κοινοτήτων, οι οποίες κατήρτισαν πλέον τους δικούς τους επί μέρους κανονισμούς λειτουργίας ανάλογα με τις κοινωνικές και «πολιτικές» ιδιαιτερότητές τους.⁵¹

Η οθωμανική διοικητική διαίρεση γινόταν με βάση τον Διοικητικό Κανονισμό των Βιλαετιών του 1864 και τον Γενικό Διοικητικό Κανονισμό του 1871. Εκτός, όμως, από την οθωμανική διοικητική διαίρεση υπήρχε και η εκκλησιαστική διοικητική οργάνωση που διαμορφωνόταν από το Πατριαρχείο με κριτήριο τη συγκέντρωση του χριστιανικού στοιχείου, τη δημογραφική και οικονομική δύναμή του. Η περιοχή της Θράκης διακρινόταν σε 15 Μητροπόλεις, σύμφωνα με κατάλογο (Συνταγμάτιο) του 1862. Μεταξύ του συνόλου των Μητροπόλεων του Πατριαρχείου η Μητρόπολη της Αδριανούπολης καταλάμβανε την ΙΑ΄ θέση. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα όρια της εκκλησιαστικής διοικητικής διαίρεσης δεν συνέπιπταν με αυτά της οθωμανικής.⁵²

Η διοικητική οργάνωση παρουσιάζει μια κάθετη και συγχρόνως μια οριζόντια ιεράρχηση. Στην κάθετη ιεράρχηση στην κορυφή βρίσκεται ο Σουλτάνος-Πατριάρχης ακολουθεί ο Βαλής (Γενικός Διοικητής)-Μητροπολίτης στην πρώτη βαθμίδα και στην τελευταία η δημογεροντία ή ο μουχτάρης και ο ιερέας. Στην οριζόντια ιεράρχηση υπήρχε πάντα η πρωτεύουσα είτε ήταν η πρωτεύουσα του Βιλαετίου είτε της Μητρόπολης και ακτινωτά, γύρω από αυτήν, απλώνονταν οι μηχανισμοί συγκρότησης του ενιαίου συνόλου. Και το τελευταίο χωριό ήταν οργανικά δεμένο με την πρωτεύουσα της περιφέρειας στην οποία ανήκε.⁵³

1.1. Η καταγωγή του κοινοτικού θεσμού

Κράτους και της Διασποράς, Θεσσαλονίκη, 1984, σ. 100-102· **Π. Κονόρτας**, «Κωνσταντινούπολη και Μικρά Ασία, 1833-1876», ό.π., σ. 353

⁴⁹ Το Μεικτό Εκκλησιαστικό Συμβούλιο απαρτιζόταν από οκτώ μέλη «εκλεγόμενα επί διετίαν ανά τέσσερα», βλ. **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 139-140

⁵⁰ **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 132· **Π. Κονόρτας**, «Κωνσταντινούπολη και Μικρά Ασία, 1833-1876», ό.π., σ. 352-3

⁵¹ **Σ. Αναγνωστοπούλου**, ό.π., σ. 271-284· **Κ. Κωστής**, ό.π., σ. 73· **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 12-13· **Β. Κεχριώτης**, «Ρέκβιεμ για την Οθωμανική αυτοκρατορία», στο Συλλογικό έργο *Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους.....*, ό.π., σ. 37

⁵² **Μ. Τσικαλουδάκη**, *Η Θράκη*, ό.π., σ. 328

⁵³ **Σ. Αναγνωστοπούλου**, ό.π., σ. 324

«Όπου βρεθούνε δέκα Ρωμιοί φτειάνουν κοινότητα. Συνάζουν πρώτα χρήματα για την εκκλησιά. Άμα τη χτίσουνε φέρνουν παπά. Έπειτα και τις γυναίκες τους. Ύστερα, με τους δίσκους της εκκλησιάς, συνάζουν χρήματα και φτειάνουνε σκολειό. Τέλος φέρνουνε δάσκαλο για τα παιδιά τους – και νάτην η κοινότητα... Ο Ελληνισμός είναι μια οικογένεια από ελληνικές κοινότητες...».⁵⁴ Με αυτόν τον τρόπο περιέγραψε το 1908 ο θιασώτης του κοινοτισμού Ίων Δραγούμης τη συγκρότηση μιας κοινότητας και υπογράμμισε την «ελληνικότητα» του θεσμού.

Το θέμα ή, πιο σωστά, το πρόβλημα της προέλευσης του θεσμού της κοινότητας απασχόλησε γενιές ιστορικών και νομικών ήδη από το 19^ο αιώνα. Παρόλη την έρευνα, δεν μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει κοινά αποδεκτή άποψη, αν και πιστεύω ότι ο συνδυασμός των διαφορετικών θεωριών ίσως δίνει την απάντηση στο πρόβλημα.

Πριν αναφερθούμε στις απόψεις που διατυπώθηκαν θα ήταν σκόπιμο να δούμε πώς ορίζεται κοινωνιολογικά η κοινότητα, χωρίς, όμως, να προχωρήσουμε σε κοινωνιολογική ανάλυση που είναι έξω από τα όρια αυτής της εργασίας. Τα γενικά γνωρίσματα που περιλαμβάνονται σε αυτόν τον ορισμό θα μας βοηθήσουν στη μετέπειτα μελέτη μας και, κυρίως, στην κατανόηση της συγκρότησης και των μηχανισμών λειτουργίας της. Η ελληνική κοινότητα της Τουρκοκρατίας είναι:

- « - μια μερική κοινωνική ολολειουργική ομάδα
- κοινωνικο-οικονομικών και αμυντικών επιδιώξεων
- με οργανωτικό σχήμα υπαγορευμένο από δικαιοακά και ηθικά κατηγορήματα
- θεμελιωμένη στην παράδοση, την ιστορική και τη συλλογική μνήμη, στην συνεργασία και στην αλληλεγγύη.
- πολυδιάστατη, ιεραρχημένη, με δημοκρατική ή και αξιοκρατική ηγεσία
- έντονα ενσωματωμένη
- βασισμένη πάνω σε ένα ισχυρό βίωμα του «εμείς».
- διαθέτουσα ισχυρό κοινωνικό έλεγχο
- τέλος αντιθετική αλλά και συνεργαζόμενη προς και με τα εξωτερικά της

⁵⁴ **Ι. Δραγούμης**, «Η μικρή πατρίδα. Β' Προκήρυξη στους σκλαβωμένους και στους ελευθερωμένους Έλληνες», Κωνσταντινούπολη, Μάρτιος 1908, στο Ίων Δραγούμης, «Ελληνικός Πολιτισμός», ό.π., σελ. 137-151· **π. Γ. Δ. Μετάλλη**, *Τουρκοκρατία. Οι Έλληνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1993, σ. 32.

πλαίσια».⁵⁵

Στα τέλη του 19ου και αρχές του 20^{ου} αιώνα, ένας μεγάλος αριθμός ιστορικών άρχισε να ασχολείται με τον θεσμό της κοινότητας και την προέλευσή του. Το 1876 ο Κ. Παπαρρηγόπουλος ολοκλήρωσε το έργο του «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», στο οποίο προσπάθησε να διερευνήσει την καταγωγή του κοινοτικού θεσμού. Μέσα στο πλαίσιο της θεωρίας του για τη συνέχεια της ιστορικής παράδοσης του Ελληνισμού από την Αρχαιότητα έως τις μέρες του εκτιμούσε ότι οι κοινότητες της τουρκοκρατίας είχαν βαθιές ρίζες στις παραδόσεις του ελληνικού έθνους και «κατ' ουσίαν» δεν έπαψαν ποτέ να υφίστανται από την αρχαία εποχή – τα αρχαία δηλαδή αυτόνομα αστικά πολιτεύματα- με τις απαραίτητες τροποποιήσεις τους έως την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας. Την άποψη του Κ. Παπαρρηγόπουλου θα υποστήριζαν και άλλοι ιστορικοί και νομικοί της εποχής που πίστευαν στην ιστορική συνέχεια του Ελληνισμού.

Το 1836 ο Άγγλος διπλωμάτης D. Urquhart διατύπωσε την άποψη ότι η κοινότητα είναι προϊόν του πολιτικού και διοικητικού οθωμανικού συστήματος, δηλαδή ότι η είσπραξη των φόρων προκάλεσε τη γέννηση των κοινοτικών συμβουλίων. Το 1882 ο νομικός Ν. Μοσχοβάκης δεν δέχθηκε την ύπαρξη οποιασδήποτε σχέσης ανάμεσα στην κοινότητα και τα «Κοινά» της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής εποχής, αλλά υποστήριξε ότι η κοινότητα αποτελούσε συνέχεια των δημοτικών οργανισμών της βυζαντινής εποχής.⁵⁶ Η τελευταία και πιο πρόσφατη άποψη διατυπώθηκε από τον Καθηγητή Δ. Ζακυθινό (1948) και θεωρείται και η επικρατέστερη από μεγάλη μερίδα σύγχρονων ιστορικών. Ο Δ. Ζακυθινός υποστήριξε ότι οι ελληνικές κοινότητες «δεν απέρρευσαν εκ των αρχαίων προτύπων· υπήρξαν γέννημα της ανάγκης και αποτέλεσμα της ραστώνης και της διοικητικής ανεπάρκειας του κατακτητού».⁵⁷

1.2. Η δομή και λειτουργία της κοινότητας στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα

⁵⁵ Γ. Β. Καββαδίας, «Η Ελληνική Κοινότητα της Τουρκοκρατίας. Δοκίμιο ορισμού», στο Συμπόσιο *Η διαχρονική πορεία του Κοινοτισμού στη Μακεδονία*, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, 1991, σ. 507-517

⁵⁶ Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ.2, τυπ. Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη, 1976, σ. 326-332· Του Ίδιου, «Οι κοινότητες», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι', Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1975, σ. 150-155· Σ. Αναγνωστοπούλου, *ό.π.*, σ. 27, 47

⁵⁷ Ε. Λιάτα, «Οι Κοινότητες. Ένας θεσμός με πολλές όψεις», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 2^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 309-310· Γ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, 1982, σ. 31-32

Τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε, δηλαδή το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, το κοινοτικό σύστημα⁵⁸ αναδιαρθρώνεται μέσω των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ. Η οθωμανική εξουσία αφενός μεν επιδιώκει την ανατροπή του υπάρχοντος συστήματος φορολόγησης και συλλογής των φόρων και, αφετέρου σκοπεύει στη διοικητική μεταρρύθμιση με πρόθεση τη δημιουργία μιας συνεκτικότερης μηχανής διοικητικού και πολιτικού ελέγχου και μείωση της ισχύος των τοπικών αρχόντων.⁵⁹ Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας ο Πατριάρχης, ως φορέας θρησκευτικής και πολιτικής εξουσίας, ανέλαβε ρυθμιστικό ρόλο. Σε περιφερειακό επίπεδο ο πνευματικός αρχηγός της κοινότητας, δηλαδή ο Μητροπολίτης, επιβλήθηκε ως τυπικά επικεφαλής και αρμόδιος για τη διοίκηση του ορθόδοξου πληθυσμού της περιοχής του καθώς ορίστηκε πρόεδρος του τοπικού συμβουλίου και μέλος του συμβουλίου του Βιλαετίου.⁶⁰ Με αυτή τη μεταρρυθμιστική διαδικασία οι τοπικές ιδιομορφίες εξαλείφονταν και μετατρέπονταν σε περιφερειακές, ενώ η διοίκηση έτεινε προς μια ομοιομορφία ανάλογη με αυτή των δυτικών κρατών.⁶¹

Η κοινοτική διοίκηση στην Θράκη, όπως έχει ήδη επισημανθεί, ασκείτο με βάση τον συνδυασμό των Γενικών Κανονισμών του Πατριαρχείου και του νόμου των βιλαετίων. Οι κοινότητες ψήφισαν και κατήρτισαν κοινοτικούς κανονισμούς που συμπλήρωναν τα κενά της νομοθεσίας και όριζαν με λεπτομέρειες τον τρόπο ρύθμισης των κοινοτικών τους πραγμάτων.⁶² Με βάση τους κανονισμούς των κοινοτήτων που έχουν σωθεί κυρίως από το χώρο της Μακεδονίας και λιγότερο από την Θράκη⁶³ μπορούμε να σκιαγραφήσουμε τη δομή και τη λειτουργία μιας κοινότητας στα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Ανώτατη διοικητική και δικαστική αρχή της ελληνορθόδοξης κοινότητας ήταν η *Δημογεροντία* με πρόεδρο τον εκάστοτε Μητροπολίτη.⁶⁴ Η *Δημογεροντία*

⁵⁸ Για τις κοινότητες της ελληνικής χερσονήσου κατά την τουρκοκρατία και σχετική βιβλιογραφία βλ. **Μ. Ευθυμίου**, «Αντί προλόγου: Οι κοινότητες της ελληνικής χερσονήσου κατά την τουρκοκρατία. Μια απόπειρα σχηματικής κατάταξης στον χώρο, κατά την εσωτερική οικονομική και πολιτική τους λειτουργία», *Εώα και Εσπέρια*, 7(2007) 239- 245

⁵⁹ **Κ. Κωστής**, ό.π., σ. 69

⁶⁰ **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 11, 25, 149, 189, 214, 307, 325, 354

⁶¹ **Κ. Κωστής**, ό.π., σ. 72-73

⁶² **Π. Βακουφάρης**, «Η Κοινοτική διοίκηση μετά τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ) και οι κανονισμοί Κεσσάνης και Αλεξανδρούπολης (Δεδέαγατς)», *Θρακική Επετηρίδα*, τ. 5^{ος}, Κομοτηνή, 1984, σ. 18-19

⁶³ Για τους κανονισμούς των κοινοτήτων βλ. **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 147-372· **Π. Βακουφάρης**, ό.π., σ. 17-50· **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 49-88

⁶⁴ Μόνο σε δύο πόλεις της Μακεδονίας, την Κοζάνη και τη Βέροια αναφέρεται ο όρος Αντιπροσωπεία ως ανώτατη αρχή. Στη Βέροια (1892) αναφέρεται ως Αντιπροσωπεία της Κοινότητας και στην

απαρτιζόταν από 4 έως 12 μέλη και στην περιοχή της Θράκης συνήθως από 8 ή 12 μέλη.⁶⁵ Η αυξομείωση στον αριθμό των δημογερόντων δεν είναι εύκολο να εξηγηθεί. Μπορούμε να εικάσουμε ότι αυτή οφείλεται στο πληθυσμιακό ανάπτυγμα της κοινότητας και στην ανάγκη για εξασφάλιση καλύτερης τοπικής αυτοδιοίκησης.⁶⁶

Πάντα προσδιοριζόταν ο τρόπος που γίνονταν οι αρχαιρεσίες. Εκλογικό δικαίωμα είχαν όλοι οι χριστιανοί Οθωμανοί υπήκοοι, μόνιμοι κάτοικοι της πόλης, που είχαν συμπληρώσει το 25^ο ή 30^ο έτος της ηλικίας τους, ενώ, σε κάποια καταστατικά, δεν αναφέρεται όριο ηλικίας.⁶⁷ Σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρχαν και άλλες προϋποθέσεις για να συμπεριληφθεί κάποιος ή όχι στους πίνακες των εκλογέων. Αποκλείονταν από την άσκηση του εκλογικού τους δικαιώματος όσοι μισθοδοτούνταν από την κοινότητα ή ναούς ή σχολεία, οι καταχραστές και καταδικασθέντες για κακούργημα, όσοι είχαν στερηθεί των πολιτικών τους δικαιωμάτων, οι αφορισθέντες, οι ιερείς και όσοι ήταν υπό πτώχευση ή ζούσαν από επαιτεία και τέλος οι αλλόφρονες.⁶⁸ Σε ορισμένες περιπτώσεις (π.χ. Θεσσαλονίκη) ορίζεται ως προϋπόθεση, μεταξύ άλλων, οι εκλογείς να ασκούν από πενταετία «ωρισμένον βιοποριστικόν επάγγελμα» και να δίνουν ετήσια συνδρομή για τις εκπαιδευτικές εκκλησιαστικές και άλλες φιλανθρωπικές ανάγκες της κοινότητας. Κάποιες φορές προσδιοριζόταν και το ακριβές ποσό της συνδρομής.⁶⁹ Μεταξύ των εκλογέων, σε κάποιες πόλεις, περιλαμβάνονταν και ένας συγκεκριμένος αριθμός εκπροσώπων από τις πιο ισχυρές συντεχνίες της πόλης (για τις συντεχνίες θα μιλήσουμε παρακάτω), οι οποίες όριζαν εκπροσώπους για να μετάσχουν στην εκλογική συνέλευση.⁷⁰

Στο αξίωμα του δημογέροντα μπορούσαν να εκλεγούν όσοι ήταν χριστιανοί Οθωμανοί υπήκοοι, μόνιμοι κάτοικοι της πόλης τα τελευταία τρία ή πέντε έτη και

Κοζάνη (1895) ως Γενική Αντιπροσωπεία. Σε περίπτωση συνύπαρξης των δύο αρχών, τότε η Δημογεροντία λογοδοτούσε στην Αντιπροσωπεία που είχε ρόλο εξελεγκτικό βλ. **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 214-220, 355-371

⁶⁵ Για 8 ή 10 μέλη βλ. **Π. Βακουφάρης**, ό.π., σ. 22, 24 επ· **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 81· **Σ. Πλουμίδης**, *Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια. Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιππούπολη, 1878-1914*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2006, σ. 79-81· **Γ. Π. Ευθυμίου**, «Περί των σωζομένων κωδίκων της Ι. Μητροπόλεως Αδριανουπόλεως», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 20 (1955) 280-282

⁶⁶ **Ε. Λιάτα**, ό.π., σ. 316-7

⁶⁷ Για όριο ηλικίας το 25^ο έτος βλ. **Π. Βακουφάρης**, ό.π., σ. 20· **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 214-220, 304-312· το 30^ο έτος βλ. **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 355, 147· δεν αναφέρεται όριο ηλικίας βλ. **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 187-191, 325-330, 344-355· **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 81-86

⁶⁸ **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 147, 188, 214, 355-356· **Π. Βακουφάρης**, ό.π., σ. 20

⁶⁹ **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 147, 188· **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 81-82

⁷⁰ **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 81-82· **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 188

είχαν συμπληρώσει το 30^ο ή 40^ο έτος της ηλικίας τους.⁷¹ Ως προϋποθέσεις θεωρούνταν κάποια στοιχεία του χαρακτήρα και της προσωπικότητας τού υποψηφίου, όπως η ηθική υπόληψη, η τιμιότητα, η ακεραιότητα, η πείρα και η παιδεία.⁷² Σε κάποια καταστατικά αναφέρονταν ως στοιχεία απαραίτητα η κοινωνική βαρύτητα και η κατοχή γης (κτήματα), κάτι που σήμαινε ότι η οικονομική δύναμη του υποψηφίου έπαιξε ρόλο στην εκλογή του. Σε μία μόνο περίπτωση⁷³ αποτελούσε προϋπόθεση η οικογενειακή κατάσταση, δηλαδή το να είναι ο εκλόγιμος «οικογενειάρχης».

Ο εκάστοτε Μητροπολίτης συγκαλούσε εκλογική συνέλευση, όπου, με μυστική ψηφοφορία, γινόταν η εκλογή, εφόσον υπήρχε απαρτία.⁷⁴ Η εκλογική συνέλευση λάμβανε χώρα στο Μητροπολιτικό ναό ή σε κάποιον από τους ενοριακούς ναούς.⁷⁵ Η θητεία της Δημογεροντίας ήταν συνήθως διετής,⁷⁶ χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν καταστατικά, όπου η θητεία οριζόταν ως μονοετής, τριετής ή και τετραετής ακόμη.⁷⁷ Σε περίπτωση που κάποιος από τους δημογέροντες παραιτείτο, απουσίαζε για μεγάλο χρονικό διάστημα ή πέθαινε τον αντικαθιστούσε ο πρώτος επιλαχών.⁷⁸ Δικαίωμα επανεκλογής είχαν όλοι και για δεύτερη θητεία, όχι όμως για τρίτη, εάν δεν μεσολαβούσε τουλάχιστον ένα έτος.⁷⁹

Η *Δημογεροντία* ήταν ο αντιπρόσωπος της Κοινότητας «εν πάσαις ταις σχέσεσιν αυτής εσωτερικαίς και εξωτερικαίς».⁸⁰ Κύρια υποχρέωσή της ήταν η φορολογική λειτουργία που, όπως ήδη αναφέραμε, συνιστούσε και το βασικό λόγο ύπαρξής της για το οθωμανικό διοικητικό σύστημα. Η φορολογική λειτουργία⁸¹ συνίστατο στην κατανομή και την είσπραξη του φόρου που η κεντρική διοίκηση όριζε. Στα καθήκοντα της δημογεροντίας περιλαμβανόταν η φροντίδα των συμφερόντων της κοινότητας, η διαχείριση των προσόδων και της κινητής και ακίνητης περιουσίας των

⁷¹ Για το 30^ο έτος βλ. **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 147, 304· **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 83· **Π. Βακουφάρης**, ό.π., σ. 20· Για το 40^ο έτος βλ. **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 325

⁷² **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 147, 325, 352· **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 83

⁷³ Πρόκειται για το καταστατικό της Αδριανούπολης βλ. **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 83

⁷⁴ Βλ. αναλυτικά για την απαρτία **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 189, 216, 306, 325, 352· **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 82

⁷⁵ **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 81· **Π. Βακουφάρης**, ό.π., σ. 21· **Γ. Κωνσταντινίδης**, «Η εν Αδριανούπολει Ελληνική Κοινότης», *Θρακικά* 19 (1944) 67

⁷⁶ **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 189, 325· **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 81

⁷⁷ Για μονοετή θητεία βλ. **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 149, 215, 352· **Γ. Π. Ευθυμίου**, ό.π., σ. 280 για τριετή βλ. **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 358, για τετραετή βλ. **Σ. Πλουμίδης**, ό.π., σ. 79

⁷⁸ **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 83· **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, ό.π., σ. 306, 358

⁷⁹ **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 83

⁸⁰ **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 84

⁸¹ **Σπ. Ασδραχάς**, «Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην Τουρκοκρατία», *Τα Ιστορικά*, τ. 5 (1986) 45-62

ναών, των εκπαιδευτηρίων, του κηροποιείου και άλλων ιδρυμάτων που ανήκαν στην κοινότητα.⁸² Η δημογεροντία είχε αναλάβει, επίσης, την εκδίκαση των υποθέσεων των κατοίκων της που αφορούσαν στο οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο, οπότε και ονομαζόταν *Μεικτό Δικαστήριο*.⁸³ Τις διαφορές για ζητήματα διάλυσης αρραβώνων και διαζύγια εκδίκαζε το *Πνευματικό Δικαστήριο* που το συγκροτούσαν όχι μόνο η δημογεροντία, αλλά και ένας αριθμός ιερέων.⁸⁴ Οι συνελεύσεις της δημογεροντίας γίνονταν σε καθορισμένες ημέρες και ώρες και σε αυτές τηρούνταν πρακτικά. Η δημογεροντία διέθετε δική της σφραγίδα.

Οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι των κοινοτήτων, παρόλο που ασκούσαν το ίδιο έργο σε κάθε ελληνορθόδοξη κοινότητα, δεν καλούνταν πάντα με το ίδιο όνομα. Στην περιοχή της Θράκης και της Μακεδονίας αποκαλούνταν δημογέροντες, προεστοί, πρόκριτοι, πρωτόγεροι ή γέροντες, επίτροποι και κυρίως σε κωμοπόλεις ή χωριά μουχτάρηδες.⁸⁵

Άλλο κοινοτικό σώμα ήταν η *Κεντρική επί της Εκπαιδεύσεως Εφορεία*⁸⁶ ή, αλλιώς, *Εφορεία των Εκπαιδευτικών καταστημάτων* ή *Εφορεία Σχολείων*⁸⁷ και είχε ιδιαίτερο κανονισμό.⁸⁸ Σε ορισμένες περιπτώσεις αποτελούσε ένα σώμα με τη Δημογεροντία και τότε καλείτο *Εφοροδημογεροντία*.⁸⁹ Ο ρόλος της συνίστατο στη συντήρηση και φροντίδα των σχολείων. Η Εφορεία διαχειριζόταν την κινητή και ακίνητη περιουσία προς όφελος της εκπαίδευσης, καθόριζε τα δίδακτρα, εξέλεγε και διόριζε το διδακτικό προσωπικό και κατάρτιζε τα ωρολόγια προγράμματα των σχολείων. Οι έφοροι εργάζονταν για την εξεύρεση πόρων και εσόδων για τη λειτουργία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.⁹⁰

Ο αριθμός των εφόρων διέφερε από κοινότητα σε κοινότητα (από 2 έως 8 μέλη) και εξαρτιόταν από τον πληθυσμό της κοινότητας και τον αριθμό των σχολείων. Η εκλογή τους γινόταν από εκλογική συνέλευση, η οποία απαρτιζόταν κυρίως από μέλη

⁸² Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 84· Π. Βακουφάρης, ό.π., σ. 21-22· Χ. Παπαστάθης (επιμ.), ό.π., σ. 149-150, 327

⁸³ Γ. Κωνσταντινίδης, ό.π., σ. 68· Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 84

⁸⁴ Γ. Κωνσταντινίδης, ό.π., σ. 68· Χ. Παπαστάθης (επιμ.), ό.π., σ. 326, 352-3

⁸⁵ Ε. Λιάτα, ό.π., σ. 316, στις διαθήκες Γενικά Αρχεία Κράτους (στο εξής ΓΑΚ) (Κ. 213), Κώδικας Μητρόπολης Αδριανούπολης 1889-1897(στο εξής Κωδ. Ι), Διαθήκη «Αριθμ. 3», *Κώδικας Μητρόπολης Αδριανούπολης 1889-1897*, σ. 3-4· Διαθήκη «Αριθμ. 117», ό.π., σ. 106-7

⁸⁶ Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 57

⁸⁷ Χ. Παπαστάθης (επιμ.), ό.π., σ. 152, 191, 219, 307, 327, 348, 362

⁸⁸ Γ. Κωνσταντινίδης, ό.π., σ. 66

⁸⁹ Σ. Πλουμίδης, ό.π., σ. 80

⁹⁰ Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 60-62· Π. Βακουφάρης, ό.π., σ. 22· Χ. Παπαστάθης (επιμ.), ό.π., σ. 152-153, 192, 219, 308, 327, 344-346, 362, Γ. Κωνσταντινίδης, ό.π., σ. 69

της Δημογεροντίας και της Εφορείας, αντιπροσώπους των συντεχνιών και των συλλόγων, ευεργέτες, όμως το πόσοι ακριβώς συμμετείχαν στην εκλογή διέφερε από κανονισμό σε κανονισμό. Η εκλογή γινόταν με μυστική ψηφοφορία και σύμφωνα με τις διατάξεις που προέβλεπε ο κανονισμός, του οποίου η ισχύς ήταν κατά μέσο όρο πενταετής.⁹¹ Ως προσόντα των εφόρων ορίζονταν εκτός από να είναι ομογενείς, να καταβάλουν κάποια συνδρομή (συνήθως καθοριζόταν το ποσό), να είναι «χρηστού και τιμίου χαρακτήρος και γράμματα ειδώς».⁹² Η θητεία των εφόρων ήταν συνήθως διετής.⁹³

Εκτός από τα δύο αυτά κοινοτικά σώματα συναντάμε ένα σύνολο από εφορείες ή επιτροπές που εξυπηρετούσαν ανάγκες της κοινοτικής διαβίωσης. Σε όλους τους κανονισμούς μνημονεύεται η *Επιτροπή Ιερών Ναών* που φρόντιζε για τη συντήρηση των ναών, τις λειτουργικές ανάγκες των πιστών και ήταν υποχρεωμένη να καταβάλει στη Κεντρική Εφορεία ένα συγκεκριμένο ποσό υπέρ των εκπαιδευτηρίων της πόλης, το οποίο καθοριζόταν από τη Μητρόπολη.⁹⁴ Σε πολλούς κανονισμούς αναφέρονταν εφορείες φιλανθρωπικών καταστημάτων ή εφορείες νοσοκομείων, κηροποιείων, νεκροταφείων κ.λ.π.⁹⁵

Για να σχηματίσουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα της κοινότητας στην πόλη της Αδριανούπολης στα τέλη του 19^{ου} αιώνα είναι σκόπιμο να επιχειρήσουμε την παρουσίαση και αναπαράσταση της πόλης μέσα από την ανάλυση δύο βασικών της εννοιών που είναι η ενορία και ο μαχαλάς. Σε αυτό το πλαίσιο θα εξετασθεί η παρουσία του ελληνορθόδοξου στοιχείου στον αστικό σχεδιασμό της πόλης, καθώς και η διοικητική, κοινωνική και οικονομική του οργάνωση.

1.3. Η ορθόδοξη ελληνική κοινότητα της Αδριανούπολης

1.3.1. Περιγραφή της πόλης: ενορία-μαχαλάς

⁹¹ Π. Βακουφάρης, ό.π., σ. 22· Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 63-64

⁹² Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 59

⁹³ Χ. Παπαστάθης (επιμ.), ό.π., σ. 307, 329, 362· Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 57

⁹⁴ Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 64-71· Π. Βακουφάρης, ό.π., σ. 22· Χ. Παπαστάθης (επιμ.), ό.π., σ. 155, 309-310, 367

⁹⁵ Π. Βακουφάρης, ό.π., σ. 22· Χ. Παπαστάθης (επιμ.), ό.π., σ.154, 193-195, 309· Γ. Κωνσταντινίδης, «Η εν Αδριανούπολει Ελληνική Κοινότης», *Θρακικά*, 18 (1943) 74-75

Στο β' μισό του 17^{ου} αιώνα ο Τούρκος περιηγητής Εβλιγιά Τσελεμπί θεωρούσε την Αδριανούπολη ως τη μεγαλύτερη πόλη μετά την Κωνσταντινούπολη και παραλληλίζοντάς την με την Προύσα και την Κωνσταντινούπολη τη χαρακτήριζε ως «άμπελο του παραδείσου».⁹⁶

Σύμφωνα με την Α. Γερολύμπου,⁹⁷ το σχέδιο της Αδριανούπολης αποκαλύπτει τρία διακριτά στάδια ανάπτυξης. Στο πρώτο η εσωτερική πόλη -ρωμαϊκό φρούριο, βυζαντινή διοίκηση και στρατιωτικό κέντρο- κατοικήθηκε κυρίως από μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Στο δεύτερο η εξωτερική πόλη ιδρύθηκε έξω από τα ανατολικά τείχη από τους οθωμανούς, όταν κατέλαβαν την πόλη το 1361-62. Σύμφωνα με περιγραφή του Ι. Σαράφογλου,⁹⁸ επισκόπου, το 1760 η Αδριανούπολη αποτελούνταν από την εσωτερική πόλη (φρούριο) και το εκτεταμένο βαρούσι της (το μέρος της πόλης που βρισκόταν έξω από την πόλη), όπου και τα τρία προάστια της το Ιλδιδίμι, το Κιγίκι και το Κιρίς-χανέ. Σταδιακά, καθώς η πόλη αναπτυσσόταν, το Κιγίκι ανατολικά και το Κιρίς-χανέ νότια ενσωματώθηκαν σ' αυτήν. Στο τρίτο στάδιο, την εποχή του Τανζιμάτ, το παλαιό θέρετρο της πόλης που ονομαζόταν Καραγάτς, (νοτιοδυτικά της κύριας πόλης, στην απώτερη όχθη του ποταμού Έβρου), μετατράπηκε σε κανονική συνοικία και κατοικήθηκε κυρίως από σιδηροδρομικούς υπαλλήλους λόγω της νέας σιδηροδρομικής γραμμής Κωνσταντινούπολη- Καραγάτς- Φιλιππούπολη-Βιέννη και του σιδηροδρομικού σταθμού, που ιδρύθηκε εκεί, το 1872.⁹⁹

Η Αδριανούπολη, όπως, γενικά και κάθε βαλκανική πόλη, ήταν διαιρεμένη σε δύο μέρη: το φρούριο δηλαδή το τειχισμένο τμήμα της πόλης και το βαρούσι δηλαδή το μέρος της πόλης που βρισκόταν έξω από τα τείχη της πόλης. Την ελληνορθόδοξη κοινότητα συγκροτούσε το σύνολο των ενοριών της. Η εκκλησία διοικούσε τον ορθόδοξο πληθυσμό των πόλεων διαιρώντας τον σε ενορίες. Η ενορία είχε διπλή λειτουργία: ήταν διοικητικό μόρφωμα και, παράλληλα, γεωγραφική ενότητα.¹⁰⁰ Εκτός από την οργάνωση που στηριζόταν στην ενορία, οι ορθόδοξοι πληθυσμοί κατανέμονταν σε μαχαλάδες. Ο μαχαλάς συνιστούσε διοικητική διαίρεση που υπαγορεύθηκε από τις οθωμανικές αρχές και αντανακλούσε την οθωμανική αντίληψη της διευθέτησης του χώρου, δηλαδή διαίρεση σε πολλές μικρές συνοικίες, που

⁹⁶ Β. Πετράκης, Μ. Σαράντης, «Περιγραφή της Αδριανουπόλεως από τον Εβλιγιά Τσελεμπί», *Θρακικά*, 15 (1941) 48 βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, 2. Γενική άποψις της Αδριανουπόλεως

⁹⁷ Α. Yerolympos, ό.π., σ. 53-55

⁹⁸ Ι. Σαράφογλου, «Περιγραφή της Αδριανουπόλεως», *Θρακικά*, 2 (1929) 67

⁹⁹ Για την τοπογραφία της πόλης βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, 3. Διάκριση σε περιοχές και προάστια

¹⁰⁰ Μ. Tsikaloudaki, ό.π., σ. 285

περιελάμβαναν ένα περιορισμένο αριθμό εστιών. Μια ενορία μπορούσε να εμπεριέχει έναν ή περισσότερους *μαχαλάδες* ή μέρη αυτών.¹⁰¹

Στις περισσότερες βαλκανικές πόλεις (π.χ. Φιλιππούπολη, Σέρρες) οι *μαχαλάδες* είχαν χαρακτήρα πολυθρησκευτικό. Οι κοινότητες δεν ήταν αυστηρά διαχωρισμένες, αλλά αντίθετα εισχωρούσαν η μία στην άλλη, έτσι στην Αδριανούπολη η ενορία του Αγίου Στεφάνου ήταν κατοικία των ελληνορθόδοξων αλλά και των Εβραίων και των Αρμενίων.¹⁰² Σύμφωνα με τη Μ. Τσικαλουδάκη οι πηγές από την Φιλιππούπολη και άλλες βαλκανικές πόλεις μαρτυρούν ότι η πολιτική των χριστιανικών αλλά και των οθωμανικών αρχών ήταν να εμποδίσουν την ανάμιξη των θρησκευτικών κοινοτήτων. Σε αυτό το πλαίσιο λάμβαναν μέτρα και οι δύο πλευρές, π.χ. στις Σέρρες, το 1744, οι ορθόδοξες κοινοτικές αρχές επιδίωκαν την μείωση του αριθμού των ορθοδόξων που κατοικούσαν σε μουσουλμανικές συνοικίες.¹⁰³ Από την οθωμανική πλευρά στην Θεσσαλονίκη, το 1723, οι κάτοικοι της συνοικίας Τζαμί Αττίκ κατάγγειλαν την αγορά μιας οικίας στη συνοικία τους από αλλόθρησκο σημειώνοντας ότι «η συνοικία τους είναι από χρόνια μουσουλμανική, οι άπιστοι δεν κατοικούν σε αυτή».¹⁰⁴ Στην Αδριανούπολη, το 1905, σε αναφορά του προξένου Κ. Δημαρά υπογραμμίζοταν η άρνηση των ελληνορθόδοξων κατοίκων να νοικιάσουν τις κατοικίες τους στους Βούλγαρους που αναζητούσαν χώρο στέγασης για το Γυμνάσιό τους.¹⁰⁵

Στην πόλη της Αδριανούπολης υπήρχαν εννέα ενορίες που απλώνονταν γύρω από τις ομώνυμες εκκλησίες, ενώ στα προάστια οι ενορίες ήταν επτά.¹⁰⁶ Οι *μαχαλάδες* ήταν πολλοί περισσότεροι· σύμφωνα με την Σ. Ντόντσεβα, στο πρώτο μισό του 19ου

¹⁰¹ Μ. Tsikaloudaki, ό.π., σ. 288

¹⁰² Μ. Tsikaloudaki, ό.π., σ. 271 κεξ.

¹⁰³ Πρόκειται για μια πατριαρχική επιστολή με ημερομηνία 12/7/1744, η οποία βεβαίωνε την ύπαρξη συμφωνίας μεταξύ των ορθοδόξων κατοίκων του οθωμανικού *μαχαλά* Ταράπ χανάς και της πόλης των Σερρών από την άλλη. Σύμφωνα με τους όρους αυτής της συμφωνίας, οι πρώτοι δεσμεύονταν να μην δεχθούν κατοίκους της πόλης των Σερρών που επιθυμούσαν να εγκατασταθούν στο *μαχαλά* τους. Ενώ ενθάρρυναν το αντίθετο, δηλαδή οι κάτοικοι του Ταράπ χανάς που επιθυμούσαν να εγκατασταθούν στην πόλη ήταν ελεύθεροι να το κάνουν. βλ. Μ. Tsikaloudaki, ό.π., σ. 276 και P. Odorico *Mémoire d'une voix perdue*, Éd. E.H.E.S.S., Paris, 1994, σ. 107

¹⁰⁴ Μ. Tsikaloudaki, ό.π., σ. 275-276 και Ι. Βασδραβέλης, *Ιστορικά Αρχεία της Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 1695-1912*, Θεσσαλονίκη, 1952, σ.173

¹⁰⁵ Π. Α. Γεωργαντζής, *Προξενικά Αρχεία Θράκης*, τ. Β', Ξάνθη 1999, 60 (Φ. 1905!Γ'Δ'Ε' (53)), σ.150

¹⁰⁶ Οι ιεροί ναοί του κέντρου της πόλης ήταν οι εξής: 1) Κοιμήσεως Θεοτόκου (Μητροπολιτικός), 2) Αγ. Στεφάνου (μετόχι της μονής Λαύρας του Αγίου Όρους), 3) Αγ.Ιωάννου του Θεολόγου (Σιναΐτικο μετόχι), 4) Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, 5) Γεννήσεως της Παναγίας (Κολυκαραιάς), 6) Αγ. Ιωάννου του Προδρόμου (του Βαθέος), 7) Αγ. Νικολάου, 8) Αγ. Παρασκευής (μετόχι του Παναγιού Τάφου), 9) Ταξιαρχών. Οι ιεροί ναοί των προαστίων ήταν: 1) Αγ. Γεωργίου, 2) Ζωοδόχου Πηγής (Ιλδριμίου), 3) Προφήτου Ηλιού (Κουμ *μαχαλέ*), 4) Αγ. Τριάδος (Κιγκικίου), 5) Δώδεκα Αποστόλων (Κιρίς χανέ), 6) Αγ. Θεοδώρων (Καραγάτς), 7) Αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης (Καραγάτς) βλ. αναλυτικά Γ. Κωνσταντινίδης, ό.π., σ. 50-73· Ι. Σαράφογλου, ό.π., 70-74

αιώνα, αναφέρονταν συνολικά εξήντα πέντε μαχαλάδες εκ των οποίων τριάντα ένας στο φρούριο, δεκαπέντε στο Ιλδιρίμι, δέκα στο Κιρίς-χανέ και εννέα στο Κιγίκι.¹⁰⁷

Ο ελληνορθόδοξος πληθυσμός της Αδριανούπολης κατοικούσε στο παλαιό φρούριο και στα προάστια του Ιλδριμιού, Κιρίς-χανέ, Κιγίκι και Καραγάτς.¹⁰⁸ Οι μουσουλμάνοι δεν κατοικούσαν στο παλαιό φρούριο, αλλά είχαν εκεί τα εργαστήρια και τα μαγαζιά τους. Μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση έγκειται στο γεγονός ότι, ενώ στις περισσότερες βαλκανικές πόλεις (π.χ. Φιλιππούπολη, Σέρρες, Θεσσαλονίκη) οι ελληνορθόδοξοι κατοικούσαν στο κέντρο της πόλης,¹⁰⁹ στην Αδριανούπολη δεν βλέπουμε να συμβαίνει το ίδιο, καθώς οι ελληνορθόδοξοι επέλεξαν να κατοικήσουν στο κέντρο και τα προάστια.

Στο Ιλδιρίμι -που ήταν και το πιο εκτενές προάστιο- κατοικούσε μεγάλος αριθμός ελληνορθόδοξων, που, σύμφωνα με τον Ν. Βαφείδη,¹¹⁰ ανερχόταν σε 5000 κατοίκους. Στην προέκταση του Ιλδριμιού υπήρχαν δύο μεγάλες συνοικίες, το Γενί-ιμαρέτ, του οποίου ο πληθυσμός ήταν κυρίως μουσουλμανικός και το Κουμ-μαχαλέ, όπου ο πληθυσμός ήταν μεικτός, με τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό να αριθμεί 500 κατοίκους.¹¹¹ Δύο άλλες συνοικίες γειτονικές, το Ατ-παζάρ και το Τσερκέβ, (εκ των οποίων το πρώτο αναφέρεται ως προάστιο), κατοικούνταν από ελληνορθόδοξους, κυρίως, αλλά και λίγους Τούρκους, Αρμένιους και αθίγγανους.¹¹²

Στα προάστια του Κιγικίου και του Κιρίς-χανέ ο πληθυσμός ήταν μεικτός. Οι ελληνορθόδοξοι κυριαρχούσαν αριθμητικά και ακολουθούσαν οι μουσουλμάνοι και οι Βούλγαροι. Ο Ν. Βαφείδης αναφέρει ότι στο Κιγίκι κατοικούσαν 2500 ελληνορθόδοξοι και στο Κιρίς-χανέ 1500.¹¹³ Ο Γ. Κωνσταντινίδης σημειώνει ότι και στα δύο προάστια οι συνοικίες των ελληνορθόδοξων διαχωρίζονταν από εκείνες των

¹⁰⁷ · **Σβ. Ντόντσεβα**, "Η αυτοδιοίκηση στην Αδριανούπολη. Η πολιτεία των Ρωμαίων το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα" στον τόμο του Δημάδη, Κ. Α. (επιμ) *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα* (Πρακτικά του Γ' ευρωπαϊκού συνεδρίου νεοελληνικών σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, Βουκουρέστι, 2-4 Ιουνίου 2006), II, Αθήνα, σ. 169 κεξ

¹⁰⁸ Για τις περιοχές που κατοικούσε το ελληνορθόδοξο στοιχείο βλ. αναλυτικά **Ε. Balta**, ό.π., σ. 216-217· **Κ. Κουρτίδης**, ό.π., σ. 165-173· **Γ. Κωνσταντινίδης**, ό.π., σ. 58-70

¹⁰⁹ **Μ. Tsikaloudaki**, ό.π., σ. 276-278

¹¹⁰ Πρόκειται για στατιστική που αφορά μετά το 1878 και περιλαμβάνεται στο έγγραφο 36 βλ. **Ν. Βαφείδης**, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης και ο φάκελος 434 της Βιβλιοθήκης της Βουλής περί Θράκης», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 20 (1955) 106

¹¹¹ **Ε. Balta**, ό.π., σ. 216-217· **Κ. Κουρτίδης**, ό.π., σ. 166-167· **Γ. Κωνσταντινίδης**, ό.π., σ. 60·

Ν. Βαφείδης, ό.π., σ. 106-107 Πρέπει να σημειώσουμε ότι και οι δύο αυτές συνοικίες αναφέρονται από κάποιους ως προάστια βλ. **Γ. Κωνσταντινίδης**, ό.π., σ. 60-65· **Ν. Νικολαΐδης**, *Η Αδριανού μας*, τ. 1, Αθήνα, 1993, σ. 154-155

¹¹² **Ε. Balta**, ό.π., σ. 216-217· **Κ. Κουρτίδης**, ό.π., σ. 168· **Γ. Κωνσταντινίδης**, ό.π., σ. 65-67

¹¹³ **Ν. Βαφείδης**, ό.π., σ. 107

μουσουλμάνων. Στα δύο αυτά προάστια είχαν δυναμική παρουσία οι Βούλγαροι μετά το 1875, με εκκλησία και σχολεία.¹¹⁴ Για το Καραγάτς γνωρίζουμε ότι κατοικείται κυρίως από Ευρωπαίους, λόγω του σιδηροδρομικού σταθμού. Στο προάστιο δεν κατοικούσαν μουσουλμάνοι, καθώς δεν υπήρχε τζαμί και πολλοί εύποροι ελληνορθόδοξοι είχαν εκεί τα εξοχικά τους. Ο Ν. Βαφείδης κάνει λόγο για 1000 ελληνορθόδοξους κατοίκους.¹¹⁵

1.3.2. Διοικητική οργάνωση

Στην έκθεσή του για την Αδριανούπολη, το 1862, ο Πρόξενος του Ελληνικού κράτους Κ. Φοίβος¹¹⁶ αναφέρει ότι το κοινοτικό σύστημα είχε υποστεί πολλές τροποποιήσεις. Σύμφωνα με τον Κ. Φοίβο πριν 150 χρόνια (δηλαδή το 1712) τη διοίκηση ασκούσε δωδεκαμελής Δημογεροντία που έφερε εκκλησιαστικούς τίτλους. Ο Πρόεδρος ονομαζόταν Λογοθέτης. Μετά τη σφαγή των προκρίτων (1821) και έως το 1840 η Δημογεροντία ήταν τετραμελής με ετήσια θητεία.

Άλλες μαρτυρίες αναφέρουν ότι ο πρώτος κανονισμός της κοινοτικής διοίκησης χρονολογείται στα τέλη του 17^{ου} αιώνα.¹¹⁷ Τότε ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δωσίθεος (1669-1707) σε συνεργασία με το Μητροπολίτη της Αδριανούπολης Αθανάσιο (1692-1709) συνέταξαν κανονισμό δεκατριμελούς Δημογεροντίας που, όμως, δεν σώθηκε ως τις μέρες μας. Το 1840 ο Μητροπολίτης Γεράσιμος (1840-1853) συνέταξε καινούργιο κανονισμό. Ο κανονισμός αυτός μας είναι γνωστός από το άρθρο του Γ. Ευθυμίου (1955).¹¹⁸ Σύμφωνα με τον κανονισμό οριζόταν 12μελής Δημογεροντία με κορυφαίο τον Μητροπολίτη που ήταν υπεύθυνη για «παν ζήτημα Κοινόν ή ιδωτικόν βασιζόμενον εμμέσως ή αμέσως επί των κοινών πραγμάτων» και είχε ενιαύσια θητεία.

Για το χρονικό διάστημα 1840-1884 δεν έχουμε σαφή στοιχεία για τη σύνταξη ενός νέου κανονισμού ή για τυχόν αναθεώρηση του κανονισμού του 1840. Τα πρακτικά των συνεδριάσεων της Δημογεροντίας κατά τη χρονική περίοδο 1889-1903

¹¹⁴ Ε. Balta, ό.π., σ. 216-217· Κ. Κουρτιδής, ό.π., σ. 166· Γ. Κωνσταντινίδης, ό.π., σ. 66-67· Π. Αξιώτης, ό.π., σ. 136-140

¹¹⁵ Ε. Balta, ό.π., σ. 216-217· Γ. Κωνσταντινίδης, ό.π., σ. 78-79· Ν. Βαφείδης, ό.π., σ. 107

¹¹⁶ Για το ρόλο των προξενείων θα γίνει λόγος παρακάτω για την έκθεση βλ. Κ. Φοίβος, ό.π., σ. 94-95

¹¹⁷ «Ολίγα περί Θράκης», παράρτημα *Θρακικά*, 3 (1931) 13-14· Σβ. Ντόντσεβα, ό.π., σ. 169 κεξ· Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 51-52

¹¹⁸ Γ. Π. Ευθυμίου, ό.π., σ. 280-282 βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4. Κανονισμός *Δημογεροντίας* 1840

μας πληροφορούν για τις προσπάθειες για αναθεώρηση του κανονισμού της Δημογεροντίας που ίσχυε από το 1884. Για τον κανονισμό αυτό δεν έχουμε στοιχεία, ούτε γνωρίζουμε το ακριβές περιεχόμενό του. Το 1903 σε συνεδρίασή της η Επιτροπή που είχε οριστεί για την αναθεώρηση του κανονισμού παρουσίασε τα σχέδια του νέου κανονισμού. Τελικά, ο νέος κανονισμός ψηφίσθηκε ενώπιον του Μητροπολίτη Αδριανούπολης Κυρίλλου (1890-1908) και της Γενικής Συνέλευσης, την 1 Φεβρουαρίου του 1904.¹¹⁹

Σύμφωνα με τον κανονισμό¹²⁰ η *Δημογεροντία* ήταν δωδεκαμελής με πρόεδρο την Μητροπολίτη και είχε διετή θητεία. Την *Δημογεροντία* εξέλεγε Εκλογική Συνέλευση που συγκροτούνταν από α) πολίτες ομογενείς με οθωμανική υπηκοότητα που πλήρωναν κατ'έτος 200 γρόσια ως δίδακτρα ή 100 γρόσια ως προαιρετική συνδρομή, β) αντιπροσώπους των ενοριών της πόλης και των προαστίων (46 συνολικά), γ) αντιπροσώπους των Συντεχνιών (26 συνολικά)¹²¹ και δ) εν ενεργεία Δημογέροντες.

Ως Δημογέροντες μπορούσαν να εκλεγούν όλοι οι ελληνορθόδοξοι οθωμανοί υπήκοοι, κάτοικοι τη πόλης, που είχαν συμπληρώσει το 30 έτος της ηλικίας τους. Απαραίτητα προσόντα για την εκλογή τους ήταν το να είναι οικογενειάρχες, να έχουν ακέραιο και αμερόληπτο χαρακτήρα, να είναι ηθικοί, με πείρα και παιδεία και να έχουν κοινωνική βαρύτητα.¹²² Η τυπική διαδικασία των αρχαιρεσιών (απαρτία, μυστική ψηφοφορία κλπ), καθώς και τα βασικά καθήκοντα της Δημογεροντίας ακολουθούν τη γενική δομή και λειτουργία της κοινότητας.¹²³

Ανεξάρτητο διοικητικό σώμα αποτέλεσε από το 1830¹²⁴ η *Κεντρική επί της Εκπαιδεύσεως Εφορεία* που ήταν οκταμελής με διετή θητεία και προεδρεύοντα τον Μητροπολίτη.¹²⁵ Κανένας δημογέροντας δεν μπορούσε να εκλεγεί μέλος της εφορείας και το αντίστροφο. Η διαδικασία της εκλογής, το ποιοί ορίζονταν ως

¹¹⁹ **Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας**, Κωδ. 12-17, 34 Πρακτικά συνεδριάσεων της *Δημογεροντίας* Αδριανούπολης **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 71-75

¹²⁰ Ο Κανονισμός περιλαμβάνει 32 άρθρα και το τιμολόγιο που καθορίζει τα τέλη των πράξεων της Δημογεροντίας **Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας**, Κωδ. 14, 79 κανονισμός της *Δημογεροντίας* του 1904 βλ. σχετικά **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 81-86

¹²¹ Οι συντεχνίες εκπροσωπούσαν ως εξής: «3 αντιπρόσωποι της συντεχνίας των εμποροπαντοπωλών, 3 των αγτάρηδων, 2 των μυλωθρών, 2 των καπήλων, 2 των κρεοπωλών, 1 εξ εκάστης των συντεχνιών επί καϊμαξίδων, κουνδουράδων, ραπτών, φουρνάριδων, βοζματζίδων, καπήλων Ιλδιριμίου, Γεμεντζίδων, Φραγκοκουνδουράδων, αμπατζίδων, οπωροπωλών, κηπουρών, χρυσοχών, κουρέων και αρτοποιών» βλ. **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 81-86

¹²² Θα εξετάσουμε σε επόμενο υποκεφάλαιο τη σημασία του χαρακτηριστικού αυτού.

¹²³ Βλ. 1.2. Η δομή και λειτουργία της κοινότητας στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα, σ. 24-26

¹²⁴ **Γ. Κωνσταντινίδης**, «Η εν Αδριανούπολει Ελληνική Κοινότης», *Θρακικά*, τ. 19 (1944) 66

¹²⁵ Σώζεται ο κανονισμός της *Κεντρικής επί της Εκπαιδεύσεως Εφορείας* του 1897 βλ. σχετικά **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 53-64 βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, 5. Κανονισμός της *Κεντρικής επί της Εκπαιδεύσεως Εφορείας* (1897)

εκλογείς και εκλόγιμοι, καθώς και τα καθήκοντα της εφορείας ακολουθούν το γενικό σχεδιάγραμμα.¹²⁶

Μεταξύ των κοινοτικών επιτροπών που λειτουργούσαν ήταν το *Εθνικό Κηροποιείο της Μητροπόλεως* που ιδρύθηκε το 1890 και ελεγχόταν από ειδική τριμελή επιτροπή διοριζόμενη από τη Δημογεροντία. Τα κέρδη του διαβιβάζονταν στην *Κεντρική επί της Εκπαιδύσεως Εφορεία* για τους μισθούς των δασκάλων της πόλεως και των προαστίων.¹²⁷ Υπήρχαν, επίσης, οι *Επιτροπές των Ιερών Εκκλησιών του τε Άστεως και των Προαστείων* που φρόντιζαν για τη συντήρηση των ναών και τις λειτουργικές ανάγκες των πιστών. Αυτές ήταν υποχρεωμένες να καταβάλουν στη Κεντρική Εφορεία ένα συγκεκριμένο ποσό υπέρ των εκπαιδευτηρίων της πόλης, όπως αυτό καθοριζόταν από τη Μητρόπολη.¹²⁸

1.3.3. Οικονομική και κοινωνική οργάνωση

Η οικονομία της περιοχής της Θράκης βασιζόταν κυρίως στη γεωργία. Η Αδριανούπολη αποτέλεσε αξιόλογο κέντρο εμπορίου λόγω της θέσης της και λόγω του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου της που τη συνέδεε με το Αιγαίο Πέλαγος, τον Εύξεινο Πόντο και την Βουλγαρία. Άλλοι τομείς που σημείωσαν αξιόλογη ανάπτυξη ήταν η βιοτεχνία, η βιομηχανία και η ναυτιλία.

Στο βιλαέτι Αδριανούπολης δεν υπήρχε σε μεγάλη κλίμακα το σύστημα των μεγάλων ιδιοκτησιών (τσιφλικιών) αλλά ο γεωργός ήταν ο κύριος της καλλιεργούμενης απ' αυτόν γης.¹²⁹ Υπήρχαν κάποια μεγάλα τσιφλίκια που ανήκαν σε πλούσιους μουσουλμάνους. Τα κυριότερα γεωργικά προϊόντα ήταν τα δημητριακά, το μετάξι, το κρασί και ο καπνός. Επίσης αξιόλογη ήταν η κτηνοτροφία με κύριο προϊόν το τυρί.¹³⁰

¹²⁶ Για τη λειτουργία της *Κεντρικής επί της Εκπαιδύσεως Εφορείας* βλ. κεφάλαιο 1.2. Δομή και λειτουργία της κοινότητας, σ. 26-27 και βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ, 6. Σφραγίδα και λογότυπο της *Κεντρικής επί της Εκπαιδύσεως Εφορείας* της Αδριανούπολης

¹²⁷ **Γ. Κωνσταντινίδης**, «Η εν Αδριανούπολει Ελληνική Κοινότης», *Θρακικά*, τ.18 (1943) 74-75· **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 51

¹²⁸ Βλ. κανονισμό των *Επιτροπών των Ιερών Εκκλησιών του τε Άστεως και των Προαστείων* της Αδριανούπολης του 1898 στο **Π. Βαλσαμίδης**, ό.π., σ. 64- 71

¹²⁹ **Κ. Δημαράς**, *Έκθεσις περί εμπορίου, γεωργίας και βιομηχανίας εν τω νομώ Αδριανουπόλεως κατά το έτος 1911*, Δελτίον του επί των Εξωτερικών Β. Υπουργείου (μέρος δεύτερον); 15, Εν Αθήναις: Εθνικό Τυπογραφείο, 1912, σ. 13

¹³⁰ **Κ. Βατικιώτης**, ό.π., σ. 158, 491- 497· **Κ. Φοίβος**, ό.π., σ. 111· **Κ. Βακαλόπουλος**, *Ιστορία...*, ό.π. σ. 419-427· **Γ. Κωνσταντινίδης**, ό.π., σ. 81-82· **Π. Αξιώτης**, ό.π., σ. 124-127· **Γ. Γιαννακάκης**,

Η Αδριανούπολη ήταν αξιόλογο κέντρο εμπορίου. Το οδικό και σιδηροδρομικό της δίκτυο -αλλά και ο ποταμός Έβρος, μέσω του οποίου εξάγονταν μεγάλες ποσότητες δημητριακών στην Αίνο¹³¹ και μετά στην Ευρώπη- συνέβαλαν στην εμπορική ανάπτυξη. Η σιδηροδρομική γραμμή Κωνσταντινούπολη-Αδριανούπολη-Βουλγαρία, που έγινε το 1872 και είχε ως σταθμό το Καραγάτς, ενώ αρχικά εξυπηρέτησε το εμπόριο της πόλης, αποτέλεσε σταδιακά την αιτία της μείωσης του εμπορίου, καθώς τα προϊόντα των ομογενών δεν μπορούσαν να συναγωνιστούν αυτά των εμπορικών πρακτορείων των μεγάλων εμπορικών οίκων (π.χ. Αλλατίνη).¹³² Ανασταλτικό παράγοντα αποτέλεσε και η ίδρυση της Βουλγαρικής ηγεμονίας (1875) και η προσάρτησή από αυτήν της Ανατολικής Ρωμυλίας (1885).¹³³ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι εμποροπανήγυρες (π.χ. της Ουζουντζόβας),¹³⁴ που μέχρι πρότινος είχαν σπουδαίο ρόλο στην διακίνηση των θρακικών προϊόντων, έχασαν την αίγλη τους.

Σύμφωνα με την έκθεση του προξένου Κ. Δημαρά του 1911,¹³⁵ αν και λίγο μεταγενέστερη της περιόδου που εξετάζουμε, τα προϊόντα που εξάγονταν κυρίως στο Ελληνικό κράτος αλλά και σε χώρες της Ευρώπης (Γαλλία, Αυστρία, Γερμανία, Αμερική) ήταν το σιτάρι, τα δημητριακά, το κρασί, ο καπνός, το μετάξι, τα αυγά, τα σάρωθρα, τα δέρματα και το μαλλί. Για τα προϊόντα που εισάγονταν επεσήμανε ότι δεν διακινούνταν ούτε πολλά είδη, ούτε μεγάλη ποσότητα αυτών και ίσως αυτό οφειλόταν στην έλλειψη εμπορικών αντιπροσώπων. Από την Ελλάδα γινόταν εισαγωγή αρότρων από τον Βόλο (Εργοστάσιο Σταματόπουλου), χημικών λιπασμάτων από τον Πειραιά, οίνων όπως κονιάκ (των εργοστασίων Μπαρμπαρέσσου, Μεταξά, Κουρτέση, Φινόπουλου, Καμπά), τσιμέντων, πλαστίγγων, μικρά ποσότητα ελαίων Βόλου και Καλαμών, σαπουνιών, υφασμάτων. Από τις χώρες της Ευρώπης εισάγονταν τα αναγκαία για τις σιδηροδρομικές κατασκευές (γαιάνθρακες, ράβδοι σιδήρου κλπ), βαμβακέλαιο, λινέλαιο, οινόπνευμα, πετρέλαιο, νήματα Αγγλίας, αποικιακά προϊόντα. Όλα τα προϊόντα επιβαρύνονταν με

«Ιστορία της Θράκης από της αλώσεως», *Θρακικά*, 30 (1959) 217 κεξ.· **Γ. Κωνσταντινίδης**, «Ολίγα περί Αδριανουπόλεως», *Θρακικά*, 17 (1942) 304· «Αδριανούπολις εξ επισήμων πηγών και εγγράφων», *Θρακικά*, 27 (1958) 139

¹³¹ Η Αίνος λόγω της θέσης της, στις εκβολές του Έβρου, ήταν το μοναδικό επίνειο της Θράκης έως ότου υποβαθμίστηκε, μετά το 1876 βλ. **Κ. Βακαλόπουλος**, ό.π., σ. 493· **Μ. Τσικαλουδάκη**, «Η Θράκη...», ό.π., σ. 331

¹³² **Γ. Λαμπουσιάδης**, ό.π., σ. 302· **Π. Αξιώτης**, ό.π., σ. 126-127·

¹³³ **Α. Καραδήμου-Γερολύμπου**, *Μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Βορειοελλαδικές πόλεις στην περίοδο των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων*, Αθήνα, Τροχαλία, 1997, σ. 246-247

¹³⁴ **Π. Αξιώτης**, ό.π., σ. 126-127· **Κ. Βακαλόπουλος**, ό.π., σ. 459-461· **Κ. Βατικιώτης**, ό.π., σ. 501-503

¹³⁵ **Κ. Δημαράς**, ό.π., σ. 31-36

τελωνειακούς δασμούς, ενώ όσα έρχονταν μέσω του λιμανιού Δεδεαγάτς επιβαρύνονταν με πρόσθετες δαπάνες (μεταφορικά, προμήθεια παραγγελιοδόχου κλπ). Στην πόλη υπήρχε Οθωμανικό Εμπορικό Επιμελητήριο¹³⁶ ιδρυμένο από το 1882, το οποίο στην αρχή περιλάμβανε τρεις κλάδους εκείνους του εμπορίου, της βιομηχανίας και της γεωργίας, από το 1892, όμως, περιορίστηκε μόνο στον κλάδο του εμπορίου.

Πέρα από το εμπόριο ανάπτυξη σημείωνε και η βιοτεχνία. Υπήρχαν μικρά βιοτεχνικά εργαστήρια υφαντουργίας που εξειδικεύονταν στην κατασκευή και εμπορία μάλλινων υφασμάτων και ρούχων, τα οποία προορίζονταν για καθημερινή χρήση, όπως η κατασκευή του αμπά (μάλλινο χοντρό ύφασμα που ήταν το ρούχο των αγροτικών πληθυσμών και των στρατιωτών). Κυρίως άνθιζε η οικοτεχνία με την κατασκευή μάλλινων ή βαμβακερών υφασμάτων από γυναίκες κυρίως στις οποίες δινόταν η ύλη από τους εμπόρους με τη συμφωνία να ύφαιναν ή να έραβαν συγκεκριμένες ποσότητες.¹³⁷ Στο πλαίσιο της ανάπτυξης της βιοτεχνίας ιδρύθηκε το 1881 βιοτεχνική σχολή.¹³⁸

Στην Αδριανούπολη διατηρούσαν υποκαταστήματα και οι αδερφοί Γκιουμουσκερντάν από τη Φιλιπούπολη, οι οποίοι ίδρυσαν ιδιωτικό υφαντουργικό εργοστάσιο προσπαθώντας να μετατρέψουν την οικοτεχνική βιοτεχνία σε εργοστάσιο.¹³⁹ Η σηροτροφία (μεταξουργία) ήταν από τους σπουδαιότερους κλάδους της γεωργικής βιομηχανίας και η Αδριανούπολη κατείχε σημαντική θέση στην παραγωγή μεταξίου. Υπήρχαν 2 μεταξουργεία στην πόλη και άλλα 2 στο Σουφλί (που ήταν ευρύτερα γνωστό).¹⁴⁰ Στο πλαίσιο της προσπάθειας εξέλιξης της παραγωγής καπνού σε γεωργική βιομηχανία, το 1911, σύμφωνα με την αναφορά του προξένου Κ. Δημαρά, λειτουργούσε στην Αδριανούπολη η Διεύθυνση του Μονοπωλίου των Καπνών, η οποία διεκπεραίωνε τις απαραίτητες διατυπώσεις για την εξαγωγή του καπνού, διευκόλυνε τους καλλιεργητές με δάνεια και προκαταβολές επί της αξίας του προϊόντος.¹⁴¹

¹³⁶ Κ. Δημαράς, ό.π., σ. 40-41

¹³⁷ Μ. Τσικαλουδάκη, «Η Θράκη. Η διάσπαση...», ό.π., σ. 331-332· Κ. Βακαλόπουλος, ό.π., σ. 423

¹³⁸ Κ. Δημαράς, ό.π., σ. 38

¹³⁹ Μ. Τσικαλουδάκη, ό.π., σ. 333· Ν. Τοντόροφ, *Η βαλκανική πόλη, 15ος-19ος αιώνας. Κοινωνικο-οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη*, μτφρ. Ε.Αβδελά-Γ. Παπαγεωργίου, τ. Β', Αθήνα, Θεμέλιο, 1986, σ. 408-425

¹⁴⁰ Κ. Δημαράς, ό.π., σ. 19-22

¹⁴¹ Κ. Δημαράς, ό.π., σ. 25-30

Η έντονη εμπορική δραστηριότητα επέβαλε την δημιουργία χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Πριν από το 1911, λειτουργούσαν στην Αδριανούπολη, σύμφωνα με τον πρόξενο Κ. Δημαρά, υποκαταστήματα της Οθωμανικής Τράπεζας, της Γερμανο-ανατολικής Τράπεζας και της Τράπεζας Θεσσαλονίκης. Υποκατάστημα της Γεωργικής Τράπεζας ιδρύθηκε το 1882. Εκτός από τις τράπεζες υπήρχαν και κάποιοι τραπεζικοί οίκοι ομογενών και ξένων. Άξιο παρατήρησης ήταν το μέγεθος της τοκογλυφίας, καθώς τόκος 25%, 30% και 40% δεν ήταν φαινόμενο σπάνιο για τους μικρούς δανειστές.¹⁴²

Η ναυτιλία ήταν ένας ακόμη κλάδος της οικονομίας της πόλης. Εκτός από τα τέσσερα μεγάλα λιμάνια, όπου διεξάγονταν το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο του Βιλαετίου, υπήρχαν και μικροί όρμοι που χρησίμευαν για την ιστιοφόρο ναυτιλία. Πολλοί ελληνορθόδοξοι ήταν ιδιοκτήτες εμπορικών και αλιευτικών σκαφών με τα οποία μετέφεραν εμπορεύματα σε όλη την Μεσόγειο και την Μαύρη Θάλασσα αλλά και σε πιο μακρινές χώρες. Κάποιοι γίνονταν ιδιοκτήτες πολυάριθμου στόλου ποταμόπλοιων, ιστιοφόρων και, στη συνέχεια, ατμοκίνητων πλοίων.¹⁴³

1.3.3.1. Επαγγέλματα - Συντεχνίες

Ο ελληνορθόδοξος κάτοικος της πόλης της Αδριανούπολης αντλούσε τα εισοδήματά του ασκώντας συγκεκριμένη επαγγελματική δραστηριότητα που τον καθιστούσε μέλος μιας επαγγελματικής ομάδας με συγκεκριμένη θέση στην κοινωνική ιεραρχία σε ένα οικονομικό πλαίσιο ελεγχόμενο από την οθωμανική διοίκηση. Ο τόπος κατοικίας ήταν συχνά συνυφασμένος με την επαγγελματική του ιδιότητα.

Οι ελληνορθόδοξοι κάτοικοι της πόλης ήταν κυρίως έμποροι αλλά και έμποροι μεγάλων αποστάσεων, καθώς η Αδριανούπολη αποτελούσε αναγκαίο σταθμό στο διαμετακομιστικό εμπόριο. Δραστηριοποιούνταν, επίσης, πολλοί εμποροκτηματίες καθώς με το Τανζιμάτ οι ελληνορθόδοξοι απέκτησαν δικαίωμα αγοράς γης, με το νομοθετικό καθεστώς που ίσχυε για τους οθωμανούς.¹⁴⁴ Άλλα επαγγέλματα που γνώρισαν άνθηση ήταν αυτά που σχετιζόνταν με τη διακίνηση χρήματος όπως οι

¹⁴² Κ. Δημαράς, ό.π., σ. 38-39

¹⁴³ Ήταν τα λιμάνια του Δεδεαγάτς, της Ραιδεστού, του Πόρτο Λάγος και της Καλλιπόλεως Κ. Δημαράς, ό.π., σ. 41· Μ. Τσικαλουδάκη, «Η Θράκη. Η διάσπαση...», ό.π., σ. 333-334

¹⁴⁴ Χ. Παπαστάθης (επιμ.), ό.π., σ. 25

τραπεζίτες, οι εμπορομεσίτες και οι αργυραμοιβοί (κολλυβισταί). Εξίσου σημαντική επαγγελματική κατηγορία ήταν των επιστημόνων που περιλάμβανε δικηγόρους, γιατρούς, μηχανικούς, καθηγητές και λόγιους. Μεγάλο μέρος αυτών κατοικούσε στην ενορία του Αγ. Νικολάου. Μια άλλη μεγάλη κατηγορία ήταν οι τεχνίτες με ειδικότητες όπως χρυσοχόοι, γουναράδες, ράπτες, υποδηματοποιοί, βαρελοποιοί, καϊμαξήδες (γαλακτοπώλες), λιθοξόοι κ.λ.π.¹⁴⁵

Οι ελληνορθόδοξοι κάτοικοι των προαστίων ή χωριών ήσαν κυρίως γεωργοί και κτηνοτρόφοι. Μια ιδιαίτερα ευρεία κατηγορία ήταν οι επιτηδευματίες-μικρέμποροι που περιλάμβαναν τους παντοπώλες, κρεοπώλες, οπωροπώλες, ιχθυοπώλες, αχτάρηδες (έμποροι αποικιακών) κ.λ.π. Στο προάστιο του Ιλδριμίου και στην προέκτασή του στις δύο μεγάλες συνοικίες, το Γενί-ιμαρέτ και το Κουμ-μαχαλέ, αλλά και το γειτονικό χωριό Σαρήκ-Μειδάν οι ελληνορθόδοξοι κάτοικοί του ασχολούνταν με τη γεωργία και κυρίως την αμπελουργία και την κηπουρική, αφού η περιοχή εκτός της πόλης, στις όχθες των τριών ποταμών, ήταν γεμάτη λαχανόκηπους. Ασχολούνταν επίσης με την κτηνοτροφία. Η σηροτροφία και η οικοτεχνία ήταν δύο τομείς με αξιοσημείωτη άνθηση. Στα προάστια του Κιγικίου και του Κιρίς-χανέ οι κάτοικοι ήταν έμποροι, τραπεζιτικοί και επιτηδευματίες-μικρέμποροι (π.χ. παντοπώλες, αρτοποιοί κ.λ.π.). Στο Καραγάτς, εκτός από τους υπαλλήλους του σιδηροδρομικού σταθμού, υπήρχαν τεχνίτες (μηχανουργοί κ.λ.π.), καθώς και γεωργοί.¹⁴⁶

Οι τεχνίτες ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες. Η συσπείρωση των τεχνιτών του ίδιου κλάδου ενός τόπου σε έναν ενιαίο φορέα διαχείρισης και ελέγχου της παραγωγής και διάθεσης του προϊόντος αποτέλεσε τις συντεχνίες (ρουφέτια ή εσνάφια).¹⁴⁷ Οι συντεχνίες είχαν ενεργό ρόλο στα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα

¹⁴⁵ Γ. Κωνσταντινίδης, «Η εν Αδριανούπολει Ελληνική Κοινότης», *Θρακικά*, 18 (1943)55,57-59,70· Κ. Κουρτίδης, ό.π., σ. 171-173

¹⁴⁶ Γ. Κωνσταντινίδης, ό.π., σ. 67-68, 78-79· Του Ίδιου, «Η εν Αδριανούπολει Ελληνική Κοινότης», *Θρακικά*, 19 (1944) 52-53· Κ. Κουρτίδης, ό.π., σ. 166 κεξ.

¹⁴⁷ Η συντεχνία αποτελούσε συλλογική μορφή εξουσίας αναγνωρισμένη από τις οθωμανικές αρχές στις οποίες και πλήρως απευθείας τους φόρους. Η κάθε συντεχνία περιλάμβανε τους εργαζόμενους στα εργαστήρια του κλάδου. Κάθε εργαστήριο είχε ένα αριθμό εργαζομένων, με επικεφαλής το μάστορα που ήταν το αφεντικό. Κάτω από τις οδηγίες του μάστορα εργάζονταν οι καλφάδες, τεχνίτες με επαρκή γνώση της τέχνης τους και τα τζιράκια, δηλαδή οι μαθητευόμενοι που βοηθούσαν κάνοντας τις κατώτερες και πιο κουραστικές δουλειές. Τη διοίκηση της συντεχνίας είχε συμβούλιο που απαρτιζόταν από 3 έως 12 μέλη με επικεφαλής τον πρωτομάστορα. βλ. Μ. Ευθυμίου, «Οι Συντεχνίες. Η Κρατική οργάνωση τεχνών και επαγγελμάτων», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 2^ο, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 327-338· Μ. Tsikaloudaki, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 52

της κοινότητας, όπως είδαμε στον κανονισμό της Δημογεροντίας συμμετείχαν στην εκλογή της.¹⁴⁸

Οι συντεχνίες που δραστηριοποιούνταν στην Αδριανούπολη ανέρχονταν σε περισσότερες από τριάντα.¹⁴⁹ Κατά τον Μ.Α. Σταμούλη, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο αριθμός των συντεχνιών ανερχόταν σε 84.¹⁵⁰ Οι κυριότερες ήταν δώδεκα και ήταν κατά σειρά σπουδαιότητας οι γουναράδες, οι παντοπώλες, οι καπαματζήδες, οι καλπακτσήδες (πιλοποιοί), οι αμπατζήδες, οι μυλωνάδες, οι ράπτες, οι ποσματζήδες (πωλητές παλαιών ενδυμάτων και άλλων σκευών), οι κερεστετζήδες (ξυλέμποροι), οι παπουτσήδες, οι τσιμετσήδες (υποδηματοποιοί), οι λιναράδες. Πιο δυναμικές θεωρούνταν οι συσσωματώσεις που δραστηριοποιούνταν στα υφαντά (π.χ. γουναράδες, αμπατζήδες) και στη διατροφή (παντοπώλες).¹⁵¹

Παρατηρούμε ότι σε συντεχνίες οργανώνονταν οι κλάδοι των τεχνιτών και των μικρεμπόρων. Οι έμποροι των μεγάλων αποστάσεων δεν ήταν οργανωμένοι σε σωματείο αλλά λειτουργούσαν αυτόνομα.¹⁵² Το επίθετο με το πρόθεμα Χατζή, που υπήρχε σε αρκετά ονόματα, σήμαινε το άτομο που είχε προσκυνήσει της αγίους τόπους και σύμφωνα με τη Μ. Τσικαλουδάκη ήταν δηλωτικό της ανώτερης θέσης που το άτομο καταλάμβανε στην κοινωνική ιεραρχία της τοπικής κοινωνίας. Στη Φιλιππούπολη τον χαρακτηρισμό αυτό έφερε συνήθως η κατηγορία των εμπόρων των μεγάλων αποστάσεων.¹⁵³ Στην Αδριανούπολη δεν φαίνεται να ισχύει κάτι ανάλογο, καθώς από τα επαγγέλματα των διαθετών μας διαπιστώνουμε ότι το πρόθεμα Χατζή απαντά στους μικρέμπορους, αλλά και στους τεχνίτες και σε έναν εκπαιδευτικό.

Εκτός από τους άνδρες επαγγελματίες στην κοινωνική και οικονομική ζωή της κοινότητας συμμετέχουν και οι γυναίκες. Για την θέση και τον ρόλο των γυναικών στην Αδριανούπολη ο Π. Λογοθέτης, πρόξενος στην Αδριανούπολη το 1866, σε έκθεσή του με ημερομηνία 17 Οκτωβρίου γράφει χαρακτηριστικά: «το γυναικείον φύλον της μεγάλης ταύτης πόλεως είναι πολλώ μάλλον ανεπτυγμένο του άρρενος. Διακρίνεται δε προ πάντων κατά την πνευματικήν γοργότητα, κατά την φιλοτιμίαν,

¹⁴⁸ Για τον κανονισμό βλ. σ. 30 και για το ρόλο των συντεχνιών βλ. **Σβ. Ντόντσεβα**, ό.π., σ. 169 επ.: «Ολίγα περί Θράκης», ό.π., σ. 13-14

¹⁴⁹ **Γ. Κωνσταντινίδης**, «Ολίγα περί Αδριανουπόλεως», ό.π., σ. 304· **Ι. Σαράφογλου**, ό.π., σ. 68

¹⁵⁰ Ο κατάλογος των συντεχνιών βρέθηκε σε κώδικα της Μητρόπολης, ο οποίος είχε αντιγραφεί από τον Γ. Λαμπουσιάδη, βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 7. Κατάλογος συντεχνιών **Μ.Α.Σ.** «Θρακικοί κώδικες», *Θρακικά*, τ. 9 (1938) 124-126· **Γ. Κωνσταντινίδης**, «Η εν Αδριανούπολει Ελληνική Κοινότης», *Θρακικά*, τ.18 (1943)70· **Σβ. Ντόντσεβα**, ό.π., σ. 170

¹⁵¹ **Μ. Tsikaloudaki**, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 57

¹⁵² **Μ. Ευθυμίου**, ό.π., σ. 326· **Μ. Tsikaloudaki**, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 56

¹⁵³ **Μ. Tsikaloudaki**, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 179

την καθαριότητα, την φιλοπονίαν και την συζυγικήν αρετήν. Και αι μεν διανοητικάί δυνάμεις του εισίν ανεξαιρέτως ακαλλιέργηται, πλην η απομίμησις αφ' της και το άφθονον φυσικόν αυτού πνεύμα αφ' ετέρου, παρέχουσιν αυτό χροιάν τινα επιμελημένης ανατροφής. Είναι μαθήσεως επιδεκτικώτερον ή το άρρεν, έχει τάσιν εις τελειοποίησιν των γυναικείων εργοχείρων και καταναλίσκει τον χρόνον ως επί το πολύ εις κεντήματα, πλεξίματα, ράψιμον και υφάσματα μεταξωτά, άτινα της κατεργάζονται δια της παναρχαίας και ατελούς εκείνης μηχανής, της καλουμένης παρ' ημίν κοινώς εργαλιό. Μία δε των σπουδαιότερων ασχολιών του είναι και η επιμέλεια της μεταξοσκωληκοτροφίας. Εργάζονται δε ουδέποτε κατά μόνας, αλλά δι' της σχεδόν της ημέρας πολλάί επί το αυτό συνεργόμεναι. Είναι υπερβαλλόντως φίλαι της λογοποιΐας και κατά κόρον πολυπράγμονες ήττον προληπτικάί των ανδρών, οίς υπερτερούσιν ιδιάζόντως κατά την τιμήν του οικογενειακού βίου». ¹⁵⁴

Με βάση τις πηγές της εποχής διαπιστώνουμε ότι οι γυναίκες στην πόλη και στα προάστια συμμετείχαν και αυτές στην οικονομία της περιοχής, καθώς ασχολούνταν με το σύστημα της οικοτεχνίας. Για την εκπαίδευσή τους ¹⁵⁵ γνωρίζουμε ότι υπήρχε μεγάλος αριθμός αγραμμάτων, όπως εξάλλου δήλωναν οι ίδιες στις διαθήκες τους. Μεγάλα ποσοστά αγραμμάτων γυναικών συναντάμε και σε άλλες βαλκανικές πόλεις (π.χ. Φιλιπούπολη) ¹⁵⁶ αλλά και στον ελλαδικό χώρο, όπως στη Σύρο. ¹⁵⁷ Η συμμετοχή τους στην κοινωνικο-οικονομική ζωή της πόλης διαφαίνεται και στις διαθήκες, όπου είναι κάτοχοι κινητής αλλά και ακίνητης περιουσίας, όπως θα δούμε αναλυτικά πιο κάτω.

Εάν επιχειρούσαμε τη διαστρωμάτωση του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Αδριανούπολης σε τάξεις, με βάση την επαγγελματική τους κατηγοριοποίηση, ¹⁵⁸ θα μπορούσαμε να πούμε ότι η πρώτη τάξη περιλάμβανε τους πλούσιους εμπόρους,

¹⁵⁴ **Π. Σ. Αθανασιάδης** «Η Αδριανούπολη του προπερασμένου αιώνα: Μητρόπολη όλων των Θρακών», στην ιστοσελίδα του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, <http://alex.eled.duth.gr/Htmlfiles/xronos/athan/adrian/athanasiadis.htm>

¹⁵⁵ Για το σύνολο των γυναικών του 19^{ου} αιώνα, η είσοδος τους στη μέση εκπαίδευση έγινε με πολύ αργούς ρυθμούς τόσο στις περιοχές του Ελληνικού κράτους όσο και στις περιοχές υπό οθωμανική κυριαρχία. Στην Ελλάδα αξίζει να σημειωθεί ότι, ενώ από το 1834 τους δίνεται η πρόσβαση στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, θα τους επιτραπεί να φοιτήσουν στη μέση εκπαίδευση μόλις το 1893 (η πρώτη νομοθετική ρύθμιση για τα Παρθεναγωγεία). Στην Ανώτατη Εκπαίδευση η πρώτη φοιτήτρια θα εγγραφεί στην Σχολή Καλών Τεχνών του Πολυτεχνείου το 1894 και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1901. Για τη γυναικεία εκπαίδευση βλ. **Κ. Τσουκαλάς**, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Στ' έκδοση, Αθήνα, Θεμέλιο, 2006, σ. 470-482

¹⁵⁶ **M. Tsikaloudaki**, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 180-185

¹⁵⁷ **Χ. Λούκος**, ό.π., σ. 57

¹⁵⁸ **M. Tsikaloudaki**, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 167-171· **Γ. Κοντογιώργης**, ό.π., σ. 386

δηλαδή τους εμπόρους μεγάλων αποστάσεων, εμποροκτηματίες και κατέχοντες θέση στην πολιτική ζωή του τόπου καθώς και τους απασχολούμενους με τα χρηματοπιστωτικά επαγγέλματα (τραπεζικούς, αργυραμοιβούς κ.λπ.). Στη δεύτερη τάξη υπάγονταν η νέα μέση αστική τάξη των επιστημόνων (δικηγόρων, γιατρών κλπ) που διεκδικούσε με επιτυχία την άνοδό της, οι επιτηδευματίες-μικρέμποροι, καθώς και οι τεχνίτες. Η τρίτη τάξη συνένωνε όλους αυτούς που δεν διέθεταν δικό τους εργαστήριο αλλά δούλευαν για τους άλλους, τους εργάτες, τους γεωργούς και τους ποιμένες. Η έννοια της ενσωμάτωσης σε μία κοινωνική τάξη εκδηλωνόταν και στην εξωτερική εμφάνιση. Σύμφωνα με τον Σ. Ασδραχά η ενδυματολογική εμφάνιση των γυναικών ήταν προσαρμοσμένη της επιταγής της κοινωνικής τάξης που ανήκαν.¹⁵⁹

Η κοινωνική αυτή διαστρωμάτωση δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι επέφερε κοινωνικές συγκρούσεις και αντιθέσεις, γιατί όπως επισημαίνει ο Κ. Τσουκαλάς, ο τρόπος δόμησης και οργάνωσης των κοινοτήτων των ελληνορθόδοξων προσδιοριζόταν περισσότερο από τις συνιστώσες της εθνικής τους ταυτότητας παρά από τις συνέπειες της ταξικής τους κατάστασης.¹⁶⁰

1.3.3.2. Οι Σύλλογοι: η δράση και ο ρόλος τους

Στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα άρχισαν να γίνονται ορατά τα σημάδια της παρακμής των συντεχνιών¹⁶¹ που σταδιακά αποδυναμώνονταν, ενώ έκαναν δυναμικά την εμφάνισή τους μια πληθώρα συλλόγων. Το νέο πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο που δημιούργησαν οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ σε συνδυασμό με την ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας και τους αναδυόμενους εθνικισμούς, καθώς και η άνοδος των εγγράμματων μεσαίων αστικών τάξεων¹⁶² συνέβαλαν στην ίδρυση μιας σειράς σωματείων κυρίως μετά το 1870.

Το περιεχόμενο των συσσωματώσεων αυτών απέκτησε κυρίως φιλανθρωπικό, φιλεκπαιδευτικό και πολιτιστικό χαρακτήρα αποσιωπώντας την οποιαδήποτε πολιτική και θρησκευτική τους έκφραση. Ενδεικτικό της τάσης αυτής είναι ότι στο καταστατικό τους δήλωναν ότι απαγορευόταν κάθε πολιτική και θρησκευτική

¹⁵⁹ Μ. Tsikaloudaki, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 170-171

¹⁶⁰ Κ. Τσουκαλάς, ό.π., σ. 347

¹⁶¹ Κ. Μαμόνη, *Σύλλογοι Θράκης και Ανατολικής Ρωμυλίας 1861-1922*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 18· Μ. Ευθυμίου, ό.π., σ. 327

¹⁶² Σ. Πλουμίδης, ό.π., σ. 207-208

συζήτηση.¹⁶³ Στις περιοχές της Θράκης που βρίσκονταν υπό οθωμανική κυριαρχία η δυναμική των συλλόγων ήταν αξιόλογη, καθώς τα μέλη τους και μέλη της ελληνορθόδοξης κοινότητας ανέπτυσαν συνεκτικούς δεσμούς τόσο μεταξύ τους όσο και με το ελληνικό κράτος με στόχο όχι μόνο τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης τους (στην εκπαίδευση, την περίθαλψη των απόρων κλπ) αλλά και την καλλιέργεια της εθνικής τους συνείδησης και ταυτότητας. Οι σύλλογοι εντάσσονταν στους μηχανισμούς εθνικής ενσωμάτωσης που χρησιμοποιούσε κάθε εθνικό κράτος,¹⁶⁴ στην προκειμένη περίπτωση, το ελληνικό κράτος για να πετύχει το στόχο του.

Τη δεκαετία του 1870 στην πόλη της Αδριανούπολης και στα προάστια της εμφανίστηκαν οι πρώτοι σύλλογοι. Το 1872 ιδρύθηκε ο «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Αδριανουπόλεως» που σε συνεργασία με άλλους μεγάλους συλλόγους του Πατριαρχείου («Η Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Αγαπάτε Αλλήλους») και του ελληνικού κράτους («Επιτροπή της ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας»¹⁶⁵) φρόντιζε για την ίδρυση και συντήρηση των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της πόλης και των περιχώρων και οργάνωνε διαλέξεις και πολιτιστικές εκδηλώσεις. Η δράση του ήταν ανεξάρτητη από την κοινότητα και την κεντρική εφορία. Οι πόροι τους προέρχονταν, εκτός από τις συνδρομές των μελών του, από δωρεές και κληροδοτήματα πλούσιων ομογενών αλλά και απλών κατοίκων της κοινότητας. (θα αναφερθούμε αναλυτικά στο θέμα στο κεφάλαιο των διαθηκών). Στα έσοδα πρέπει να προστεθούν και η οικονομική βοήθεια από τους άλλους μεγάλους συλλόγους, το Πατριαρχείο και το ελληνικό κράτος. Όσον αφορά στα μέλη του επρόκειτο για επιστήμονες (δικηγόρους, δασκάλους κλπ), εκπροσώπους της κοινοτικής αρχής, εμπόρους και ιεράρχες.¹⁶⁶

Πρέπει να σημειωθεί και η γυναικεία συμμετοχή στις φιλανθρωπικές οργανώσεις, η οποία ξεκίνησε στα τέλη του 19^{ου} για να κορυφωθεί στις αρχές του 20^{ου}, με τις γυναικείες αδελφότητες -δεν γίνεται λόγος για μεικτές- που προσέφεραν μια διέξοδο

¹⁶³ Βλ. Κανονισμό του εν Αδριανούπολει Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου (1877) στο **Π. Βαλσαμίδης**, *ό.π.*, σ. 234

¹⁶⁴ **Μ. Αντερσον**, *Φαντασιακές κοινότητες*, Αθήνα, Εκδ. Νεφέλη, 1997, σ. 13

¹⁶⁵ Πρόκειται για το σύλλογο που συνέχισε μετά το 1887 το έργο του «Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» βλ. αναλυτικά **Σ. Αναγνωστοπούλου**, *ό.π.*, σ. 432-433

¹⁶⁶ **Κ. Μαμώνη**, *ό.π.*, σ. 24

για συμμετοχή στη δημόσια σφαίρα επικεντρώνοντας το έργο τους σε θέματα που άπτονταν της γυναικείας φύσης, όπως η μητρότητα, η οικογένεια κα.¹⁶⁷

Στην πόλη της Αδριανούπολης έδρασαν και άλλοι σύλλογοι μικρότερης εμβέλειας, όπως η «Φιλόμουσος Αδελφότης Αγάπη» (1872) που δραστηριοποιήθηκε για μικρό χρονικό διάστημα με θέματα όπως διανομή βιβλίων, υποτροφίες άπορων μαθητών κ.λ.π. και ο «Σύλλογος των Κυριών η Ομόνοια» (1877), μια επταμελής επιτροπή κυριών που συντηρούσε δύο νηπιαγωγεία στα προάστια Γενί-ιμαρέτ και Ορτά-καπού. Τα επόμενα χρόνια, μέχρι το 1897, ιδρύθηκαν η «Φιλόπτωχος Αδελφότης» (1889), η οποία ενίσχυσε οικονομικά χήρες, ορφανά και φτωχές οικογένειες και η «Διδασκαλική Αδελφότης» (1896) που ασχολήθηκε με τους τρόπους βελτίωσης της διδασκαλίας και με την πλήρωση θέσεων δασκάλων.¹⁶⁸ Για μια σειρά τοπικών συλλόγων που δρούσαν στα προάστια της πόλης, όπως οι Φιλόμουσες Αδελφότητες «Ομόνοια» του Ιλδιμιρίου και «Αγάπη» του Κιγικίου, η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης «Πρόδος» του Κιρις-χανέ και η Αδελφότης «Ειρήνη» του Κούμ-μαχαλέ δεν έχουμε πλήρη και ακριβή στοιχεία ούτε για την τοποθεσία, ούτε για τη χρονολογία ίδρυσης, αλλά ούτε και για τη δράση τους.¹⁶⁹

¹⁶⁷ **Ε. Κάννερ**, *Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης (1753-1912)*, Αθήνα, Κατάρτι, 2004, σ. 254· **Β. Θεοδώρου**, «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας. Από τον κοινωνικό έλεγχο στην αμοιβαιότητα», *Μνήμων*, 25(2003)174-175

¹⁶⁸ **Κ. Μαμόνη**, *ό.π.*, σ. 52-53

¹⁶⁹ Για τους συγκεκριμένους συλλόγους υπάρχει διαφωνία ως προς το που ιδρύθηκαν βλ. **Κ. Μαμόνη**, *ό.π.*, σ. 54-55· **Γ. Κωνσταντινίδης**, «Η εν Αδριανούπολει Ελληνική Κοινότης», *Θρακικά*, 19 (1944) 62-63 Βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 8. Σφραγίδες συλλόγων της Αδριανούπολης

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΑΤΟΜΟ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΙΑΘΗΚΕΣ

1. Οι διαθήκες: το νομικό πλαίσιο

«Διαθήκη εστί δικαία βούλησις, ων τις εθέλει μετά θάνατον αυτού γενέσθαι». Με αυτήν τη φράση οριζόταν η διαθήκη στο κεφάλαιο «περί διαθηκών και επιτρόπων» του πέμπτου βιβλίου της Εξαβίβλου του Κ. Αρμενόπουλου.¹⁷⁰ Η διαθήκη, δηλαδή, είναι το κείμενο με το οποίο ο διαθέτης δηλώνει την τελευταία του βούληση και καθορίζει, υπό της προϋποθέσεις του νόμου, τα πρόσωπα στα οποία θα περιέλθουν τα περιουσιακά του στοιχεία. Προκειμένου να διασφαλιστεί η γνησιότητα της δήλωσης αυτής, ο νόμος είχε εισαγάγει διάφορες μορφές διαθήκης, απλές ή τυπικότερες, ώστε κάθε πρόσωπο να έχει τη δυνατότητα να εκφράσει την τελευταία του επιθυμία ανεξάρτητα από τις ειδικές του γνώσεις ή τις συνθήκες κάτω από τις οποίες θα βρεθεί τη στιγμή που θα αποφασίσει τη σύνταξή της.

Η Εξαβίβλος του Αρμενόπουλου ήταν ο βασικός αστικός κώδικας του ελληνικού κράτους, καθώς με το βασιλικό διάταγμα «περί πολιτικού νόμου» της 23.2/7.3.1835 καθοριζόταν ότι «Οι πολιτικοί νόμοι των βυζαντινών αυτοκρατόρων οι περιλαμβανόμενοι εις την Εξαβίβλον του Αρμενόπουλου θέλουν ισχύει μέχρις ου δημοσιευθή ο πολιτικός κώδικς του οποίου την σύνταξιν διετάξαμεν ήδη. Τα έθιμα όμως, όσα πολυχρόνιος και αδιάκοπος συνήθεια ή αποφάσεις δικαστικοί καθιέρωσαν,

¹⁷⁰ Κ. Αρμενόπουλος, *Πρόχειρον νόμων ή Εξαβίβλος*, Αθήνα Εκδόσεις Δωδώνη, 1971, σ. 277

υπερισχύουν όπου επεκράτησαν».¹⁷¹ Αυτό το διάταγμα με την προσωρινή του διατύπωση θα έμενε σε ισχύ έως την 23 Φεβρουαρίου 1946.

Το 1882, ένας Έλληνας νομικός και νομικός σύμβουλος στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, ο Μιλτιάδης Καραβοκυρός, έγραψε το βιβλίο η «Κλεις της συνήθους Οθωμανικής Νομοθεσίας»,¹⁷² γιατί, όπως σημειώνει στην εισαγωγή του, «εις τοιούτον λαβύρινθον νομοθεσίας απαιτείται αληθώς μίτος της Αριάδνης προς διευκόλυνσιν της χρήσεως αυτής· τοιούτο τι σκοπεύει η κατ'αλφαβητικήν και λεξικογραφικήν τάξιν σύνταξις του παρόντος πονήματος». Το βιβλίο αυτό ήταν ένας αλφαβητικός κατάλογος των νόμων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά το Τανζιμάτ. Ήταν επίσης κατάλογος του βυζαντινού οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου που ήταν τα μόνο που ίσχυαν στις σχέσεις μεταξύ των ορθόδοξων κατοίκων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο βυζαντινοί νόμοι που περιλήφθηκαν στο βιβλίο αυτό προέρχονταν από την Εξάβιβλο. Σε περίπτωση που υπήρχαν νομικά κενά, ο Καραβοκυρός τα κάλυψε αντλώντας από προγενέστερους βυζαντινούς νόμους.¹⁷³

Σε αυτό το πλαίσιο συγκερασμού βυζαντινού, οθωμανικού και εθιμικού δικαίου διεκπεραιώναν τις νομικές υποθέσεις τους και συνέτασσαν τις διαθήκες τους οι ελληνορθόδοξοι Οθωμανοί υπήκοοι της Αδριανούπολης.

1.1. Είδη Διαθηκών

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει ο Μ. Καραβοκυρός¹⁷⁴ οι διαθήκες διαιρούνταν σε 1) τακτικές ή συνήθειες στις οποίες περιλαμβάνονταν: α) οι δημόσιες,

¹⁷¹ **Κ. Αρμενόπουλος**, ό.π., σ. ρδ' κε

¹⁷² **Μ. Καραβοκυρός**, *Κλεις /της/ συνήθους Οθωμανικής Νομοθεσίας, ήτοι/ του Αστικού Κώδικος (Μεδζελέ) συμπεπληρωμένου εκ των διατάξεων του Σσερή περί διαθηκών και κληρονόμων, του οργανισμού των Δικαστηρίων, της Πολιτικής και Εμπορικής/Δικονομίας, του Εμπορικού Νόμου μετά του Παραρτήματος αυτού, του Ναυτικού Κώδικος, του Ποινικού Νόμου/της Ποινικής Δικονομίας, των Νόμων περί Γαιών, Βακου/φίων, Τελωνείων, Μεταλλείων και Δασών, των Κανονισμών/ του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της δικαστικής δικαιο/δοσίας αυτού, του Οργανικού Νόμου της Ανατολικής Ρω/μυλίας κ.τ.λ.* Le meilleur ouvrage sans table analytique/est le desespoir de l' homme du cabinet/et du jurisconsulte./Troplong./Αδεία του υπουργείου της δημοσίας εκπαιδευσεως./Εν Κωνσταντινουπόλει,/1882./Τύποις Βουτυρά και Σ/γας, σελ η' (αντίτυπο στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη)

¹⁷³ **Ch. Papastathis**, «Byzantine private law and codifications among the Bulgarians during the Ottoman period (XVth-XIXth c.)», στο Α' ΕΛΛΗΝΟΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ *Πνευματικές και πολιτιστικές σχέσεις Ελλήνων και Βουλγάρων από τα μέσα του ΙΕ' έως τα μέσα του ΙΘ' αιώνα*, ΙΜΧΑ 188, Θεσσαλονίκη 1980, σ. 257

¹⁷⁴ Μία άλλη κατηγορία που όμως δεν περιλαμβάνεται στο Μητροπολιτικό κώδικα Ι της Αδριανούπολης είναι οι έκτακτες ή εξαιρετικές που περιλάμβαναν α) του τυφλού, β) τη στρατιωτική, γ) την αγροτική και δ) των ανιόντων προς τους κατιόντες. **Μ. Καραβοκυρός**, ό.π., σ. 92-93

β) οι ιδιωτικές (φανερές και μυστικές). Οι διαθήκες του Μητροπολιτικού Κώδικα Ι που μελετήσαμε ανέρχονται σε σαράντα πέντε. Στην πλειονότητά τους είναι δημόσιες σε ποσοστό 74%, ενώ οι ιδιωτικές αποτελούν το 26% του συνόλου των διαθηκών. Υπάρχουν τρεις κωδίκελλοι που δεν εντάσσονται σε καμία από τις δύο κατηγορίες και μία τροποποίηση διαθήκης.

1.1.1. Δημόσιες διαθήκες

Οι δημόσιες διαθήκες που μελετήθηκαν ανέρχονται σε τριάντα μία. Οι δημόσιες διαθήκες συντάσσονταν από τον Γραμματέα της Μητρόπολης ή Επισκοπής που εκτελούσε χρέη Συμβολαιογράφου. Τόπος σύνταξης ήταν η Μητρόπολη και συνήθως το γραφείο της Δημογεροντίας, η Επισκοπή ή η οικία του διαθέτη. Οι διαθήκες αυτές παρουσίαζαν πολλές ομοιότητες στην όλη συγκρότησή τους. Υπήρχαν, σύμφωνα με τον Μ. Καραβοκυρό,¹⁷⁵ υποδείγματα διαθηκών και πράξεων που είχαν εκδοθεί με βάση τη Βεζυρική Εγκύκλιο (20 Νοεμβρίου 1874). Μία διαθήκη από τις δημόσιες, υποθέτουμε ότι αποτελεί τροποποίηση, γιατί ως προς τη μορφή και την εσωτερική δομή διαφέρει από τις διαθήκες και ως προς το περιεχόμενο περιείχε αλλαγή κληρονόμων και κληροδοτημάτων, οπότε δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κωδίκελλος. (βλ. Πίνακας 1.1.1. Πίνακας δημοσίων διαθηκών)

Το αρμόδιο δικαστήριο για την εκδίκαση των κληρονομικών διαφορών ήταν το κατά τόπους Μικτόν Εκκλησιαστικόν Συμβούλιον.¹⁷⁶

¹⁷⁵ βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 9. Υπόδειγμα Δημόσιας Διαθήκης **Μ. Καραβοκυρός**, ό.π., σ. 102-103

¹⁷⁶ **Μ. Καραβοκυρός**, ό.π., σ. 96

Πίνακας 1.1.1. Δημόσιες διαθήκες

A/A	Αρ. καταχώρησης ΓΑΚ	Ημερομ. Σύνταξης	Είδος διαθήκης
1	Αριθμ. 3	07/02/1889	Δημόσια (Τροποποίηση) ¹⁷⁷
2	Αριθμ. 9	24/03/1889	Δημόσια
3	Αριθμ. 51	17/04/1891	Δημόσια
4	Αριθμ. 56	20/06/1891	Δημόσια
5	Αριθμ. 62	24/10/1891	Δημόσια
6	Αριθμ. 69	12/03/1892	Δημόσια
7	Αριθμ. 77	06/09/1892	Δημόσια
8	Αριθμ. 81	12/10/1892	Δημόσια
9	Αριθμ. 88	21/01/1893	Δημόσια
10	Αριθμ. 90	03/03/1893	Δημόσια
11	Αριθμ. 102	28/09/1893	Δημόσια
12	Αριθμ. 104	12/10/1893	Δημόσια
13	Αριθμ. 109	29/11/1893	Δημόσια
14	Αριθμ. 111	05/12/1893	Δημόσια
15	Αριθμ. 112	19/12/1893	Δημόσια
16	Αριθμ. 113	13/01/1894	Δημόσια
17	Αριθμ. 115	04/02/1894	Δημόσια
18	Αριθμ. 116	19/02/1894	Δημόσια
19	Αριθμ. 124	28/06/1894	Δημόσια
20	Αριθμ. 128	29/07/1894	Δημόσια
21	Αριθμ. 129	29/07/1894	Δημόσια
22	Αριθμ. 130	06/08/1894	Δημόσια
23	Αριθμ. 131	06/08/1894	Δημόσια
24	Αριθμ. 132	16/08/1894	Δημόσια
25	Αριθμ. 137	15/11/1894	Δημόσια
26	Αριθμ. 158	07/11/1895	Δημόσια
27	Αριθμ. 162	12/12/1895	Δημόσια
28	Αριθμ. 165	04/01/1896	Δημόσια
29	Αριθμ. 182	13/08/1896	Δημόσια

¹⁷⁷ Η Διαθήκη που χαρακτηρίζουμε ως τροποποίηση διαθήκης συμπεριλαμβάνεται στις δημόσιες διαθήκες

30	Αριθμ. 186	05/11/1896	Δημόσια
31	Αριθμ. 190	16/12/1896	Δημόσια

1.1.2. Ιδιωτικές διαθήκες

Ο αριθμός των ιδιωτικών διαθηκών που μελετήσαμε ανέρχεται σε έντεκα. (βλ. Πίνακας 1.1.2. Ιδιωτικές διαθήκες) Οι ιδιωτικές διαθήκες συντάσσονταν στην οικία του διαθέτη από τον ίδιο ή τρίτο καθ' υπαγόρευση του διαθέτη.

Οι ιδιωτικές διαθήκες διακρίνονταν σε φανερές και μυστικές. Οι διαθήκες αυτές φυλάσσονταν από τον διαθέτη ή παραδίδονταν προς φύλαξη στις κατά τόπους Μητροπόλεις ή Επισκοπές και συνοδεύονταν από ειδικό έγγραφο κατάθεσης της διαθήκης ή διαφορετικά είχαν επικυρωθεί οι υπογραφές του διαθέτη και των μαρτύρων από τον Γραμματέα Συμβολαιογράφο που εκπροσωπούσε τη Μητρόπολη. Στην ιδιωτική διαθήκη, ο διαθέτης αφού είχε υπογράψει («υπεγράφη ιδιοχείρως παρ'εμού του ιδίου»),¹⁷⁸ καλούσε ο ίδιος επτά ενήλικους μάρτυρες «αυθημερόν», όπως όριζε ο νόμος, για να υπογράψουν τη διαθήκη του. Η ενότητα τόπου και χρόνου κατά τη σύνταξη της διαθήκης οριζόταν από τον νόμο, προκειμένου να μη συντρέχουν λόγοι ακυρότητάς της. Στη μυστική διαθήκη, σε αντίθεση με τη φανερή, οι μάρτυρες υπέγραφαν σε φάκελο εντός του οποίου υπήρχε η διαθήκη, καθώς οι ίδιοι αγνοούσαν το περιεχόμενο της διαθήκης. Η ιδιωτική διαθήκη ανοιγόταν και διαβαζόταν ενώπιον του Μικτού Εκκλησιαστικού Συμβουλίου.¹⁷⁹ Όπως στις δημόσιες, έτσι και στις ιδιωτικές, υπήρχε ένα συγκεκριμένο υπόδειγμα.¹⁸⁰

Πίνακας 1.1.2. Ιδιωτικές διαθήκες

A/A	Αρ. καταχώρησης ΓΑΚ	Ημερομ. Σύνταξης	Είδος διαθήκης
1	Αριθμ. 89	01/03/1893	Ιδιωτική
2	Αριθμ. 117	18/02/1894	Ιδιωτική
3	Αριθμ. 118	24/02/1894	Ιδιωτική
4	Αριθμ. 122	03/03/1894	Ιδιωτική
5	Αριθμ. 141	23/01/1895	Ιδιωτική
6	Αριθμ. 161	18/11/1895	Ιδιωτική
7	Αριθμ. 166	31/01/1896	Ιδιωτική
8	Αριθμ. 174	09/04/1896	Ιδιωτική

¹⁷⁸ ΓΑΚ (Κ 213), Κωδ. Ι, Διαθήκη, «Αριθμ. 184», σ. 167-170

¹⁷⁹ Μ. Καραβοκυρός, ό.π., σ. 96

¹⁸⁰ βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 10. Υπόδειγμα Ιδιωτικής Διαθήκης α. Φανεράς β. Μυστικής Μ. Καραβοκυρός, ό.π., σ. 103-105

9	Αριθμ. 176	20/05/1896	Ιδιωτική
10	Αριθμ. 181	12/08/1896	Ιδιωτική
11	Αριθμ. 184	17/09/1896	Ιδιωτική Μυστική

1.1.3. Κωδικοί κελλοι

Η έννοια του κωδικέλλου διαφαίνεται στον ορισμό που δίνεται από τον Αρμενόπουλο στο κεφάλαιο «περί κωδικέλλου» στο βιβλίο πέντε της Εξαβίβλου: «Εάν ποιήση τις διαθήκην και παραλείπη τινά άπερ ήθελεν εν αυτή γράψαι και ύστερον ενθυμηθή ταύτα, τότε γράφει χαρτίον άλλο διαλαμβάνον περι ων επελάθετο εν τη διαθήκη ειπείν· και λέγεται τούτο κωδικέλλος, ήγουν μικρόν χαρτόπουλον ή βιβλίδιον ως του μεν κώδικος το ολόκληρον βιβλίον δηλούντος και τον ακέραιον χάρτην, του κωδικέλλου σημαίνοντος το μικρότερον».¹⁸¹ Κωδικέλλος, δηλαδή, είναι το έγγραφο που περιείχε την τελευταία βούληση ενός ανθρώπου για τη συμπλήρωση ή τροποποίηση της διαθήκης του. Ο κωδικέλλος δεν περιείχε διορισμό κληρονόμου, αλλαγή κληρονόμου ή αποκλήρωση. Δεν έχουμε στοιχεία για την ύπαρξη συγκεκριμένου υποδείγματος βάσει του οποίου συντασσόταν ένας κωδικέλλος.

Από τους τρεις κωδικέλλους μόνο για τον κωδικέλλο «Αριθμ. 154» γνωρίζουμε το περιεχόμενο της διαθήκης την οποία συμπληρώνει, πρόκειται για τη διαθήκη αριθμ. 69 που είχε συνταχθεί τρία χρόνια πριν τον κωδικέλλο. (βλ. Πίνακας 1.1.3. Κωδικέλλοι)

Πίνακας 1.1.3. Κωδικέλλοι

Α/Α	Αρ. καταχώρησης ΓΑΚ	Ημερομ. Σύνταξης	Είδος διαθήκης
1.	Αριθμ. 57	03/07/1891	Κωδικέλλος
2.	Αριθμ. 150	07/06/1895	Κωδικέλλος
3.	Αριθμ. 154	06/09/1895	Κωδικέλλος

1.2. Μορφή και εσωτερική δομή των διαθηκών

1.2.1. Δημόσιες διαθήκες

¹⁸¹ Κ. Αρμενόπουλος, ό.π., σ. 292-293

Οι δημόσιες διαθήκες, όπως ήδη αναφέρθηκε, συντάσσονταν από τον Γραμματέα της Μητρόπολης που εκτελούσε χρέη Συμβολαιογράφου. Ο Γραμματέας χρησιμοποιούσε ως βάση κάποιο υπόδειγμα και αυτό δικαιολογεί τις ομοιότητες που παρουσιάζουν στη συγκρότησή τους, χωρίς όμως να απουσιάζουν και διαφοροποιήσεις είτε στη μορφή, είτε στη δομή τους.

Στην αρχή της δημόσιας διαθήκης, πριν τη λέξη «Διαθήκη», υπήρχε ένας μικρός σταυρός και η φράση «Ο Αδρ(ιανουπόλεως) Ματθαίος (επι)βεβαιοί» ή «Ο Αδρ(ιανουπόλεως) Κύριλλος (επι)βεβαιοί»,¹⁸² που ήταν γραμμένη καλλιγραφικά και με διαφορετικό γραφικό χαρακτήρα από το κείμενο της διαθήκης, καθώς, σύμφωνα με τον Π. Βαλσαμίδα, πρόκειται προφανώς για την υπογραφή του Μητροπολίτη.¹⁸³ Σε κάποιες από τις διαθήκες υπήρχε και η σφραγίδα του Μητροπολίτη αριστερά από το όνομα.¹⁸⁴ Αυτή η επικύρωση ήταν αναγκαία για την ισχύ της διαθήκης, όπως γινόταν και για κάθε έγγραφο που καταχωρείτο στον κώδικα. Σε περίπτωση απουσίας του Μητροπολίτη υπέγραφε ο Γενικός Επίτροπος και Πρωτοσύγκελλος με τη σφραγίδα του Μητροπολίτη.¹⁸⁵ Στο τέλος της διαθήκης, ο Γραμματέας-Συμβολαιογράφος έγραφε ότι η διαθήκη «επεβεβαιώθει» από τον Μητροπολίτη. Σε ελάχιστες διαθήκες έμπαινε και η σφραγίδα της Μητρόπολης.¹⁸⁶

Στην πρώτη σειρά της διαθήκης σε όλες τις δημόσιες διαθήκες, συναντάμε τη φράση «Εν Ονόματι της Αγίας και Ομοουσίου Τριάδος». Πρόκειται για επίκληση του Θεού που ερμηνεύεται από το γεγονός ότι η σύνταξη της διαθήκης γινόταν και επικυρωνόταν από τη θρησκευτική αρχή της Μητρόπολης. Ίσως όμως η επίκληση να αποσκοπούσε στο να τονισθεί ο θρησκευτικός χαρακτήρας της διαθήκης των ελληνορθόδοξων. Σύμφωνα με το Πατριαρχείο «η διαθήκη είνε πράξις θρησκευτική».¹⁸⁷ Ο θρησκευτικός χαρακτήρας και η δικαιοδοσία της εκκλησίας σχετικά με τις διαθήκες και τα ζητήματα που προέκυπταν από αυτές απειλήθηκαν

¹⁸² Οι παρενθέσεις δηλώνουν ότι οι συλλαβές που είναι εντός αυτών άλλοτε γράφονται και άλλοτε παραλείπονται. Στις περισσότερες διαθήκες υπογράφει ο Μητροπολίτης Κύριλλος (1890-1908) και μόνο σε δύο ο προκάτοχος του Μητροπολίτη Ματθαίος (1887-1889)

¹⁸³ βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 11. Υπογραφές και σφραγίδες των Μητροπολιτών της Αδριανούπολης **Π. Βαλσαμίδα**, ό.π., σ. 587

¹⁸⁴ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 69», σ. 52-54· «Αριθμ. 88», σ. 72-74· «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 111» σ. 94-95· «Αριθμ. 115», σ. 101-103· «Αριθμ. 137», σ. 129-130· «Αριθμ. 190», σ. 174-176

¹⁸⁵ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 128», σ. 115-118, «Αριθμ. 129», σ. 119-120

¹⁸⁶ βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 12. Σφραγίδες και Λογότυπο της Μητρόπολης Αδριανούπολης

¹⁸⁷ **Μ. Γ. Τσελεπίδης**, *Τα προνόμια της εκκλησίας εν Τουρκία: ή Εισαγωγή εις το παρὰ τω Οικουμενικῷ Πατριαρχείῳ ἰσχύον κληρονομικόν δίκαιον : Εξ ανεκδότου πραγματείας περὶ του εν Τουρκία κληρονομικῶ δικαίου*, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις, 1906, σ. 61-65

κατά καιρούς από την οθωμανική εξουσία. Η βυζαντινή νομοθεσία¹⁸⁸ όριζε ότι αρκούσε η επίκληση της Αγίας Τριάδος ή το σημείο του Σταυρού σε ένα έγγραφο «δια να υποχρεωθεί η Πολιτεία να το αναγνωρίσει ως παράγον νόμιμα αποτελέσματα, λόγω του θρησκευτικού χαρακτήρος, τον οποίον τούτο περιεβλήθη».¹⁸⁹ Σύμφωνα με τον Μ. Τσελεπίδη, κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, θεωρήθηκε από «λογιωτάτους» νομικούς περιττή η επίκληση και η αναγραφή θρησκευτικών τύπων με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί νέος τύπος διαθήκης «πολλά μεν τα περιττά περιεχούσης, ελλιπούς δε κατ'ουσιωδεδεστάτην διάταξιν ως προς τον θρησκευτικό χαρακτήρα αυτής».¹⁹⁰ Ο νέος αυτός τύπος διαθήκης εμφανίζεται στο υπόδειγμα της δημόσιας διαθήκης του Μ. Καραβοκυρού.

Η διαθήκη ξεκινούσε με την αναγραφή του χρόνου και του τόπου σύνταξής της. Στη συνέχεια αναφερόταν το όνομα του Γραμματέα που εκτελούσε χρέη Συμβολαιογράφου και τα προσωπικά στοιχεία του διαθέτη (ονοματεπώνυμο, επάγγελμα κ.λ.π.). Αξίζει να σημειωθεί ότι, ενώ ο χρόνος και τόπος σύνταξης δεν παραλείπονταν, υπήρχε ποικιλία ως προς την αναγραφή των προσωπικών στοιχείων του διαθέτη. Ενώ στο υπόδειγμα αναγράφονταν μόνο το ονοματεπώνυμο, ο τόπος κατοικίας και η ενορία, στις διαθήκες μας υπήρχαν επιπλέον η ηλικία και το επάγγελμα.¹⁹¹ Ο τόπος καταγωγής του διαθέτη αναφερόταν μόνο σε μία διαθήκη και επρόκειτο για διαθέτη που ήταν κάτοικος της περιοχής αλλά δεν καταγόταν από την Θράκη.¹⁹² Στις δημόσιες διαθήκες των γυναικών ενδεικτικό είναι ότι, όταν η διαθέτρια ήταν χήρα, αναφερόταν και το γένος της. Στις έγγαμες διαθέτριες, εκτός από το ονοματεπώνυμο του συζύγου, δηλωνόταν και το γένος τους.¹⁹³

Το θέμα της μη ύπαρξης δεσμού συγγένειας μεταξύ του διαθέτη, του συμβολαιογράφου και των μαρτύρων ενυπήρχε στη φράση «γνωστού μοι και ασχέτου προς εμέ τε και τους κάτωθι προσυπογραφομένους επτά μάρτυρας, πάσης

¹⁸⁸ Πρόκειται για τη νεαρά αριθμ. 72. Οι Νεαρές (συνολικά 113) ήταν αυτοτελείς νόμοι του Αυτοκράτορα Λέοντος Στ' του Σοφού (866-912) βλ. σχετικά **Σ. Ν. Τρωϊάνος**, *Οι Νεαρές Λέοντος Στ' του Σοφού. Προλεγόμενα, κείμενο, απόδοση στη νεοελληνική, ευρετήρια και επίμετρο*, Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος 2007

¹⁸⁹ **Μ. Γ. Τσελεπίδης**, ό.π., σ. 51

¹⁹⁰ **Μ. Γ. Τσελεπίδης**, ό.π., σ. 51

¹⁹¹ Μόνο σε μία διαθήκη δεν έχει αναγραφεί η ηλικία. Σε αυτή τη διαθήκη αναφερόταν και η οικογενειακή κατάσταση του διαθέτη που ήταν άγαμος βλ. ΓΑΚ, ό.π., Διαθήκη, «Αριθμ. 131», σ. 122-123

¹⁹² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 137», σ. 129-130

¹⁹³ Μόνο σε τρεις διαθήκες παραλείπεται το γένος βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 50», σ. 33-34 «Αριθμ. 90», σ. 75-78 «Αριθμ. 130», σ. 121-122

συγγενείας»¹⁹⁴ που συναντάμε σε όλες σχεδόν τις διαθήκες.¹⁹⁵ Η φράση αυτή, όμως δεν διατυπωνόταν πάντα με τον ίδιο τρόπο,¹⁹⁶ ούτε ακολουθούσε επακριβώς τη διατύπωση του υποδείγματος, ήταν, όμως αναγκαία για την εγκυρότητα της διαθήκης σύμφωνα με το νομικό πλαίσιο.¹⁹⁷

Ακολουθούσαν τα στοιχεία που αφορούσαν τους μάρτυρες, οι οποίοι έπρεπε να ήταν «επτά», όπως υπαγορευόταν από τον νόμο.¹⁹⁸ Σε όλες τις δημόσιες διαθήκες που εξετάζουμε αναφέρονταν το ονοματεπώνυμο, το επάγγελμα και η υπηκοότητα των μαρτύρων. Σε τρεις περιπτώσεις διαθηκών δεν αναγράφεται η υπηκοότητα των μαρτύρων. Σε αυτές τις διαθήκες πρόκειται είτε για «έντιμους Δημογέροντες», είτε για εξέχουσες προσωπικότητες της κοινότητας (π.χ. Α. Αλιναλμάζης, Π. Καραπαναγιώτης, Ι. Λαμπουσιάδης).¹⁹⁹

Βασικό στοιχείο για τη διαθήκη συνιστούσε το θέμα της ικανότητας των μαρτύρων. Η φράση «γνωστών μοι και μη υπαγομένων εις ουδεμίαν υπό του νόμου προβλεπομένην εξαίρεσιν»²⁰⁰ υπήρχε σε όλες τις δημόσιες διαθήκες ακολουθώντας το υπόδειγμα του Μ. Καραβοκυρού. Σύμφωνα με το νόμο, «ανίκανοι μάρτυρες» θεωρούνταν «οι παράφρονες, οι απαγορευμένοι δικαστικώς άσωτοι, οι άνηβοι, οι κωφοί, οι άλαλοι, οι αλλοδαποί, οι στενοί συγγενείς, οι αιρετικοί και παραβάτες, οι καταδικασθέντες εις δεσμά δια βίου ή πρόσκαιρα, ή επί μοιχεία, τα άσημα όλως πρόσωπα, ο κληρονόμος, ο κληροδόχος συντάκτης και οι στενοί συγγενείς του».²⁰¹

Βασική συνιστώσα αποτελούσε και το εχέμυθο των μαρτύρων, το οποίο δηλωνόταν με τη φράση «οι μάρτυρες υπεσχέθησαν να φυλάξωσιν, εν βάρει συνειδήσεως, μυστικόν παν ό,τι ακούσωσι εκ του στόματος αυτού». Η φράση

¹⁹⁴ Πρέπει να αναφέρουμε ότι τα όποια γραμματικά ή συντακτικά λάθη υπάρχουν στις φράσεις εντός εισαγωγικών που προέρχονται από τις διαθήκες βαρύνουν τον εκάστοτε συντάκτη των διαθηκών μας

¹⁹⁵ Δεν αναφέρεται καθόλου σε δύο διαθήκες ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 111», σ. 94-95· «Αριθμ. 186», σ. 171-172

¹⁹⁶ Βλ. ενδεικτικά με πόσες παραλλαγές διατυπώνεται η φράση στις διαθήκες είτε με προσθήκες λέξεων είτε με άλλη σύνταξη ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 9», σ. 8-9· «Αριθμ. 51», σ. 33-34· «Αριθμ. 69», σ. 52-54· «Αριθμ. 102», σ. 84· «Αριθμ. 109», σ. 91-93· «Αριθμ. 113», σ. 98-99· «Αριθμ. 116», σ. 104-105· «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 129», σ. 119-120· «Αριθμ. 130», σ. 121-122· «Αριθμ. 131», σ. 122-123· «Αριθμ. 162», σ. 148-149· «Αριθμ. 165», σ. 151-152· «Αριθμ. 190», σ. 174-176

¹⁹⁷ Μ. Καραβοκυρός, ό.π. σ. 93

¹⁹⁸ Μ. Καραβοκυρός, ό.π. σ. 93-95

¹⁹⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 3», σελ. 3-4 και «Αριθμ. 81» σ. 66-68· «Αριθμ. 90» σ. 75-78· «Αριθμ. 112», σ. 96-97 βλ. και σχετική αναφορά στις προσωπικότητες στο Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία.*, ό.π., σ. 434-442

²⁰⁰ Η φράση αυτή εμφανίζεται σε όλες τις διαθήκες, εκτός της Διαθήκης, «Αριθμ. 111», σ. 94-95, με μικρές διαφορές ως προς τη διατύπωση

²⁰¹ Μ. Καραβοκυρός, ό.π., σ. 93-94

υπήρχε στο υπόδειγμα και σε όλες τις δημόσιες διαθήκες,²⁰² διατυπωμένη με μικρές παραλλαγές.

Σημαντική παράμετρος αποτελούσε και η «ενότης τόπου και χρόνου κατά την σύνταξιν της διαθήκης»,²⁰³ δηλαδή να ήταν οι μάρτυρες μόνοι στον ίδιο χώρο με τον διαθέτη («εκτός επί κολλητικής ασθενείας») σε όλη τη διάρκεια της σύνταξης της διαθήκης. Στο κείμενο η παράμετρος αυτή δηλωνόταν από τη φράση «τότε ο ειρημένος διαθέτης παρουσία των άνω μαρτύρων, υπολαβών εξέθηκε..»,²⁰⁴ καθώς και από τη φράση «αναγνωσθείσα ευκρινώς εις επήκοον πάντων», οι οποίες απαντούν σε όλες σχεδόν τις διαθήκες, η μία στην αρχή και η άλλη στο τέλος του κειμένου.

Όσον αφορά στη σειρά παρουσίας των στοιχείων πρέπει να επισημάνουμε ότι δεν ακολουθείτο απαρέγκλιτα το υπόδειγμα. Ενώ στο υπόδειγμα παρουσιάζονταν πρώτα τα προσωπικά στοιχεία του διαθέτη και μετά των μαρτύρων, αυτό τηρούνταν μόνο στο 50% των διαθηκών.²⁰⁵

Δεν αποτελεί στοιχείο της δομής μιας διαθήκης η αναγραφή της αιτίας σύνταξής της, εντούτοις σε έντεκα διαθήκες²⁰⁶ οι διαθέτες δήλωναν ποιοι ήταν οι λόγοι σύνταξης της διαθήκης της. (θα γίνει αναλυτική αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο)

Πριν την παράθεση της διαθήκης ήταν απαραίτητη η επιβεβαίωση της «σωματικής και πνευματικής υγείας» του διαθέτη²⁰⁷ για την εγκυρότητα της διαθήκης. Η φράση του υποδείγματος «ο διαθέτης έχει σώας τας φρένας»²⁰⁸ απαντά

²⁰² Η φράση δεν απαντά στην Τροποποίηση της διαθήκης «Αριθμ. 3», σ. 3-4

²⁰³ **Μ. Καραβοκυρός**, ό.π. σ. 94

²⁰⁴ Μόνο σε έξι διαθήκες δεν σημειώνεται η φράση «παρουσία των μαρτύρων» βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 129», σ. 119-120· «Αριθμ. 130», σ. 121-122· «Αριθμ. 131», σ. 122-123· «Αριθμ. 132», σ. 124-125· «Αριθμ. 162», σ. 148-149· «Αριθμ. 165», σ. 151-152

²⁰⁵ Δεν ακολουθούν τη σειρά του υποδείγματος οι παρακάτω διαθήκες: ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 9», σ. 8-9· «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 102», σ. 84· «Αριθμ. 109», σ. 91-93· «Αριθμ. 113», σ. 98-99· «Αριθμ. 116», σ. 104-105· «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 129», σ. 119-120· «Αριθμ. 130», σ. 121-122· «Αριθμ. 131», σ. 122-123· «Αριθμ. 132», σ. 124-125· «Αριθμ. 162», σ. 148-149· «Αριθμ. 165», σ. 151-152· «Αριθμ. 190», σ. 174-176

²⁰⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 102», σ. 84· «Αριθμ. 109», σ. 91-93· «Αριθμ. 113», σ. 98-99· «Αριθμ. 117», σ. 106-107· «Αριθμ. 118», σ. 107-108· «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 129», σ. 119-120· «Αριθμ. 130», σ. 121-122· «Αριθμ. 132», σ. 124-125· «Αριθμ. 162», σ. 148-149· «Αριθμ. 165», σ. 151-152· «Αριθμ. 190», σ. 174-176

²⁰⁷ **Μ. Καραβοκυρός**, ό.π., σ. 90

²⁰⁸ Εκτός από τη φράση του υποδείγματος που απαντά σε 1 διαθήκη βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 9», σ. 8-9· «Αριθμ. 132», σ. 124-125. Οι φράσεις που χρησιμοποιούνται είναι κυρίως τρεις παραλλαγές του υποδείγματος α) «έχει σώας τας αισθήσεις και διανοητικές του δυνάμεις» σε 1 διαθήκη βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 182», σ. 165-166· «Αριθμ. 186», σ. 171-172· β) «έχει σώας και ακμαίας τας διανοητικές του δυνάμεις» βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 51», σ. 33-34· «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 69», σ. 52-54· «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 81», σ. 66-68· «Αριθμ. 88», σ. 72-74· «Αριθμ. 104», σ. 85-87· «Αριθμ. 111», σ. 94-95· «Αριθμ. 112», σ. 96-97· «Αριθμ. 115», σ. 101-103· «Αριθμ. 137», σ. 129-130· «Αριθμ. 158», σ. 145-146· «Αριθμ. 162», σ. 148-149· «Αριθμ. 165», σ. 151-152· «Αριθμ. 190», σ. 174-176 και γ) «έχει σώας και ακμαίας τας τε σωματικές και διανοητικές αυτού δυνάμεις» βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 102», σ. 84· «Αριθμ. 109», σ. 91-93· «Αριθμ.

στο σύνολο των δημόσιων διαθηκών παραλλαγμένη, χωρίς όμως να αλλάζει το νόημα. Η καλή διανοητική κατάσταση του διαθέτη επιβεβαιώνεται και στο τέλος της διαθήκης με τη φράση «ταύτα του διαθέτου εν καλή, ως είρηται, διανοητική καταστάσει ομολογήσαντος»,²⁰⁹ που, όμως, δεν υπήρχε στο υπόδειγμα.

Μετά τα διαδικαστικά ο διαθέτης ορίζει πρώτα τους κληρονόμους, στη συνέχεια περιγράφει την περιουσία (κινητή και ακίνητη) και τέλος την κατανέμει λεπτομερώς στον κάθε κληρονόμο. Στις περισσότερες διαθήκες (σε 24 από 31 διαθήκες) ορίζονταν ένα ή περισσότερα πρόσωπα ως εκτελεστές, παρόλο που αυτό δεν ήταν υποχρεωτικό από το υπόδειγμα.

Λίγο πριν την ολοκλήρωση της διαθήκης του ο διαθέτης διατύπωνε την επιθυμία του να σεβαστούν τη διαθήκη του λέγοντας «παρακαλώ και εξορκίζω πάντας συγγενείς μου τε και μη εις το όνομα του των πάντων Αδεκάστου Κριτού και Θεού του Παντοκράτορος ίνα μη τολμήσωσιν να διασειώσωσιν τι εκ της παρούσης μου διαθήκης, αλλά να σεβασθώσι και εκτελέσωσι αυτήν κατά γράμμα». Σε πέντε μόνο διαθήκες ο διαθέτης ζητούσε συγχώρεση από όσους αδίκησε ή έβλαψε.²¹⁰ (η ανάλυση και η ερμηνεία αυτών των πρακτικών θα επιχειρηθεί στο σχετικό κεφάλαιο)

Σύμφωνα με το υπόδειγμα, στο τέλος της διαθήκης ο Γραμματέας-Συμβολαιογράφος πρέπει να ρωτήσει το διαθέτη, σύμφωνα με το υπόδειγμα, εάν είχε να προσθέσει κάτι και «εάν προτίθεται να αφήσει τι υπέρ κοινωφελών και Φιλανθρωπικών Καταστημάτων». Το ερώτημα «εάν έχει να προσθέσει κάτι» τίθεται, ωστόσο, σε δεκατρείς μόνον από τις διαθήκες μας,²¹¹ ενώ η ερώτηση για φιλανθρωπία διατυπώνεται μόνο σε τέσσερις δημόσιες διαθήκες.²¹²

«Όρος επί ποινή ακυρότητας» της διαθήκης ήταν η γραφή της διαθήκης από τον ίδιο τον διαθέτη ή τρίτο/τρίτους και οι υπογραφές ή σφραγίδες του διαθέτη και των

113», σ. 98-99· «Αριθμ. 116», σ. 104-105· «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 129», σ. 119-120· «Αριθμ. 130», σ. 121-122· «Αριθμ. 131», σ. 122-123.

²⁰⁹ Η φράση απαντά σε όλες τις διαθήκες εκτός από δύο διαθήκες, όπου έχουμε τη φράση «σώαις ταις φρεσίν (ως ερρήθη), διακηρύξαντος (διακηρυξάσης)» (στη παρένθεση οι λέξεις που λείπουν στη μία διαθήκη) βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 182», σ. 165-166· «Αριθμ. 190», σ. 174-176

²¹⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 9», σ. 8-9· «Αριθμ. 62», σελ. 44-47· «Αριθμ. 69», σελ. 52-54· «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 81», σ. 66-68

²¹¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 69», σελ. 52-54· «Αριθμ. 104», σ. 85-87· «Αριθμ. 111», σ. 94-95· «Αριθμ. 115», σ. 101-103· «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 132», σ. 124-125· «Αριθμ. 137», σ. 129-130· «Αριθμ. 158», σ. 145-146· «Αριθμ. 162», σ. 148-149· «Αριθμ. 165», σ. 151-152· «Αριθμ. 186», σ. 171-172· «Αριθμ. 190», σ. 174-176

²¹² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 69», σελ. 52-54· «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 158», σ. 145-146· «Αριθμ. 162», σ. 148-149·

μαρτύρων.²¹³ Η διαθήκη ολοκληρωνόταν με της τελευταίες νομικές διατυπώσεις και την υπογραφή του Γραμματέα-Συμβολαιογράφου.

Ως προς τη γλώσσα των διαθηκών μπορούμε να πούμε ότι, ενώ οι διαθήκες ακολουθούσαν σε γενικές γραμμές το υπόδειγμα, η χρήση της γλώσσας (γραμματική, λεξιλόγιο κ.λ.π.) είναι ενδεικτικά της μόρφωσης και της κοινωνικής θέσης του διαθέτη.

Μια άλλη παρατήρηση αφορά στην έκταση των διαθηκών, καθώς κάποιες ήταν πιο αναλυτικές και μακροσκελείς, γεγονός που σχετιζόταν με την έκταση της περιουσίας του διαθέτη και την ανάγκη της αναλυτικής περιγραφής της, ούτως ώστε να μη δημιουργηθούν προβλήματα μεταξύ των κληρονόμων.

1.2.2. Ιδιωτικές διαθήκες

Οι ιδιωτικές διαθήκες (φανερές και μυστικές) δεν ακολουθούσαν πιστά το υπόδειγμα που μας δίνει ο Μ. Καραβοκυρός²¹⁴ και σε κάποια σημεία τους παρουσιάζουν ομοιότητες με τις δημόσιες. Η γλωσσική ποικιλία τους επιτρέπει κάποιες εκτιμήσεις για το λεξιλόγιο και τη δομή του λόγου ατόμων με διαφορετική μόρφωση και κοινωνική θέση.

Στην αρχή της ιδιωτικής διαθήκης, όπως ακριβώς και στη δημόσια, πριν τη λέξη Διαθήκη υπάρχει ένας μικρός σταυρός και η φράση «Ο Αδρ(ιανουπόλεως) Κύριλλος (επι)βεβαιοί». Οι έξι από τις έντεκα διαθήκες ξεκινούν με τη φράση «Εν Ονόματι της Αγίας και Ομοουσίου Τριάδος»,²¹⁵ η επίκληση αυτή του Θείου, ακολουθεί το σκεπτικό που αναλύσαμε στις δημόσιες διαθήκες.

Όπως ακριβώς και στο υπόδειγμα, στην αρχή της διαθήκης παρουσιάζονταν τα προσωπικά στοιχεία του διαθέτη, δηλαδή ονοματεπώνυμο, επάγγελμα, τόπος κατοικίας, ηλικία. Η ηλικία δεν αναφερόταν στην πλειονότητα των ιδιωτικών διαθηκών.²¹⁶ Δύο διαθήκες δεν αναφέρουν άλλα προσωπικά στοιχεία του διαθέτη

²¹³ Μ. Καραβοκυρός, ό.π., σ. 93-94

²¹⁴ Μ. Καραβοκυρός, ό.π., σ. 103-104

²¹⁵ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 117», σ. 106-107· «Αριθμ. 118», σ. 107-108· «Αριθμ. 141», σ. 132-133· «Αριθμ. 161», σ. 147-148· «Αριθμ. 181», σ. 164· «Αριθμ. 184», σ. 167-170

²¹⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 89», σ. 75· «Αριθμ. 122», σ. 109-110· «Αριθμ. 161», σ. 147-148· «Αριθμ. 166», σ. 153· «Αριθμ. 174», σ. 159-160· «Αριθμ. 181», σ. 164· «Αριθμ. 184», σελ. 167-170

εκτός από το ονοματεπώνυμό του.²¹⁷ Σε μία διαθήκη δεν υπάρχουν προσωπικά στοιχεία παρά μόνο η φράση «ο υποφαινόμενος».²¹⁸ Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί ότι σε μία διαθήκη υπήρχε δήλωση του θρησκευματος και της υπηκοότητας από τη διαθέτρια.²¹⁹

Μετά τα προσωπικά στοιχεία ο διαθέτης αναφέρει την αιτία σύνταξης της διαθήκης του λέγοντας «γινώσκων/ουσα το άδηλον του θανάτου και επιθυμών/ουσα να προλάβω πάσαν ενδεχομένην φιλονεικίαν μεταξύ των κληρονόμων μου αναφορικός της διανομής της περιουσίας μου».²²⁰ Η αιτία σύνταξης της διαθήκης αναφερόταν σε όλες τις ιδιωτικές διαθήκες, σε αντίθεση, με τις δημόσιες διαθήκες.

Στη συνέχεια ο διαθέτης επισήμαινε ότι «έχει σώας τας φρένας». Αναφέρονταν, όπως και στις δημόσιες, οι επτά ενήλικοι μάρτυρες, με τους οποίους, δεν υπήρχε δεσμός συγγένειας. Τα προσωπικά τους στοιχεία δεν αναγράφονταν, σε αντίθεση με το υπόδειγμα, όπου αυτά αναφέρονταν. Το εχέμυθο των μαρτύρων δεν υπήρχε στις περισσότερες διαθήκες, παρόλο που αυτό οριζόταν από το υπόδειγμα. Στις μυστικές ιδιωτικές διαθήκες διευκρινιζόταν ότι η διαθήκη συντάχθηκε «μυστικώς και ιδιωτικώς» και στο τελευταίο μέρος της διαθήκης γινόταν η προβλεπόμενη από το νόμο πρόσκληση και παρουσία «αυθημερόν» των μαρτύρων με τα προσωπικά τους στοιχεία (ονοματεπώνυμο, επάγγελμα), παρουσία των οποίων υπέγραφε ο διαθέτης.

Άξια προσοχής είναι η φράση του διαθέτη ότι διέθεσε την περιουσία του «οικεία και ελευθέρα βουλήσει», στοιχείο που δεν απαντά στις δημόσιες διαθήκες ούτε και στο υπόδειγμα.

Μετά τα διαδικαστικά, όπως και στη δημόσια διαθήκη, ο διαθέτης όριζε τους κληρονόμους και, αφού περιέγραφε αναλυτικά την περιουσία του (κινητή και ακίνητη), την διένειμε λεπτομερώς στον κάθε κληρονόμο. Μόνο σε πέντε διαθήκες γινόταν ορισμός των εκτελεστών της διαθήκης.

Η διαθήκη ολοκληρωνόταν με την επιθυμία του διαθέτη, όπως και στη δημόσια διαθήκη, να σεβαστούν όλοι (κληρονόμοι και μη) τη διαθήκη του, χρησιμοποιώντας την ίδια φράση των δημοσίων διαθηκών.²²¹ Ακολουθούσαν οι απαραίτητες από το νόμο υπογραφές και σφραγίδες.

²¹⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 166», σ. 153·«Αριθμ. 174», σ. 159-160

²¹⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 89», σ. 75

²¹⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 122», σ. 109-110

²²⁰ Η φράση διατυπώνεται και στις τέσσερις διαθήκες, ενίοτε με κάποιες λεκτικές διαφοροποιήσεις βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 141», σελ. 132-133, «Αριθμ. 161», σελ. 147-148, «Αριθμ. 176», σελ. 161, «Αριθμ. 184», σελ. 167-170 ό.π., Κωδ Ι

²²¹ Βλ. παραπάνω στις δημόσιες διαθήκες σ. 52

Για λόγους εγκυρότητας ακολουθούσε σχετικό έγγραφο που βεβαίωνε την καταχώρηση της διαθήκης στον Κώδικα της Μητρόπολης και επικύρωνε το γνήσιο των υπογραφών. Το κείμενο αυτό συντασσόταν βάσει υποδείγματος, σύμφωνα με τον Μ. Καραβοκυρό.²²²

1.2.3. Κωδίκελλοι

Για τη μορφή του κωδίκελλου δεν έχουμε κάποιο υπόδειγμα. Αν και το δείγμα μας είναι μικρό, με βάση την ισχύουσα νομοθεσία,²²³ γνωρίζουμε ότι για τη σύνταξη ενός κωδίκελλου ήταν απαραίτητη η παρουσία πέντε μόνο μαρτύρων. Ο κωδίκελλος ήταν μικρό σε έκταση κείμενο, όπου ο διαθέτης δήλωνε το ονοματεπώνυμο, τον τόπο κατοικίας του και την αιτία σύνταξης του κωδίκελλου. Υπήρχε, όπως και στις δημόσιες και ιδιωτικές διαθήκες, η παράκληση του διαθέτη προς συγγενείς και κληρονόμους να σεβασθούν τη θέληση του και να εκτελέσουν ό,τι όριζε ο κωδίκελλος.

Επίσης, όπως και στις διαθήκες, επισημαίνονταν η ενότητα τόπου και χρόνου και ότι η σύνταξη του κωδίκελλου έγινε άνευ διακοπής. Για την εγκυρότητα του κωδίκελλου, όπως και στις διαθήκες, ήταν απαραίτητη η μη ύπαρξη δεσμού συγγένειας μεταξύ του διαθέτη, του συμβολαιογράφου και των μαρτύρων, καθώς και η ικανότητα των μαρτύρων.

Ακολουθούσε έγγραφο που, όπως και στις ιδιωτικές, βεβαίωνε την καταχώρηση του κωδίκελλου στον Κώδικα της Μητρόπολης και επικύρωνε το γνήσιο των υπογραφών.²²⁴

²²² βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 13. Έγγραφο καταθέσεως διαθήκης

²²³ Κ. Αρμενόπουλος, ό.π., σ. 292-293

²²⁴ Σε δύο από τους τρεις κωδίκελλους βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 57», σ. 40· «Αριθμ. 150», σ. 140, ενώ στον τρίτο κωδίκελλο που είναι συνημμένος στη διαθήκη δεν υπάρχει κείμενο καταχώρησης βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 154», σ. 143

2. Κατάλογος διαθετών

Στο σύνολο των σαράντα πέντε διαθηκών που μελετήθηκαν οι τριάντα αφορούν άνδρες διαθέτες και οι δεκατέσσερεις γυναίκες. Μία διαθήκη που, συντάχθηκε από ανδρόγυνο, αναγράφεται και στους δύο πίνακες αλλά στο σύνολο των διαθηκών συμπεριλαμβάνεται ως μία καταχώρηση. Μία διαθέτρια έχει συντάξει δύο διαθήκες, όπου στην πρώτη υπογράφει με το πατρικό της όνομα και στη δεύτερη με το όνομα του συζύγου. Στον αριθμό των διαθετών συμπεριλαμβάνονται και οι συντάκτες των κωδικέλλων. Στους πίνακες 2α. και 2β. κατανέμεται το σύνολο των διαθετών κατά φύλο.

Πίνακας 2α. Κατάλογος διαθετών

Αρ. καταχώρησης ΓΑΚ	Ημερομ. Σύνταξης	Ονοματεπώνυμο
Αριθμ. 3 ²²⁵	07/02/1889	Χατζή Δημήτριος Πέγιου
Αριθμ. 56	20/06/1891	Αντώνιος Δημητρίου
Αριθμ. 62	24/10/1891	Εμμανουήλ Ιωάννου
Αριθμ. 69	12/03/1892	Νικόλαος Γεωργίου
Αριθμ. 77	06/09/1892	Στέφανος Ν. Τουτουτζούογλου
Αριθμ. 81	12/10/1892	Φυλακτός Δ. Τουγάντζαλης
Αριθμ. 88	21/01/1893	Ιωάννης Σταυρίδης
Αριθμ. 89	01/03/1893	Χατζή Στέφανος Βαϊδης
Αριθμ. 90	03/03/1893	Μιχαήλ Γεωργιάδης
Αριθμ. 104	12/10/1893	Απόστολος Σ. Παζατζιόγλου

διαθήκη Αριθμ. 3 είναι τροποποίηση διαθήκης

Αριθμ. 109	29/11/1893	Χρήστος Κωνσταντίνου
Αριθμ. 111	05/12/1893	Σωτήριος Στεφάνου
Αριθμ. 115	04/02/1894	Γεώργιος Χατζή Αθανασίου
Αριθμ. 116	19/02/1894	Σωτήριος Μ. Τασσής
Αριθμ. 117	18/02/1894	Τριαντάφυλλος Κώστας
Αριθμ. 118	24/02/1894	Χατζή Χρηστάκης Νικόλαος
Αριθμ. 128	29/07/1894	Αντώνιος Σ. Λόρτος
Αριθμ. 129	29/07/1894	Χατζή Χρηστάκης Ιωάννου
Αριθμ. 131	06/08/1894	Δημήτριος Χατζή Χρηστάκης
Αριθμ. 137	15/11/1894	Θεόδωρος Ι. Μοράβα
Αριθμ. 141	23/01/1895	Χατζή Κωνσταντίνος Χρήστου
Αριθμ. 154 ²²⁶	06/09/1895	Νικόλαος Γεωργίου
Αριθμ. 158	07/11/1895	Σταύρος Αθανασίου
Αριθμ. 161	18/11/1895	Βασίλειος Δημητρίου
Αριθμ. 165	04/01/1896	Κων/νος Ι. Κατραντζήογλου
Αριθμ. 166	31/01/1896	Αθανάσιος Λίμπογλου
Αριθμ. 174	09/04/1896	Απόστολος Σταύρου
Αριθμ. 176	20/05/1896	Στέφανος Κυριαζόπουλος
Αριθμ. 184	17/09/1896	Νικόλαος Ιωαννίδης
Αριθμ. 186	05/11/1896	Θεόδωρος Αγγελίδης
Αριθμ. 190	16/12/1896	Χατζή Αντώνιος Αναστασίου

Πίνακας 2β. Κατάλογος διαθετριών

ΓΥΝΑΙΚΕΣ

Αρ. καταχώρησης ΓΑΚ	Ημερομ. Σύνταξης	Όνοματεπώνυμο
Αριθμ. 9	24/03/1889	Μαρία Χατζή Ματθαίου ²²⁷
Αριθμ. 51	17/04/1891	Μαριγώ Ιωάννου
Αριθμ. 57 ²²⁸	03/07/1891	Ελένη Καλλιιάδου
Αριθμ. 102	28/09/1893	Ελένη Ιωάννου
Αριθμ. 112	19/12/1893	Ρωξάνδρα σύζυγος Κ. Μπογιατζιογλου
Αριθμ. 113	13/01/1894	Ευγένκω χήρα Δ. Δαβουλτζούογλου
Αριθμ. 122	03/03/1894	Μαργιώρα Σταύρου
Αριθμ. 124	28/06/1894	Ελένη Αθανασίου
Αριθμ. 129 ²²⁹	29/07/1894	Χατζή Κατίνα σύζυγος Χατζή Χρηστάκη Ιωάννου
Αριθμ. 130	06/08/1894	Αναστασία Πέτρου
Αριθμ. 132	16/08/1894	Ευανθία Δημητρίου
Αριθμ. 150 ²³⁰	07/06/1895	Αρτεμις Τζιμοπούλου
Αριθμ. 162	12/12/1895	Ελένη χήρα Γ. Παπαδόπουλου
Αριθμ. 181	12/08/1896	Αννίκα σύζυγος Κ. Χανούμογλου
Αριθμ. 182	13/08/1896	Μαρία σύζυγος Χατζή Σταύρου

²²⁶ Πρόκειται για κωδικέλλο της Διαθήκης αριθμ. 69 του διαθέτη Νικολάου Γεωργίου

²²⁷ Η διαθέτρια Μαρία Χατζή Ματθαίου και η διαθέτρια Μαρία σύζυγος Χατζή Σταύρου Χατζή Νέντσου Τζελέπη είναι το ίδιο πρόσωπο

²²⁸ Πρόκειται για κωδικέλλο

²²⁹ Η Διαθήκη «Αριθμ. 129» έχει συνταχθεί από κοινού από το ανδρόγυνο και για αυτό καταχωρείται και στους άνδρες και στις γυναίκες, αλλά υπολογίζεται ως μία στο σύνολο των εξεταζόμενων διαθηκών

²³⁰ Πρόκειται για κωδικέλλο

3. Επαγγελματικές κατηγορίες διαθετών

3.1. Άνδρες

Η ομαδοποίηση των επαγγελμάτων σε κατηγορίες κρίθηκε σκόπιμη, προκειμένου να μπορέσουμε, κατά την επεξεργασία των διαθηκών, να αναλύσουμε τις συμπεριφορές και στάσεις τους σε σχέση με την πράξη της διαθήκης καθ'εαυτήν.

Η πιο αντιπροσωπευτική κατηγορία των διαθετών μας είναι οι επιτηδευματίες-μικρέμποροι με ποσοστό 33,3%. Πολύ κοντά ακολουθούν οι τεχνίτες-εργάτες με 30% και οι έμποροι-εμποροκτηματίες με 20%. Μικρή είναι η παρουσία των αγροτών και των ανεπάγγελτων με ποσοστό μόλις 6,7%. Τελευταία, με μόλις 3,3%, έρχεται η κατηγορία των εκπαιδευτικών.

Αν συνδυάσουμε αυτά τα στοιχεία με τις πληροφορίες των πηγών μας²³¹ διαπιστώνουμε ότι δεν εμφανίζονται καθόλου γιατροί, δικηγόροι, τραπεζίτες και αργυραμοιβοί. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο ότι στις διαθήκες μας, οι διαθέτες, που ήταν κάτοικοι του κέντρου της πόλης, ήσαν λίγοι (9 από τους 30), σε σχέση με εκείνους που κατοικούν στην περιφέρεια και τα χωριά της Αδριανούπολης. Επίσης είναι άξιο προσοχής το χαμηλό ποσοστό της κατηγορίας των εμπόρων, που θα

²³¹ Βλ. κεφάλαιο 1.3.3.1. Επαγγέλματα-Συντεχνίες σ. 37 κεξ.

μπορούσε, ίσως, να ερμηνευτεί από το γεγονός ότι, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, έχει σημειωθεί ήδη κάμψη του εμπορίου και μετανάστευση του εμπορικού πληθυσμού της πόλης λόγω της κατάστασης που είχε διαμορφωθεί στην ευρύτερη περιοχή. Διαπιστώνουμε, επίσης, ότι οι επτά από τους επαγγελματίες φέρουν το πρόθεμα Χατζή²³² μπροστά από το μικρό τους όνομα. Οι τέσσερις από αυτούς ανήκουν στην κατηγορία των επιτηδευματιών-μικρεμπόρων και οι δύο στους τεχνίτες-εργάτες, ενώ ένας είναι εκπαιδευτικός. (βλ. Πίνακα 3.1α. Επαγγέλματα διαθετών) Στη γραφική παράσταση II απεικονίζονται οι επαγγελματικές κατηγορίες των ανδρών διαθετών της Αδριανούπολης.

Πίνακας 3.1α. Επαγγέλματα διαθετών

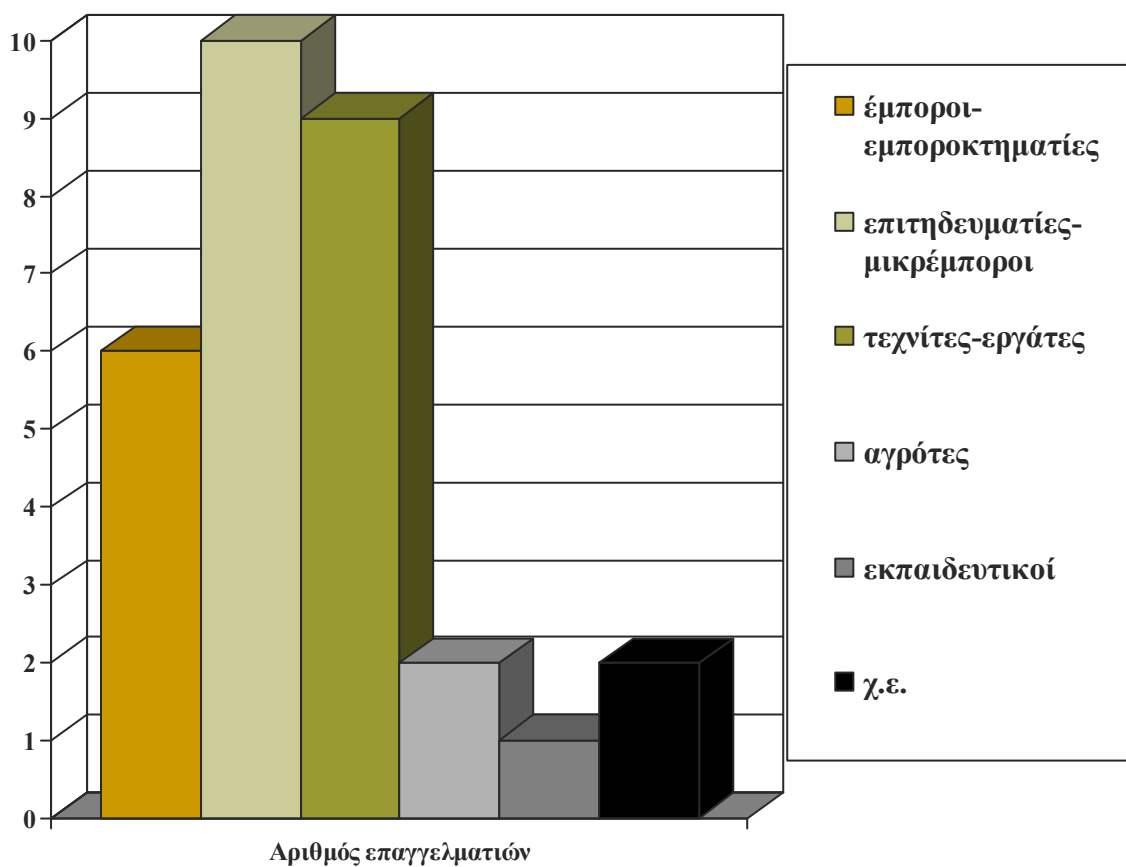
	Επαγγελματικές κατηγορίες	Επαγγέλματα	Ονοματεπώνυμο
ΑΝΔΡΕΣ	έμποροι-εμποροκτηματίες	Ακτάρης ²³³	Ιωάννης Σταυρίδης
		Έμπορος σιτηρών	Μιχαήλ Γεωργιάδης
		Έμπορος	Στέφανος Κυριαζόπουλος
		Εμποροκτηματίας	Αντώνιος Σ. Λόρτος
		Εμποροκτηματίας	Νικόλαος Ιωαννίδης
		Ξυλέμπορος	Γεώργιος Χατζηαθανασίου
	επιτηδευματίες-μικρέμποροι	Παντοπώλης	Χατζή Δημήτριος Πέγιος
		Παντοπώλης	Εμμανουήλ Ιωάννου
		Παντοπώλης	Χατζή Χρηστάκης Ιωάννου
		Παντοπώλης	Θεόδωρος Ι. Μοράβα
Παντοπώλης		Βασίλειος Δημητρίου	
Παζαρτζής		Σωτήριος Στεφάνου	
Παζαρτζής		Θεόδωρος Αγγελίδης	
Παζαρτζής		Χατζή Αντώνιος Αναστασίου	
Κρεοπώλης		Χατζή Κωνσταντίνος Χρήστου	
		Κάπηλος	Νικόλαος Γεωργίου
τεχνίτες-εργάτες	Καϊμαξής	Αντώνιος Δημητρίου	
	Καϊμαξής	Απόστολος Σ. Παζατζιόγλου	
	Βαρελοποιός	Χατζή Χρηστάκης Νικόλαος	
	Βαρελοποιός	Δημήτριος Χατζή Χρηστάκης	
	Γούναρης	Σταύρος Αθανασίου	
	Κηπουρός	Στέφανος Ν. Τουτουντζούογλου	
	Λιθοξόος	Σωτήριος Μ. Ταστής	

²³² Βλ. κεφάλαιο 1.3.3.1. Επαγγέλματα-Συντεχνίες σ. 39

²³³ Ο αχτάρης ή ακτάρης προέρχεται από το τουρκικό attar, πρόκειται για τον αρωματοπώλη και πωλητή μπαχαρικών (αποικιακών ειδών) βλ. σχετικά **M. Tsikaloudaki**, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 71-72

	Μυλωθρός Καπνεργάτης	Χρήστος Κωνσταντίνου Κων/νος Ι. Κατραντζήογλου
Αγρότες	Γεωργός Ποιμένας	Φυλακτός Δ. Τουγάντζαλης Τριαντάφυλλος Κώστας
Εκπαιδευτικοί χωρίς επάγγελμα (χε)	Δημοδιδάσκαλος	Χατζή Στέφανος Βαϊδης Αθανάσιος Λίμπης Απόστολος Σταύρου

Γραφική παράσταση II. Επαγγελματικές κατηγορίες ανδρών διαθετών

Εάν μελετήσουμε την εμφάνιση των επαγγελμάτων κατά περιοχές θα διαπιστώσουμε ότι στην πόλη και, συγκεκριμένα, στις τέσσερις κεντρικές ενορίες της (Μητρόπολη, Παναγία, Αγ. Στέφανος, Αγ. Νικόλαος), όπου κυριαρχεί το ελληνορθόδοξο στοιχείο,²³⁴ οι έμποροι και εμποροκτηματίες αποτελούν το 44,4% του συνόλου, ενώ στο ίδιο ποσοστό ανέρχονται και οι τεχνίτες-εργάτες (π.χ. καϊμαξήδες, βαρελοποιοί). Αντίθετα μικρή είναι η εκπροσώπηση των επιτηδευματιών-μικρεμπόρων (παντοπώλης) με ποσοστό μόλις 11,1%.

Στην περιοχή εκτός πόλης (δηλαδή γύρω από το φρούριο) και στα προάστια της η πιο αντιπροσωπευτική επαγγελματική κατηγορία είναι των επιτηδευματιών-μικρεμπόρων με ποσοστό 47%. Ακολουθεί η επαγγελματική κατηγορία των τεχνιτών-εργατών με ποσοστό 29,4% και, τέλος, όλες οι άλλες κατηγορίες με ποσοστό 5,9% η καθεμία.

Το πολύ μικρό δείγμα από τα χωριά κοντά στην Αδριανούπολη δεν μας επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων, καθώς η επαγγελματική κατηγορία των αγροτών εκπροσωπείται με ένα μόνο άτομο. Οι δύο επιτηδευματίες-μικρέμποροι από τον Καζά του Ουζούν-κιοπρού (Μακρά Γέφυρα)²³⁵ δεν αποτελούν αξιόπιστο δείγμα για την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. (βλ. Πίνακα 3.1β. Τόπος κατοικίας και επαγγέλματα ανδρών διαθετών)

Αν και το δείγμα μας είναι μικρό, και, εξ' αυτού, επιβάλλεται να είμαστε επιφυλακτικοί, ωστόσο μπορούμε να εικάσουμε ότι η κατανομή αυτή των επαγγελμάτων στο κέντρο και στα προάστια της Αδριανούπολης είναι σύμφωνη με τα δεδομένα των πηγών μας, χωρίς μεγάλες αποκλίσεις.

Πίνακας 3.1β. Τόπος κατοικίας και επαγγέλματα ανδρών διαθετών

	Πόλη – χωριό	Προάστιο	Συνοικία	Ενορία	Επάγγελμα
ΚΑΖΑΣ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ	Αδρ/λη			Αγ. Στεφάνου	εμποροκτηματίας
				Ενορία	εμποροκτηματίας
				Παναγίας	
				Μητροπόλεως	έμπορος
				Μητροπόλεως	παντοπώλης
				Αγ. Στεφάνου	έμπορος σιτηρών
				Μητροπόλεως	βαρελοποιός
		Μητροπόλεως	βαρελοποιός		

²³⁴ Β λυτικά κεφάλαιο 1.3.1. σ. 28 επ. και 1.3.2.1. σ. 37 επ.

²³⁵ C ις Ουζούν-κιοπρού ήταν ένας από τους έξι Καζάδες του Σαντζακίου Αδριανούπολης με πληθ Παν 18.181 κατοίκους εκ των οποίων οι μη Οθωμανοί ανέρχονταν σε 14.683 το 1873 βλ. Κ. σιη-Μουσιιοπούλου, ό.π., σ. 40-44

		Αγ. Νικολάου	κηπουρός καϊμαξής
	Παναγία		
Εκτός της πόλης	Ζιντζερλή Κουγιού Σουπουρκετζήδες Σουπουρκετζήδες	Αγ. Γεωργίου Αγ. Γεωργίου	παζαρτζής μυλωθρός παντοπώλης
	Κιρίς χανέ	Αλή Κους Γιεσιλτζέ μαχλεσή	ξυλέμπορος παζαρτζής
	Ιλδιρίμι	Κιοφτέ Τζηλέρ Χατζή Σαράφ Χατζή Σαράφ Χατζή Σαράφ Κιτζήλ Μετζίτ Κιτζήλ Μετζίτ Κενίς Βακούφ Κενίς Βακούφ	γούναρης Λιθοξόος παντοπώλης κρεοπώλης εκπαιδευτικός παζαρτζής Ποιμένας Κάπηλος
	Κιγίκι	Μειδάν Κάλτζα Ορτά-Τσικούρ	καπνεργάτης καϊμαξής παντοπώλης
	Καραγάτς		χ.ε.
	Χωριό Βοσνοχώ ρι		χ.ε.
	Χωριό Δημητρί Κιοϊ		Γεωργός
ΚΑΖΑΣ ΟΥΖΟΥΝ ΚΙΟΠΡΟΥ	Μουραδιέ		Ακτάρης Παντοπώλης

Μια παράμετρος που θεωρώ ότι είναι αναγκαίο να τονίσουμε συνίσταται στη σύμπτωση τύπου κατοικίας και εργασίας των επαγγελματιών. Με τον νέο Κανονισμό περί οικοδομών του 1891 επιβάλλεται η οικοδόμηση των χώρων κατοικίας πάνω από τα καταστήματα αντικαθιστώντας την παλιά παραδοσιακή διάκριση των κτισμάτων σε κατοικίες και επαγγελματικές εγκαταστάσεις, που χαρακτήριζε τις οθωμανικές πόλεις.²³⁶ Η πρακτική αυτή θα εφαρμοστεί κυρίως στις καινούργιες οικοδομές, με αποτέλεσμα και οι γειτονιές κατοικιών να εξοπλιστούν με μαγαζιά και εργαστήρια. Χαρακτηριστικό αυτής της πολεοδομικής εξέλιξης είναι ότι αρκετοί από τους διαθέτες μας από το 1891 και μετά²³⁷ υιοθετούν αυτή την πρακτική.

Ενώ στην Φιλιπούπολη τα ονόματα των συνοικιών δεν προέρχονται από την επαγγελματική δραστηριότητα των κατοίκων τους, στην Αδριανούπολη, όπως και στις Σέρρες,²³⁸ παρατηρούμε ότι οι μαχαλάδες δανείζονται τα ονόματα από τις

²³⁶ Α. Καραδήμου-Γερόλυμπου, ό.π., σ. 69-70, 256

²³⁷ ΓΑΚ (Κ 213), Κωδ. Ι, Διαθήκες, «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 88», σ. 72-74· «Αριθμ. 109», σ. 91-93· «Αριθμ. 129», σ. 119-120

²³⁸ Μ. Tsikaloudaki, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 282

οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων, έτσι έχουμε π.χ. τη συνοικία των Μουμτζήδων δηλαδή των κατασκευαστών και πωλητών κεριών²³⁹ και των Σουπουρκετζήδων²⁴⁰ δηλαδή των σαρωθροποιών. Η ύπαρξη αυτών των επαγγελματιών συνοικιών δεν σημαίνει απαραίτητα ότι σε κάθε επαγγελματική συνοικία κατοικούσαν οι συγκεκριμένοι επαγγελματίες, καθώς από το δείγμα των διαθετών μας διαπιστώνουμε ότι π.χ. στη συνοικία των Σουπουρκετζήδων κατοικούσαν και άλλοι επαγγελματίες όπως παντοπώλες, μυλωθροί κ.λ.π.. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στις πόλεις της Θεσσαλονίκης και της Δράμας.²⁴¹

3.2. Γυναίκες

Το σύνολο των γυναικών διαθετών περιλαμβάνει δεκατέσσερις γυναίκες. Οι γυναίκες στο δείγμα μας αποτελούν περίπου το 50% του αριθμού των ανδρών. Εάν συγκρίνουμε τη γυναικεία παρουσία στις διαθήκες της Αδριανούπολης με άλλες πόλεις στον ελλαδικό χώρο, π.χ. στη Σύρο, όπου, σύμφωνα με τον Χ. Λούκο, οι γυναίκες διαθέτες αποτελούν μόλις το 1/3 των ανδρών συμπεραίνουμε ότι οι γυναίκες έχουν βασικό ρόλο στα δημόσια πράγματα αλλά και στην κατοχή και διαχείριση των οικογενειακών αγαθών.²⁴²

Από αυτές οι δεκατρείς δεν δηλώνουν επάγγελμα και μόνο μία δηλώνει ότι ασκεί το επάγγελμα της μαίας, η οποία κατοικεί στο κέντρο της πόλης. (βλ. Πίνακας 2.2α. Επαγγέλματα γυναικών διαθετών) Οι περισσότερες παντρεμένες ή χήρες προσδιορίζονται από το επάγγελμα του συζύγου: για παράδειγμα στη διαθήκη Αριθμ. 130 η διαθέτρια κ. Αναστασία Πέτρου δηλώνει «σύζυγος του μακαρίτου Χατζή Χρηστάκη βαρελά». Πρέπει να σημειώσουμε ότι δεν έχουμε μεγάλο ποσοστό διαθετριών εν χηρεία (7 από τις 15), όπως συμβαίνει σε άλλες πόλεις π.χ. στην Φιλιπούπολη²⁴³ και στην Σύρο.²⁴⁴

²³⁹ **M. Tsikaloudaki**, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 80

²⁴⁰ Στον κατάλογο των συντεχνιών που δραστηριοποιούνταν στην Αδριανούπολη αναφέρονται ως Σεπιουργετζίδες δηλαδή σαρωθροποιοί, που ήταν οι κατασκευαστές σαρώθρων (σκουπών) βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 7. Κατάλογος συντεχνιών

²⁴¹ **M. Tsikaloudaki**, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 282-283

²⁴² **X. Λούκος**, ό.π., σ. 57

²⁴³ **M. Tsikaloudaki**, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 180-185

²⁴⁴ **X. Λούκος**, ό.π., σ. 55-60

Χαρακτηριστικό παράδειγμα διαθέτριας που χρησιμοποιεί δύο επώνυμα, δηλαδή το πατρικό και το συζυγικό είναι η περίπτωση μιας διαθέτριας που έχει συντάξει δύο διαθήκες. Η Μαρία Χατζή Ματθαίου καταθέτει την πρώτη διαθήκη της το 1889 υπογράφοντας με το πατρικό της όνομα και επτά χρόνια μετά συντάσσει δεύτερη διαθήκη με το όνομα του συζύγου της ως Μαρία σύζυγος του μακαρίτη Χατζή Σταύρου Χατζή Νέντσου Τζελέπη.

Πίνακας 3.2α. Επαγγέλματα γυναικών διαθετών

	Επαγγελματικές κατηγορίες	Επαγγέλματα	Ονοματεπώνυμο
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	Ελεύθεροι Επαγγελματίες	Μαία	Ελένη Ιωάννου
	χωρίς επάγγελμα		Αναστασία Πέτρου Αννίκα σύζυγος Κ. Χανούμογλου Άρτεμις Τζιμοπούλου Ελένη Αθανασίου Ελένη Καλλιιάδου Ελένη χήρα Γ. Παπαδόπουλου Ευανθία Δημητρίου Ευέγκω χήρα Δ. Δαβουλτζιούγλου Μαρία σύζυγος Χατζή Σταύρου Χατζή Νέντσου Τζελέπη ²⁴⁵ ή Μαρία Χατζή Ματθαίου Μαριγώ Ιωάννου Μαργιώρα Σταύρου Ρωξάνδρα σύζυγος Κ. Μπογιατζιούγλου Χατζή Κατίνα σύζυγος Χατζή Χρηστάκη Ιωάννου

Παρατηρούμε ότι η πλειονότητα των γυναικών (10 από τις 14) κατοικούσε στο κέντρο της πόλης, από αυτές οι περισσότερες ήταν χήρες (4) ή άγαμες χωρίς παιδιά (3). (βλ. Πίνακας 3.2β. Τόπος κατοικίας και επαγγέλματα γυναικών διαθετών) Οι

²⁴⁵ Η Μαρία σύζυγος Χατζή Σταύρου Χατζή Νέντσου Τζελέπη είναι το ίδιο πρόσωπο με τη Μαρία Χατζή Ματθαίου και έχει συντάξει δύο διαθήκες

γυναίκες ανεξάρτητα από τον τόπο κατοικίας τους είναι κάτοχοι ακινήτων και κινητών περιουσιακών στοιχείων και φαίνεται ότι διαχειρίζονται χρηματικά ποσά συμμετέχοντας στην οικονομική και κοινωνική ζωή της Αδριανούπολης. Ανάλογη δραστηριότητα των γυναικών διαπιστώνει και η Μ. Τσικαλουδάκη στην Φιλιππούπολη.²⁴⁶

Το δείγμα μας δεν επιβεβαιώνει τις μαρτυρίες των πηγών μας για την ενασχόληση των γυναικών της Αδριανούπολης με την οικοτεχνία, ίσως γιατί οι ίδιες δεν την ασκούσαν ως επάγγελμα, αλλά αποτελούσε ενασχόληση τους στο πλαίσιο των οικιακών αναγκών.

Πίνακας 3.2β. Τόπος κατοικίας και επαγγέλματα γυναικών διαθετών

ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΚΑΖΑΣ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ	Πόλη – χωριό	Προάστιο	Συνοικία	Ενορία	Επάγγελμα
		Αδρ/λη			Μουμτζήδες	Σωτήρος Χριστού Μητροπόλεως Μητροπόλεως Μητροπόλεως Μητροπόλεως Μητροπόλεως Αγ. Νικολάου Αγ. Ιωάννου του Προδρόμου Αγ. Ιωάννου του Προδρόμου
				Παναγίας		χ.ε.
		Εκτός της πόλης		Τιμούρ – Πίγα Σουπουρκετζήδες	Αγ. Γεωργίου	χ.ε. χ.ε.
			Κιγίκι Κιρίς χανέ Ιλδρίμι	Αγά-Χαμάμ Καρά Κιτζήλ Μετζίτ		χ.ε. χ.ε. χ.ε.

²⁴⁶ Μ. Tsikaloudaki, *Pouvoirs...*, ό.π., σ. 181-182

4. Στάση και συμπεριφορά σε σχέση με τις διαθήκες

4.1. Δημόσιες διαθήκες

Η πλειονότητα των διαθετών -τριάντα από τους σαράντα ένας διαθέτες- (στο αριθμό αυτό δεν περιλαμβάνονται οι συντάκτες κωδικέλλων) προτιμά τη σύνταξη δημόσιας διαθήκης. Στους άνδρες διαθέτες οι είκοσι από τους είκοσι εννέα συντάσσουν δημόσιες διαθήκες και, αντίστοιχα, στις γυναίκες οι δέκα από τις δώδεκα. Τούτο διαφαίνεται και στις επαγγελματικές κατηγορίες, όπου οι έμποροι σε αναλογία τέσσερεις στους έξι, οι επιτηδευματίες-μικρέμποροι σε αναλογία επτά στους εννέα και οι τεχνίτες-εργάτες σε αναλογία οκτώ στους εννέα επιλέγουν τη δημόσια διαθήκη.

Ως τόπος σύνταξης των διαθηκών επιλέγεται η Μητρόπολη και, συγκεκριμένα, το Γραφείο Δημογεροντίας που βρίσκεται εκεί. Δεκαεπτά διαθέτες ανεξαρτήτως φύλου προσήλθαν στη Μητρόπολη, ενώ δώδεκα προτίμησαν την οικία τους ή την οικία κάποιου συγγενικού ή μη προσώπου και μόνο δύο συνέταξαν τη διαθήκη τους, ενόσω νοσηλεύονταν σε κάποιο ίδρυμα. Στους άνδρες η Μητρόπολη συγκεντρώνει τις περισσότερες προτιμήσεις, χωρίς όμως να κυριαρχεί αριθμητικά, καθώς την επέλεξαν εννέα στους είκοσι διαθέτες. Υψηλά ποσοστά προτίμησης είχε και η επιλογή της

οικίας, αφού επτά διαθέτες επέλεξαν να καλέσουν τον Γραμματέα-Συμβολαιογράφο στην οικία τους και δύο στην οικία κάποιου άλλου, όπου διέμεναν. Στις γυναίκες διαθέτες κυριάρχησε η επιλογή της Μητρόπολης στην οποία προσήλθαν οκτώ από τις έντεκα και μόνο τρεις προτίμησαν την οικία κάποιου οικείου προσώπου. Μπορούμε να ερμηνεύσουμε την επιλογή της οικίας και από τα δύο φύλα για τόπο σύνταξης των διαθηκών ως «λύση ανάγκης», γιατί στις περισσότερες των περιπτώσεων τα άτομα που την επέλεξαν ήταν ασθενείς και νοσηλευόμενοι²⁴⁷ που δεν τους επιτρέπονταν η μετάβαση στη Μητρόπολη. Άλλοι λόγοι επιλογής της Μητρόπολης, ως τόπου σύνταξης, ήταν ίσως η εγγύτητά της από τον τόπο κατοικίας των διαθετών ή ο παράγοντας της ηλικίας, καθώς ο μέσος όρος ηλικίας (55 έτη) των ατόμων που επέλεξε τη Μητρόπολη ήταν κατά τι μικρότερος από αυτόν των διαθετών που επέλεξε την οικία (59 έτη). Άξιο προσοχής είναι ότι στην προτίμηση των επαγγελματιών η Μητρόπολη χάνει την πρώτη θέση, καθώς οι επαγγελματίες προτιμούν εξίσου την Μητρόπολη και την οικία.

Οι διαθέτες προτιμούσαν για τη σύνταξη των διαθηκών τους κάποιες μέρες της εβδομάδας περισσότερο από κάποιες άλλες. Οι διαθήκες κατανέμονταν κυρίως σε τρεις μέρες την Τρίτη (9)²⁴⁸, την Πέμπτη (5) και την Παρασκευή (5). Όχι μόνο δεν φαίνεται να τους απασχολεί η πρόληψη της Τρίτης, αλλά, τουναντίον, η Τρίτη έρχεται στην πρώτη σειρά των προτιμήσεων τους. Οι άνδρες διαθέτες επέλεξαν κυρίως την Τρίτη (4) και την Πέμπτη (4) για τη σύνταξη της διαθήκης τους, ενώ οι γυναίκες την Τρίτη (5). Καμία από τις επαγγελματικές κατηγορίες δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη προτίμηση σε κάποια μέρα της βδομάδας.

Οι περισσότερες διαθήκες έχουν συνταχθεί πρωϊ μεταξύ εννέα και έντεκα (16). Σε αρκετές διαθήκες δεν διευκρινίζεται, εάν η ώρα που αναφέρεται, ήταν «της πρωϊας ή της εσπέρας», από τα συμφραζόμενα, όμως, μπορούμε να καταλάβουμε. Οι διαθήκες συντάσσονταν με την ίδια συχνότητα όλες τις εποχές του έτους. Οι διαθέτες επέλεξαν εξίσου το καλοκαίρι (9), το φθινόπωρο (9) και το χειμώνα (9).

Η ηλικία κατά την οποία οι διαθέτες αποφάσιζαν να συντάξουν τη διαθήκη τους προσδιορίζεται στη δεκαετία μεταξύ πενήντα και εξήντα ετών. Η ηλικιακή ομάδα των πενήντα έως εξήντα ετών προηγείται με οκτώ διαθέτες και ακολουθεί η γηραιότερη ομάδα των εξήντα έως εβδομήντα ετών με επτά διαθέτες. Αξιοσημείωτο είναι ότι η

²⁴⁷ βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 104», σ. 85-87· «Αριθμ. 111», σ. 94-95· «Αριθμ. 137», σ. 129-130· «Αριθμ. 158», σ. 145-146· «Αριθμ. 182», σ. 165-166· «Αριθμ. 186», σ. 171-172

²⁴⁸ Στην παρένθεση σημειώνεται ο αριθμός των διαθετών

νεότερη ηλικιακή ομάδα των τριάντα έως σαράντα ετών ακολουθεί τις προηγούμενες με πέντε διαθέτες· σε αυτή περιλαμβάνονται διαθέτες που είναι ασθενείς και νοσηλευόμενοι²⁴⁹ αλλά και κάποιος διαθέτης που, παρά την ηλικία του (τριάντα δύο ετών), δηλώνει ότι είναι «πάσχων από τινός χρόνου».²⁵⁰

Όσον αφορά στους άνδρες η ηλικία που συντάχθηκαν οι περισσότερες διαθήκες ήταν η δεκαετία πενήντα έως εξήντα ετών, ενώ στις γυναίκες η ηλικία των εξήντα έως εβδομήντα ετών.²⁵¹ Πρέπει να σημειωθεί ότι ένας σημαντικός αριθμός γυναικών (4) δεν αναφέρει ηλικία. Ενώ η ηλικία αναφερόταν στις δημόσιες διαθήκες των ανδρών, δεν αναγραφόταν στην πλειονότητα των γυναικείων διαθηκών, με εξαίρεση τρεις διαθήκες, εκ των οποίων οι δύο είχαν συνταχθεί από γυναίκες έγγαμες²⁵² και η μία από χήρα.²⁵³ Στο σύνολο των γυναικών που τελούν εν χηρεία παρατηρείται μεγάλο ηλικιακό εύρος, που εκτείνεται από τα σαράντα δύο έως τα ογδόντα έτη.

Με βάση αυτά τα δεδομένα²⁵⁴ μπορούμε να υποθέσουμε ότι η διάρκεια ζωής των κατοίκων της Αδριανούπολης θα προσέγγιζε περίπου το 55^ο έτος της ηλικίας τους, ηλικία στην οποία, κατά μέσο όρο, συντάσσουν τις διαθήκες τους. Βέβαια για να ισχυροποιήσουμε την υπόθεσή μας θα ήταν σκόπιμο να είχαμε και τις ληξιαρχικές πράξεις θανάτου των διαθετών που, όμως, δεν έχουν διασωθεί. Η μόνη διαθήκη που μας δίνει ηλικία θανάτου του διαθέτη είναι η διαθήκη του Χατζή Χρηστάκη Νικόλαου, βαρελοποιού, που έκανε τη διαθήκη του το έτος 1894 σε ηλικία 62 ετών και τούτο γιατί στη διαθήκη της συζύγου του Αναστασίας Πέτρου, που συντάχθηκε το ίδιο έτος, μερικούς μήνες μετά τη διαθήκη του συζύγου της, η ίδια δηλώνει χήρα.

Περίπου το 50% των διαθετών αναφέρει τους λόγους για τους οποίους προβαίνει στη σύνταξη διαθήκης. Οι λόγοι αυτοί εκφράζονται κυρίως με στερεότυπες εκφράσεις όπως «γινώσκων/ουσα το άδηλον του θανάτου», «επιθυμών/ουσα να προλάβη πάσαν διένεξιν και φιλονεικίαν μεταξύ των συγγενών κληρονόμων αυτού/της», οι οποίες απαντούν σε δεκαπέντε διαθήκες με μικρές παραλλαγές. Ως

²⁴⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 88», σ. 72-74· «Αριθμ. 186», σ. 171-172

²⁵⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 165», σ. 151-152

²⁵¹ Για τους άνδρες είναι επτά διαθήκες βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 81», σ. 66-68· «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 111», σ. 94-95· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 129», σ. 119-120· «Αριθμ. 190», σ. 174-176. Για τις γυναίκες είναι τρεις «Αριθμ. 9», σ. 8-9· «Αριθμ. 112», σ. 96-97· «Αριθμ. 124», σ. 110-112

²⁵² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 129», σ. 119-120· Αριθμ. 130», σ. 121-122

²⁵³ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 113», σ. 98-99

²⁵⁴ Το 1900 το προσδόκιμο όριο ζωής, σύμφωνα με τον M. Vovelle, είναι τα 47 έτη για τη Γαλλία και κυμαίνεται περίπου στα ίδια επίπεδα με αυξητικές τάσεις και στις άλλες χώρες της Ευρώπης **M. Vovelle, Ο θάνατος και η δύση από το 1300 ως τις μέρες μας**, μτφ Κ. Κουρεμένος, τομ Β', Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2000, (γαλλική έκδοση: 1983), σ. 169-173

αιτία επίσης αναφέρεται και η ατεκνία που συνδυάζεται με το φόβο «ίνα μη μετά θάνατον μείνωσιν αδιάθετα τα κατ'αυτόν/ήν».²⁵⁵ Σε έντεκα διαθήκες δεν αναφέρονται αιτίες σύνταξης, διότι ο διαθέτης προβαίνει σε σύνταξη της διαθήκης του είτε εξαιτίας της νοσηλείας του (8)²⁵⁶ είτε του προχωρημένου της ηλικίας (3).²⁵⁷ Εάν δούμε τι ισχύει κατά φύλα, θα διαπιστώσουμε ότι μόνο το 40% των ανδρών αναφέρουν τους λόγους σύνταξης της διαθήκης, ενώ στις γυναίκες το ποσοστό αυξάνεται στο 64%.

Οι είκοσι επτά διαθέτες από τους τριάντα ορίζουν εκτελεστή ή εκτελεστές. Ο εκτελεστής είναι το πρόσωπο στο οποίο ο διαθέτης αναθέτει την εκτέλεση των διατάξεων της διαθήκης του. Σε τέσσερις δημόσιες διαθήκες οι εκτελεστές αναλαμβάνουν ρόλο επιτρόπων, καθώς ο/η διαθέτης/τρια έχει ανήλικα τέκνα και τους αναθέτει να «επαγρυπνήσωσι περί της προσηκούσης ανατροφής και εκπαιδύσεως των τέκνων του».²⁵⁸ Σε μία διαθήκη²⁵⁹ μετέχει και η σύζυγος ως εκτελεστή και επίτροπος. Τούτο, ως μητέρα, της το επιτρέπει ο νόμος, της απαγορεύει όμως να οριστεί ως εκτελεστής/επίτροπος σε άλλη επιτροπή,²⁶⁰ για αυτό δεν συναντάμε, συνήθως, γυναίκα ως εκτελεστή ή επίτροπο διαθήκης. Επιτρέπεται να οριστεί ως επίτροπος και η γιαγιά, της στην περίπτωση της διαθέτριας, Μαριγούς Ιωάννου,²⁶¹ που αναθέτει στη μητέρα της και σε δύο άνδρες, ξυλέμπορους στο επάγγελμα, «να φροντίσωσι περί της ανατροφής της εκπαιδύσεως της θυγατρός μου από των τόκων των εν λόγω εκατόν λιρών και της καταστάσεως αυτής».

Ως εκτελεστές επιλέγονται κυρίως πρόσωπα του άμεσου συγγενικού περιβάλλοντος, πρώτου ή δευτέρου βαθμού συγγένειας. Σε περίπτωση που τέτοια άτομα δεν υφίστανται, επιλέγονται άτομα του φιλικού ή επαγγελματικού περιβάλλοντος, καθώς και εκπρόσωποι της τοπικής αυτοδιοίκησης (π.χ δημογέροντες) ή άτομα με κύρος, όπως οι κάτοχοι οφφικίων.²⁶² Σε δέκα πέντε διαθήκες τα άτομα που ορίζονται ως εκτελεστές παρίστανται και ως μάρτυρες στη

²⁵⁵ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 102», σ. 84· «Αριθμ. 129», σ. 119-120· «Αριθμ. 162», σ. 148-149

²⁵⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 81», σ. 66-68· «Αριθμ. 88», σ. 72-74· «Αριθμ. 104», σ. 85-87· «Αριθμ. 111», σ. 94-95· «Αριθμ. 137», σ. 129-130· «Αριθμ. 158», σ. 145-146· «Αριθμ. 182», σ. 165-166· «Αριθμ. 186», σ. 171-172

²⁵⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 69», σ. 52-54· «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 115», σ. 101-103

²⁵⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 51», σ. 33-34· «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 88», σ. 72-74· «Αριθμ. 90», σ. 75-78

²⁵⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 62», σ. 44-47·

²⁶⁰ Βλ. **Κ. Αρμενόπουλος**, ό.π., σ. 304, 335-337

²⁶¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 51», σ. 33-34

²⁶² Πρόκειται για τίτλους που παραχωρούσε το Πατριαρχείο και σε τοπικό επίπεδο η Μητρόπολη. Στις διαθήκες μας απαντά το αξίωμα του Πριμηκηρίου, που ήταν Προϊστάμενος εκκλησιαστικής υπηρεσίας βλ. **M. Tsikaloudaki**, *Pouvoirs...*, ό.π., 177-179, 204-215

σύνταξη της διαθήκης. Ο αριθμός των εκτελεστών ποικίλλει από διαθήκη σε διαθήκη. Συνήθως ορίζονται από τον/την διαθέτη/τρια από ένα έως τρία άτομα. Όταν ο/διαθέτης/τρια έχει κληροδοτήσει μέρος της περιουσίας του στην κοινότητα και τυγχάνει να είναι άτεκνος/η (τούτο συμβαίνει σε 3 διαθήκες), εκτελεστές ορίζονται κάποιοι από τους δημογέροντες ή και το σύνολο των Δημογερόντων.²⁶³ Στη διαθήκη του ο Απόστολος Πατσατζιογλου, καϊμαξής, ορίζει ως εκτελεστή τον «πρωτομαγίστορα» της συντεχνίας του, καθώς αφήνει μέρος της περιουσίας του στη συντεχνία και στην κοινότητα.²⁶⁴

Αν δούμε τη συμπεριφορά των διαθετών ανά επαγγελματική κατηγορία, θα διαπιστώσουμε ότι στις επαγγελματικές ομάδες των εμπόρων-εμποροκτηματιών και επιτηδευματιών-μικρεμπόρων το σύνολο των διαθετών ορίζει εκτελεστές, ενώ στην επαγγελματική ομάδα των τεχνιτών-εργατών ορίζουν εκτελεστές οι επτά στους οκτώ διαθέτες. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι ο ορισμός εκτελεστών, ίσως, πάγια τακτική των διαθετών των δημοσίων διαθηκών. Η μελέτη κατά φύλο μάς οδηγεί στη διαπίστωση ότι στους άνδρες διαθέτες ο ορισμός εκτελεστών επιλέγεται σχεδόν από όλους (19 στους 20) ίσως, λόγω του μεγέθους ή του είδους της περιουσίας, το ίδιο, εξάλλου, ισχύει και στις γυναίκες (8 στις 10).

Δημόσια διαθήκη, ως προς τη μορφή, θυμίζει και η τροποποίηση της διαθήκης, που επιγράφεται, όμως, ως διαθήκη.²⁶⁵ Η διαφορά της με μια δημόσια διαθήκη έγκειται στο ότι, ως μάρτυρες, υπογράφουν οι Δημογέροντες της πόλης, καθώς για να τη συντάξει ο διαθέτης προσέρχεται σε συνεδρίαση της δημογεροντίας. Η τροποποίηση έγινε οκτώ έτη μετά τη σύνταξη της αρχικής διαθήκης, λόγω αλλαγών που επήλθαν στην οικογενειακή και οικονομική κατάσταση του συντάκτου. Είναι πιθανόν ότι, επειδή η τροποποίηση αυτή αφορά σε κληροδότημα προς την κοινότητα και, συγκεκριμένα, στην ιερά εκκλησία της Αγ. Τριάδας, στο προάστιο του Κιγκικίου, ήταν σκόπιμη η παρουσία της Δημογεροντίας.

4.2. Ιδιωτικές διαθήκες

²⁶³ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 115», σ. 101-103· «Αριθμ. 129», σ. 119-120· «Αριθμ. 132», σ. 124-125

²⁶⁴ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 104», σ. 85-87

²⁶⁵ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 3», σ. 3-4

Περίπου ένας στους τέσσερεις διαθέτες του δείγματός μας προτίμησε την ιδιωτική διαθήκη. Στους άνδρες διαθέτες η αναλογία γίνεται περίπου ένας στους τρεις, ενώ στις γυναίκες μία στις επτά. Διαπιστώνουμε ότι το γυναικείο φύλο δύσκολα επέλεγε να συντάξει ιδιωτική διαθήκη, ίσως γιατί ένα μεγάλο ποσοστό γυναικών, περίπου το 65%, ήταν αγράμματες, όπως δήλωναν οι ίδιες στη διαθήκη τους. Στο μικρό ποσοστό εγγραμματοσύνης μεταξύ των γυναικών αποδίδει και ο Χ. Λούκος τη μη σύνταξη πολλών ιδιωτικών διαθηκών από τις γυναίκες στη Σύρο.²⁶⁶ Στις περιπτώσεις των αγραμμάτων διαθετριών του δείγματός μας, η πρακτική που υιοθετήθηκε, ήταν η υπαγόρευση της διαθήκης σε κάποιον τρίτο, ο οποίος την κατέγραφε και η διαθέτης υπέγραφε ή έβαζε το σημείο του σταυρού.²⁶⁷

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να δούμε ποιές κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες τείνουν προς τη σύνταξη ιδιωτικής διαθήκης. Αν και το δείγμα είναι μικρό, παρατηρούμε ότι οι επαγγελματικές κατηγορίες των εμπόρων-εμποροκτηματιών και των επιτηδευματιών-μικρεμπόρων επέλεξαν τη σύνταξη ιδιωτικής διαθήκης σε ποσοστό περίπου 35% και 30% αντίστοιχα. Για την κατηγορία των τεχνιτών-εργατών το ποσοστό μόλις που φθάνει το 12,5%.

Είναι άξιο παρατήρησης ότι μόνο ένας από τους έντεκα διαθέτες, ο εμποροκτηματίας Νικόλαος Ιωαννίδης, επέλεξε τη σύνταξη μυστικής διαθήκης. Ο Ιωαννίδης εμφανίζεται ως κάτοχος μεγάλης περιουσίας και άτομο που έχει συνάψει δεύτερο γάμο. Τούτο μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι προτίμησε τη μυστική διαθήκη φοβούμενος, ίσως, ενδοοικογενειακές αντιθέσεις.²⁶⁸

Ως μέρες σύνταξης των διαθηκών προτιμούνται η Δευτέρα (3), η Πέμπτη (2) και το Σάββατο (2). Παρατηρούμε, δηλαδή ότι οι διαθέτες των ιδιωτικών διαθηκών, σε αντίθεση με αυτούς των δημοσίων, αποφεύγουν τη «γρουσουζίκη» Τρίτη. Σε τέσσερεις διαθήκες δεν αναφέρεται ούτε ημέρα ούτε ώρα. Η ώρα σύνταξης σημειώνεται σε πέντε μόνο διαθήκες και φαίνεται να προτιμάται η 10^η πρωινή (3), αν και εδώ, όπως και στις δημόσιες, δεν διευκρινίζεται, εάν ήταν «της πρωΐας ή της εσπέρας».

Τους ανοιξιάτικους μήνες διαλέγουν για τη σύνταξη της διαθήκης τους οι πέντε από τους έντεκα διαθέτες. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι μήνες που επιλέγονταν για τη σύνταξη ιδιωτικών διαθηκών δεν συνέπιπταν με αυτούς των δημόσιων διαθηκών.

²⁶⁶ Χ. Λούκος, ό.π., σ. 57

²⁶⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 122», σ. 109-110· «Αριθμ. 181», σ. 164

²⁶⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 184», σ. 167-170

Οι ηλικίες των διαθετών αναφέρονται μόνο σε τέσσερεις (4) διαθήκες. Το δείγμα είναι πολύ μικρό αλλά μπορούμε να πούμε ότι η ηλικιακή ομάδα των εξήντα έως εβδομήντα ετών ήταν αυτή που συνέτασσε τις ιδιωτικές διαθήκες, καθώς λόγω ηλικίας δεν ήταν εύκολη η μετάβασή τους στην Μητρόπολη.

Όλοι οι διαθέτες, αντίθετα με τους διαθέτες των δημόσιων διαθηκών, αναφέρουν τις αιτίες σύνταξης της διαθήκης τους. Οι διαθέτες χρησιμοποιούν τις ίδιες στερεότυπες φράσεις των δημόσιων διαθηκών.²⁶⁹ Οι στερεότυπες αυτές φράσεις ενίοτε διευκρινίζονται περαιτέρω, όπως στην περίπτωση της διαθήκης του Βασίλη Δημητρίου (παντοπώλη), που αναφέρει χαρακτηριστικά «επιθυμών να προλάβω πάσαν φιλονεικίαν μεταξύ των κληρονόμων μου αναφορικώς της διανομής της *πενιχράς* περιουσίας μου» ή του Στέφανου Βαΐδου (δασκάλου) που σημειώνει και την ατεκνία ως αιτία σύνταξης της διαθήκης «επιθυμών ίνα μη μετά τον θάνατόν μου, όντος ακλήρου, επακολουθήσωσιν έριδες και σκάνδαλα μεταξύ των συγγενών μου επί των επίπλων της οικίας μου».²⁷⁰ Το θέμα της ατεκνίας υπογραμμίζουν και άλλοι διαθέτες, χωρίς να το θέτουν ως αιτία σύνταξης της διαθήκης.²⁷¹

Στις ιδιωτικές διαθήκες πέντε από τους έντεκα διαθέτες ορίζουν εκτελεστές. Σε μία από τις πέντε διαθήκες ο διαθέτης Χατζή Κωνσταντίνος Χρήστου, κρεοπώλης, αναθέτει στους δύο εκτελεστές να φροντίσουν «και περί της προσηκούσης εκπαιδεύσεως και αποκαταστάσεως των δύο θυγατέρων του».²⁷² Αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει στις δημόσιες διαθήκες, δεν σημειώνονται κάποιες στερεότυπες φράσεις, για τα καθήκοντα των εκτελεστών. Οι διαθέτες των ιδιωτικών διαθηκών επιλέγουν τους εκτελεστές στη βάση των ίδιων παραμέτρων με τις οποίες επιλέγονται οι εκτελεστές από τους διαθέτες των δημοσίων διαθηκών. Ο αριθμός των εκτελεστών στις ιδιωτικές διαθήκες κυμαίνεται από ένα έως τέσσερα άτομα. Πάντως, λόγω του μικρού δείγματος δεν μπορούμε να εξάγουμε αξιόπιστα συμπεράσματα κατά επαγγελματική κατηγορία και φύλο.

²⁶⁹ Η στερεότυπη φράση «γινώσκων το άδηλον του θανάτου» απαντά σε τρεις διαθήκες με μικρές παραλλαγές χωρίς να αλλάζει το νόημα βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 89», σ. 75· «Αριθμ. 166», σ. 153· «Αριθμ. 122», σ. 109-110· «Αριθμ. 184», σ. 167-170. Η στερεότυπη φράση «επιθυμών να προλάβω πάσαν φιλονεικίαν μεταξύ των κληρονόμων μου» απαντά με κάποιες μικρές αλλαγές ή προσθήκες βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 89», σ. 75· «Αριθμ. 117», σ. 106-107· «Αριθμ. 118», σ. 107-108· «Αριθμ. 174», σ. 159-160· «Αριθμ. 184», σ. 167-170· «Αριθμ. 181», σ. 164

²⁷⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 161», σελ. 147-148· «Αριθμ. 89», σ. 75

²⁷¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 117», σ. 106-107

²⁷² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 141», σ. 132-133

4.3. Κωδίκηλλοι

Από τους τρεις κωδίκηλλους οι δύο έχουν συνταχθεί από γυναίκες. Δεν έχουμε όμως στοιχεία για την ηλικία των γυναικών, ούτε μας έχουν σωθεί οι διαθήκες τους. Μπορούμε να εικάσουμε ότι, στην περίπτωση του Κωδίκηλλου αριθμ. 57,²⁷³ η διαθέτρια δεν έχει τέκνα και καθιστά κύριο κληρονόμο της τον σύζυγό της, αφού όπως δηλώνει η ίδια, τα περιουσιακά της στοιχεία επιθυμεί να «περιέλθωσιν αδιαφιλονικήτως εις την αποκλειστικήν αυτού κυριότητα».

Στον κωδίκηλλο αριθμ. 150²⁷⁴ η διαθέτρια είναι άγαμη και εκχωρεί τη χρηματική της περιουσία στην Ελληνική Κοινότητα «υπέρ της εκπαιδεύσεως». Η διαθέτρια αναφέρει ως αιτίες σύνταξης του κωδίκηλλου «το άδηλον του θανάτου» και την επιθυμία της «να συντελέσει εκ των ενόντων εις την εκπαίδευσιν και μόρφωσιν της σπουδαζούσης νεολαίας». Ένας όρος που αποτελεί και ασφαλιστική δικλείδα είναι η ισχύς του κωδίκηλλου, που θα ίσχυε «απαρεγκλίτως και εν η περιπτώσει ήθελον κατόπιν συντάξει διαθήκην μη μνημονεύουσαν περί αυτού, ή έχουσαν διάταξιν τινά αντιφατικήν εναντίον της ως είρηται εκατονπεντηκονταλίου υπέρ της εκπαίδευσης κληροδοσίας μου».

Ο τρίτος κωδίκηλλος, αριθμ. 154, έχει συνταχθεί από άνδρα τρία έτη μετά από τη διαθήκη του, η οποία και σώζεται. Ο διαθέτης, μετά το θάνατο τής συζύγου του και ήδη σε προχωρημένη ηλικία (73 ετών), ορίζει ως κληροδόχο τον γιο του και τονίζει ότι οι κόρες του δεν έχουν κανένα δικαίωμα σε αυτή.²⁷⁵ Με τη σύνταξη τού κωδίκηλλου ο διαθέτης ήθελε να διευθετήσει τη διανομή των περιουσιακών του στοιχείων και τα τυχόν προβλήματα που μπορεί να είχαν, εν τω μεταξύ, προκύψει μετά το θάνατο της συζύγου του, που ήταν μία εκ των κληρονόμων του.

Οι όποιες συμπληρώσεις ή τροποποιήσεις στις διαθήκες δεν ήταν, φαίνεται, συχνό φαινόμενο και ούτε έχουμε πληθώρα τέτοιων πράξεων από ένα ή περισσότερα άτομα στην κοινότητα της Αδριανούπολης.

²⁷³ ΓΑΚ, ό.π., Κωδίκηλλος διαθήκης «Αριθμ. 57», σ. 40

²⁷⁴ ΓΑΚ, ό.π., Κωδίκηλλος διαθήκης «Αριθμ. 150», σ. 140

²⁷⁵ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 154», Κωδικελλική πράξις εις την υπ' αριθ 69 από 12 Μαρτίου 1892 Διαθήκη, (6 Σεπτεμβρίου 1895), σ. 143

5. Η κοινότητα ως κληρονόμος / κληροδόχος της ατομικής περιουσίας των διαθετών

«Εγκαθιστώ κληρονόμον μου την καθεστηκυϊαν, ως νομικόν πρόσωπον, Ελληνικήν Κοινότητα Αδριανουπόλεως» δηλώνει η διαθέτης Ε. Ιωάννου, μαία, στη διαθήκη της.²⁷⁶ Η διατύπωση αυτή προξενεί το ενδιαφέρον, όχι μόνο γιατί προέρχεται από γυναίκα, αλλά και γιατί θέτει το ζήτημα της αναγνώρισης της ελληνορθόδοξης κοινότητας ως νομικού προσώπου και όχι ως συλλογικού οργάνου, όπως την αναγνώριζε παλαιότερα η οθωμανική διοίκηση. Μέχρι και το τέλος του 19^{ου} αιώνα οι οθωμανικές αρχές απευθύνονταν στις συναλλαγές τους με τις κοινότητες ονομαστικά προς τα πρόσωπα, ενώ οι ελληνικές τοπικές αρχές επικοινωνούσαν μεταξύ τους ως «κοινότητες».²⁷⁷ Μετά το 1912, σταδιακά, η έννοια του «νομικού προσώπου» –που από το τέλος του 19^{ου} αιώνα αφορούσε ήδη τις εμπορικές εταιρείες– γενικεύεται στο οθωμανικό δίκαιο.²⁷⁸ Αυτό πρακτικά σήμαινε ότι οι μη μουσουλμανικές κοινότητες μπορούσαν στο εξής να εγγράφουν τα αστικά τους ακίνητα απευθείας στο όνομά τους θέτοντας τέρμα στις εικονικές μεταβιβάσεις, δηλαδή στο καθεστώς της εγγραφής των

²⁷⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 102», σ. 84-85 βλ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 14. Διαθήκη «Αριθμ. 102»

²⁷⁷ Ε. Λιάτα, ό.π., σ. 311

²⁷⁸ Μ. Αναστασιάδου, «Χριστιανικά βακούφια της Κωνσταντινούπολης», 2008, Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη, URL: <<http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10983>>

ακινήτων εικονικά στο όνομα κάποιου φυσικού προσώπου, συνήθως ευηπόληπτου μέλους της ενορίας, όπως ίσχυε μέχρι τότε.²⁷⁹

Την «Ελληνική Κοινότητα Αδριανουπόλεως» καθιστούν κληρονόμο τους δέκα οκτώ από τους σαράντα τέσσερεις διαθέτες.²⁸⁰ Αποδέκτες της κληρονομιάς είναι το Ταμείο της Δημογεροντίας, το Ταμείο της Κεντρικής Εφορείας, ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, τα κατά τόπους σχολεία και οι εκκλησίες ή ακόμη και τα φιλανθρωπικά καταστήματα. Τα κληροδοτήματα είναι μέρος της ακίνητης ή της κινητής περιουσίας των διαθετών.

Όσον αφορά στην ακίνητη περιουσία πρόκειται, για ιδιωτικά κτήματα που διακρίνονται σε αστικά και αγροτικά. Τα αστικά, που αποτελούν και τη συνηθέστερη μορφή κληροδοτήματος προς την κοινότητα ορίζονται ως «οι τόποι, εφ'ων υπάρχουσι οικοδομαί και τα προορισμένα δι' ανέγερσιν τοιούτων οικόπεδα». Τα αγροτικά είναι «αι δια καλλιεργείας ή φυτεύσεως δένδρων και λοιπών ωφέλειαν προσπορίζουσαι γαίαι».²⁸¹

Τα ιδιωτικά κτήματα διαιρούνταν σε μουλκικά και βακουφικά. Τα μουλκικά ή μούλκια (ο όρος χρησιμοποιείται στις διαθήκες) ήταν κτήματα καθαρής ιδιοκτησίας επί των οποίων ο ιδιοκτήτης είχε την «απόλυτον, τελείαν και πλήρη κυριότητα»²⁸² και μετά το θάνατό του μπορούσαν να κληρονομηθούν σε συγγενείς του διαθέτη σύμφωνα με τις διατάξεις του κληρονομικού δικαίου. Η συγκεκριμένη κατηγορία μπορούσε να αφιερωθεί από τον ιδιοκτήτη του σε οποιοδήποτε αγαθοεργό καθίδρυμα (βακούφ), οπότε μετατρέποταν σε βακουφικό.

Βακούφια²⁸³ καλούνταν «τα αφιερωθέντα παρά των Μεγαλειοτάτων Σουλτάνων ή άλλων σημαινόντων προσώπων ή και απλών ιδιωτών δι' αγαθοεργόν ή φιλανθρωπικόν σκοπόν».²⁸⁴ Κύριοι αυτών γίνονταν τα αγαθοεργά ή φιλανθρωπικά καταστήματα στα οποία και παραχωρήθηκαν. Τα βακούφια διακρίνονταν σε σουλτανικά ή ιδιωτικά.²⁸⁵

²⁷⁹ Βλ. ΓΑΚ, ό.π., Αφιερωτήριο 101, σ. 83

²⁸⁰ Περιλαμβάνονται και οι διαθέτες των κωδικέλλων και της τροποποίησης. Στην ανάλυσή μας θα επισημαίνεται τότε πρόκειται για κωδικέλλο ή διαθήκη

²⁸¹ **Ι. Λεωνίδας & Φ. Τσελλέντης**, *Οδηγός επί της διεξαγωγής των κυριότερων κτηματικών υποθέσεων μετά συντόμου μελέτης περί Μουλκίων, Βακουφίων, Γεδικίων και Μουκατάα*, Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Κ. Ζιβίδου και Ν. Δεοδάτη, 1903, σ. 11

²⁸² **Ι. Λεωνίδας & Φ. Τσελλέντης**, ό.π., σ. 16

²⁸³ Για τα βακούφια βλ. αναλυτικά το οικείο κεφάλαιο στο **H.A.R. Gibb and H. Bowen**, *Islamic society and the west. A study of the impact of western civilization on Moslem culture in the near east*, v. I, part II, London/New York/Toronto, 1950-1957, σ. 165-178

²⁸⁴ **Ι. Λεωνίδας & Φ. Τσελλέντης**, ό.π., σ. 17

²⁸⁵ Ό.π., σ. 18

Οι μη μουσουλμανικές κοινότητες χρησιμοποίησαν τα βακούφια για να διαχειριστούν την κοινοτική ακίνητη περιουσία. Σύμφωνα με τους Γενικούς Κανονισμούς του 1862 η διοίκηση των ευαγών ιδρυμάτων αλλά και των εκκλησιαστικών και μοναστηριακών ακινήτων ανήκε στο Διαρκές Μεικτό Εθνικό Συμβούλιο, το οποίο διόριζε, κατ' αντιστοιχία προς τους διαχειριστές (*mütevelli*) των μουσουλμανικών βακουφίων, εφόρους επιφορτισμένους με τον έλεγχο των ετήσιων προϋπολογισμών και απολογισμών.²⁸⁶ Ο θεσμός των βακουφίων εγγυόταν και ένα προνομιακό φορολογικό καθεστώς.

Σύμφωνα με το πρότυπο των μουσουλμανικών βακουφίων οι ελληνορθόδοξες κοινότητες διέθεταν ακίνητα (οικίες, εργαστήρια, επαγγελματικούς χώρους), που τους είχαν κληροδοτηθεί ή αφιερωθεί, με τα μισθώματα των οποίων κάλυπταν τα κάθε είδους έξοδά τους. Στον κανονισμό της *Κεντρικής επί της Εκπαιδεύσεως Εφορείας* της Αδριανούπολης αναφέρεται ότι ένας από τους πόρους της εκπαίδευσης ήταν τα κληροδοτήματα που ενσωματώνονταν στην ακίνητη και κινητή της περιουσία και χρησιμοποιούνταν για την ενίσχυση της εκπαίδευσης. Το άρθρο 40 προσδιόριζε το ύψος του ποσού σύμφωνα με το οποίο κάθε άτομο αναγραφόταν ως δωρητής ή ευεργέτης. Σύμφωνα με αυτό ως δωρητές χαρακτηρίζονταν όσοι έδιναν το ποσό των δέκα έως είκοσι λιρών και ως ευεργέτες όσοι έδιναν το ποσό των πενήντα έως εκατό λιρών. Μεγάλοι ευεργέτες καλούνταν όσοι προσέφεραν πάνω από εκατό λίρες ή κτήμα ίσης αξίας. Τα ονόματα αυτών καταγράφονταν σε ιδιαίτερο κώδικα της Μητρόπολης και της Εφορείας και μνημονεύονταν από τον άμβωνα στην εορτή των Τριών Ιεραρχών. Σε αυτή τη μνημόνευση αναφέρονται και οι περισσότεροι διαθέτες που, μετά την παράθεση του ποσού που κληροδοτούν, αναφέρουν τη φράση «εις μνημόσυνον του ονόματός μου». Η πρακτική αυτή θα εξετασθεί αναλυτικά στη συνέχεια μέσα από την οπτική της θρησκευτικότητας και της φιλανθρωπίας.²⁸⁷

Στο γενικό κανονισμό των *Επιτρόπων των Ιερών Εκκλησιών του τε άστεως και των προαστείων* της Αδριανούπολης (άρθρ. 9) αναφερόταν η ύπαρξη ειδικού βιβλίου, όπου καταχωρούνταν η ακίνητη και κινητή περιουσία της εκκλησίας και καταγραφόταν ό,τι καινούργιο προερχόταν από αγορά ή αφιέρωμα. Επίσης, σε ειδικό άρθρο (άρθρ. 10), υπογραμμιζόταν ότι ένα από τα καθήκοντα των επιτρόπων ήταν «να φροντίζωσι δια τα κτήματα της Εκκλησίας, όπως γίνονται τακτικά αυτών εικονικά έγγραφα, άτινα θα καταθέτωσιν εις το Ταμείον της Δημογεροντίας αι δε

²⁸⁶ Μ. Αναστασιάδου, ό.π., σ. 2

²⁸⁷ Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 63

ενοικιάσεις αυτών δι' επισήμων όσον ένεστι ενοικιαστηρίων». Η Επιτροπή των Εκκλησιών είχε την υποχρέωση να καταβάλει τακτική χορηγία στο Ταμείο της Κεντρικής επί της Εκπαιδύσεως Εφορείας και είχε την εποπτεία των σχολών των προαστίων της πόλης.²⁸⁸

Η στρατηγική της κληροδότησης περιουσιών «έστω και εις ξένον πρόσωπον»,²⁸⁹ εφόσον δεν υπήρχαν συγγενείς ούτε νόμιμοι κληρονόμοι, τηρούνταν προκειμένου να μην περιέλθει η περιουσία των ελληνορθόδοξων άγαμων ή άτεκνων διαθετών στο οθωμανικό δημόσιο, κάτι που συνέβαινε στην περίπτωση που κάποιος πέθαινε άκληρος. Το «πρόσωπο» αυτό ήταν, συνήθως, η ίδια η κοινότητα ή κάποιος θεσμός της, όπως η εκκλησία ή τα σχολεία.

Η δωρεάν παραχώρηση από άκληρους ή μη ιδιοκτήτες των «υπό την κατοχήν και κυριότητα αυτών κτημάτων υπό τον όρο να διατηρώνται και να διατρέφονται υπ'αυτών μέχρι θανάτου» ονομαζόταν πράξη «μεταβίβασις επί τω όρω διατροφής».²⁹⁰ Στις διαθήκες μας έχουμε δύο άνδρες διαθέτες,²⁹¹ οι οποίοι παραχωρούσαν την περιουσία τους στην Ελληνορθόδοξη Κοινότητα μετά το θάνατό τους, όσο ήταν στη ζωή είχαν δικαίωμα οι ίδιοι και τα μέλη της οικογένειάς τους να διαχειρίζονται και να νέμονται τα εισοδήματα των ακινήτων αυτών. Με αυτόν τον τρόπο εξασφάλιζαν ένα εισόδημα στη σύζυγο και στα θετά τους τέκνα. Οι διαθέτες με ειδική ρήτρα όριζαν ότι δεν επιτρεπόταν η εκποίηση του ακινήτου ή η αλλαγή του καθεστώτος.

Στην περίπτωση της διαθήκης του Α. Δημητρίου, καϊμαξή,²⁹² ο διαθέτης όριζε ότι το ενοίκιο του ακινήτου (μουλκίου) που παραχωρούσε στην κοινότητα θα το εισέπραττε η σύζυγός του «εφ'όρου ζωής» και ότι, μετά το θάνατό της, το εν λόγω ακίνητο θα παρέμενε νοικιασμένο στον ψυχογιό του έναντι του ενοικίου που οριζόταν στη διαθήκη.²⁹³ Ο διαθέτης Χατζή Δημήτριος Πέγιου, παντοπώλης, στην τροποποίηση της διαθήκης του όριζε ότι αυτός και η σύζυγός του μπορούσαν «να διαθέτωσιν κατά βούλησιν» (προφανώς προς ενοικίασιν) το βακουφικό μπακάλικο εργαστήριο που κληροδοτούσαν στην Ιερά Εκκλησία της Αγίας Τριάδος, «υποχρεούμενοι μόνον εν περιπτώσει εκποιήσεως ή απαλλοτριώσεως να μετρήσωσιν

²⁸⁸ Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 68-69

²⁸⁹ Μ. Καραβοκυρός, ό.π., σ. 91

²⁹⁰ Ι. Λεωνίδας & Φ. Τσελέντης, ό.π., σ. 51-52

²⁹¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 3», σ. 3-4

²⁹² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39

²⁹³ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 3», σ. 3-4

τη κατά καιρόν Ελληνική Επιτροπή της Ιεράς Εκκλησίας πενήκοντα (αριθ. 50) λίρας οθωμανικάς».

Οι διαθέτες, εκτός από ακίνητη περιουσία, κληροδοτούσαν στην κοινότητα και κινητή. Η κινητή περιουσία συνίστατο σε χρήματα που ήταν είτε μετρητά, είτε χρεωστικά ομόλογα, είτε καταθέσεις στο ταμείο του κοινοτικού φορέα που ήταν και ο κληροδόχος.

5.1. Οι παράγοντες που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των διαθετών

Η οικονομική κατάσταση των διαθετών σε συνδυασμό με την επαγγελματική τους κατηγορία, τους οικογενειακούς δεσμούς, το μορφωτικό επίπεδο και το φύλο, σε ένα φιλανθρωπικο-θρησκευτικό περιβάλλον διαποτισμένο με το εθνικιστικό πνεύμα της περιόδου συνιστούν τους καθοριστικούς παράγοντες για τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των ελληνορθόδοξων διαθετών-κληροδοτών της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Αδριανούπολης.

5.2. Η οικονομική κατάσταση

Το σύνολο των διαθηκών μάς παρέχει πληροφορίες ενδεικτικές για την περιουσία των διαθετών μας. Τα στοιχεία που εμφανίζονται στις διαθήκες δεν συμβάλλουν στη διαμόρφωση πλήρους εικόνας σε σχέση με την οικονομική δύναμη των διαθετών. Η πλειονότητα των διαθετών περιγράφει τα περιουσιακά της στοιχεία χωρίς να προβαίνει σε αποτίμηση της αξίας αυτών. Αρκετοί διαθέτες, για παράδειγμα, αναφέρουν ότι έχουν «συνάγματα»,²⁹⁴ μετρητά και εμπορεύματα, χωρίς, όμως, να προσδιορίζουν επακριβώς το ύψος τους. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι δεν έχουμε τα απαραίτητα στοιχεία, γιατί, εκτός από τις διαθήκες, δεν έχουμε άλλες πληροφορίες που θα μπορούσαν να μας φανούν χρήσιμες, όπως φορολογικά κατάστιχα, εισοδήματα επαγγελματιών κ.λ.π., ούτως ώστε να κάνουμε μια αξιολόγηση της περιουσίας των διαθετών μας.

²⁹⁴ Πρόκειται για ποσά που οφείλονταν στον διαθέτη και έπρεπε να καταβληθούν από τους οφειλέτες βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 184», σ. 167-170

Θα προσπαθήσουμε, ωστόσο, μέσα από τις περιγραφές της περιουσίας όλων των διαθετών, να ομαδοποιήσουμε τους διαθέτες μας και να τους εντάξουμε σε οικονομικές κατηγορίες. Στην κατάταξη αυτή θα χρησιμοποιήσουμε και την επαγγελματική κατηγοριοποίηση, όπου αυτή είναι διαφωτιστική, καθώς και την έμφυλη κατανομή.

5.2.1. Το μέγεθος και η σύνθεση των περιουσιών

Πριν αρχίσουμε την ανάλυση των στοιχείων των διαθηκών μας θα πρέπει να προσδιορίσουμε και να κατηγοριοποιήσουμε τα καταγραφόμενα περιουσιακά αγαθά. Η περιουσία του κάθε διαθέτη, όπως και ο ίδιος την κατανέμει, διακρίνεται σε ακίνητη και κινητή. Στην ακίνητη, σύμφωνα με τις διαθήκες μας, θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τρεις κατηγορίες: τις οικίες, τους επαγγελματικούς χώρους (εργαστήρια/μαγαζιά) και τη γη. Στην κινητή, αντίστοιχα, οι βασικές κατηγορίες είναι: τα χρήματα, τα εργαλεία τέχνης (σύνεργα), τα εμπορεύματα, τα ζώα, τα κοσμήματα/τιμαλφή, τα έπιπλα/είδη οικιακού εξοπλισμού και τα ενδύματα/προσωπικά είδη. Τα χρήματα διακρίνονται σε μετρητά, χρεωστικά ομόλογα και καταθέσεις.

Με βάση τα περιουσιακά στοιχεία των διαθετών μας μπορούμε να διακρίνουμε τρεις οικονομικές κατηγορίες ως προς το μέγεθος της περιουσίας. Η πρώτη οικονομική κατηγορία, που περιλαμβάνει όσους διαθέτες έχουν και τις τρεις κατηγορίες της ακίνητης περιουσίας και τις περισσότερες κατηγορίες της κινητής, την ονομάζουμε ανώτερη.²⁹⁵ Η δεύτερη οικονομική κατηγορία, που την αποτελούν όσοι έχουν κάποιες από τις κατηγορίες των ακινήτων και των κινητών περιουσιακών τους στοιχείων, την ονομάζουμε μεσαία. Η τρίτη οικονομική κατηγορία, στην οποία ανήκουν όσοι διαθέτες κατέχουν ή ακίνητη ή κινητή περιουσία, την ονομάζουμε κατώτερη.

Στην ανώτερη οικονομική κατηγορία ανήκουν επτά διαθέτες από τους σαράντα τέσσερεις. Οι διαθέτες αυτοί²⁹⁶ έχουν ως ακίνητη περιουσία την οικία, «καθαρό

²⁹⁵ Η πρώτη κατηγορία δεν μπορούσε να περιλάβει άτομα που διέθεταν όλες τις υποκατηγορίες της κινητής περιουσίας, γιατί δεν υπήρχαν στο δείγμα μας

²⁹⁶ ΓΑΚ, ό.π. «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 88», σ. 72-74· «Αριθμ. 109», σ. 91-93· «Αριθμ. 113», σ. 98-99· «Αριθμ. 184», σ. 167-170· «Αριθμ. 186», σ. 171-172· «Αριθμ. 190», σ. 174-176

μούλκι», όπως τη χαρακτηρίζουν με επίσημους τίτλους ιδιοκτησίας,²⁹⁷ το εργαστήριο ή μαγαζί και τη γη. Στην κατηγορία αυτή συμπεριλήφθηκε και ο διαθέτης Ν. Ιωαννίδης, εμποροκτηματίας,²⁹⁸ παρόλο που δεν διαθέτει γη, γιατί είναι ο μόνος που διαθέτει ξενοδοχείο, το οποίο συνιστά εκμεταλλεύσιμη ακίνητη περιουσία με υψηλή αξία,²⁹⁹ καθώς και δύο οικίες και τρία μαγαζιά. Πρόκειται για εμποροκτηματία που τα έσοδά του προέρχονται από αστικά ακίνητα³⁰⁰ και όχι από αγροτικές εκτάσεις. Η ύπαρξη αποθηκών από δύο διαθέτες³⁰¹ που ασχολούνταν με το εμπόριο πρέπει να επισημανθεί ως ένδειξη της οικονομικής δύναμης τους. Μέχρι το τέλος του 18^{ου} αιώνα οι έμποροι χρησιμοποιούσαν τις εγκαταστάσεις αποθήκευσης που υπήρχαν σε δημόσια κτήρια, όπως σε χάνια και μπεζεστένια. Τον 19^ο αιώνα έχτισαν μονώροφες ή πολυώροφες αποθήκες, των οποίων ο σχεδιασμός και η αρχιτεκτονική είχε συχνά ως στόχο τον εντυπωσιασμό. Η αξία της αποθήκης ήταν μεγαλύτερη, εάν βρισκόταν σε κομβικά σημεία, όπως λιμάνια ή σταθμούς.³⁰²

Η κινητή περιουσία των διαθετών αυτής της οικονομικής κατηγορίας περιλαμβάνει τις κατηγορίες των χρημάτων, των εργαλείων, των εμπορευμάτων, των ζώων, των επίπλων/ειδών οικιακού εξοπλισμού, κοσμημάτων/τιμαλφών, χωρίς όμως ο κάθε διαθέτης να έχει όλες τις υποκατηγορίες. Οι πέντε³⁰³ από τους επτά διαθέτες έχουν χρήματα, τα οποία είναι συνήθως μετρητά ή «συνάγματα». Τέσσερις διαθέτες³⁰⁴ κατέχουν εργαλεία τέχνης και τρεις³⁰⁵ εμπορεύματα σχετιζόμενα με το αντικείμενο της εργασίας τους. Πέντε³⁰⁶ από τους διαθέτες έχουν ζώα που τους ήταν αναγκαία στην εργασία τους για τη μεταφορά των προϊόντων. Έπιπλα/ είδη οικιακού εξοπλισμού έχουν οι έξι από τους επτά διαθέτες, καθώς ο έβδομος διαθέτης³⁰⁷ δηλώνει ότι αυτά ανήκουν στη σύζυγό του ως προικώα. Δύο διαθέτες,³⁰⁸ από τους οποίους η μία είναι γυναίκα, κατέχουν κοσμήματα.

²⁹⁷ Από εδώ και στο εξής δεν θα αναφέρεται η οικία ως καθαρό μούλκι αλλά μόνο ως οικία γιατί σε όλες τις περιπτώσεις πρόκειται για μούλκι

²⁹⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 184», σ. 167-170

²⁹⁹ Ν. Τοντόροφ, ό.π., σ. 597-598

³⁰⁰ Χ. Λούκος, ό.π., σ. 66-67

³⁰¹ ΓΑΚ, ό.π., σ. 72-74· «Αριθμ. 184», σ. 167-170

³⁰² Ν. Τοντόροφ, ό.π., σ. 592-597

³⁰³ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 88», σ. 72-74· «Αριθμ. 109», σ. 91-93· «Αριθμ. 184», σ. 167-170· «Αριθμ. 186», σ. 171-172

³⁰⁴ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 109», σ. 91-93· «Αριθμ. 186», σ. 171-172· «Αριθμ. 190», σ. 174-176

³⁰⁵ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 88», σ. 72-74· «Αριθμ. 184», σ. 167-170

³⁰⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 88», σ. 72-74· «Αριθμ. 109», σ. 91-93· «Αριθμ. 186», σ. 171-172· «Αριθμ. 190», σ. 174-176

³⁰⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 186», σ. 171-172

³⁰⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 109», σ. 91-93· «Αριθμ. 113», σ. 98-99

Στη μεσαία οικονομική κατηγορία περιλαμβάνονται είκοσι δύο διαθέτες.³⁰⁹ Τα περιουσιακά τους στοιχεία περιλαμβάνουν δύο ή μία από τις κατηγορίες της ακίνητης περιουσίας και μία έως τέσσερις από τις κατηγορίες της κινητής περιουσίας. Ως προς την ακίνητη περιουσία το σύνολο περίπου των διαθετών (οι 21 από τους 22) είναι ιδιοκτήτες μιας τουλάχιστον οικίας. Από αυτούς οι έξι είναι κάτοχοι μισής οικίας.³¹⁰ Κάτοχοι γεωργικών εκτάσεων κυρίως αμπελιών, χωραφιών και λαχανόκηπων είναι εννέα διαθέτες.³¹¹ Εργαστήριο ή μαγαζί έχουν οκτώ διαθέτες³¹² και είναι αυτοί που ασχολούνται κυρίως με το εμπόριο. Ο Μιχαήλ Γεωργιάδης, έμπορος σιτηρών, διαθέτει αποθήκη στο σταθμό της Ανατολικής Ρωμυλίας για την οποία προσδιορίζει και την αξία της μαζί με τα εργαλεία της (όπως ήδη αναφέρθηκε η ύπαρξη αποθήκης σε σταθμό ή λιμάνι αποδείκνυε την οικονομική ευρωστία του εμπόρου).³¹³

Τα χρήματα δεν αποτελούν το πιο σημαντικό κομμάτι της κινητής περιουσίας σε αυτή την οικονομική κατηγορία, καθώς μόνο οκτώ διαθέτες³¹⁴ είναι κάτοχοι μετρητών, καταθέσεων και «συναγμάτων». Ανάλογος είναι και ο αριθμός των διαθετών (7)³¹⁵ που έχουν εργαλεία και μικρότερος ο αριθμός των διαθετών (4)³¹⁶ που έχουν εμπορεύματα. Τέσσερις διαθέτες, που ασχολούνται με τη γεωργία και το μικρεμπόριο, διαθέτουν ζώα, απαραίτητα για τη δουλειά τους.³¹⁷ Κοσμήματα/τιμαλφή διαθέτει περίπου το 1/3 των διαθετών και μεταξύ αυτών

³⁰⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 57», σ. 40· «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 81», σ. 66-68· «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 102», σ. 84-85· «Αριθμ. 111», σ. 94-95· «Αριθμ. 112», σ. 96-97· «Αριθμ. 116», σ. 104-105· «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 129», σ. 119-120 (δύο διαθέτες)· «Αριθμ. 130», σ. 121-122· «Αριθμ. 131», σ. 122-123· «Αριθμ. 132», σ. 124-125· «Αριθμ. 137», σ. 129-130· «Αριθμ. 141», σ. 132-133· «Αριθμ. 161», σ. 147-148· «Αριθμ. 162», σ. 148-149· «Αριθμ. 174», σ. 159-160· «Αριθμ. 176», σ. 161

³¹⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 111», σ. 94-95· «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 130», σ. 121-122· «Αριθμ. 131», σ. 122-123· «Αριθμ. 137», σ. 129-130

³¹¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 81», σ. 66-68· «Αριθμ. 111», σ. 94-95· «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 130», σ. 121-122· «Αριθμ. 131», σ. 122-123· «Αριθμ. 141», σ. 132-133· «Αριθμ. 161», σ. 147-148· «Αριθμ. 174», σ. 159-160

³¹² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 129», σ. 119-120 (δύο διαθέτες)· «Αριθμ. 132», σ. 124-125· «Αριθμ. 137», σ. 129-130· «Αριθμ. 176», σ. 161

³¹³ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 90», σ. 75-78

³¹⁴ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 57», σ. 40· «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 111», σ. 94-95· «Αριθμ. 112», σ. 96-97· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 137», σ. 129-130· «Αριθμ. 141», σ. 132-133·

³¹⁵ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 129», σ. 119-120 (δύο διαθέτες)· «Αριθμ. 131», σ. 122-123

³¹⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 137», σ. 129-130· «Αριθμ. 176», σ. 161

³¹⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 81», σ. 66-68· «Αριθμ. 141», σ. 132-133· «Αριθμ. 174», σ. 159-160

κυριαρχούν οι γυναίκες διαθέτες.³¹⁸ Το πιο διαδεδομένο και στα δύο φύλα κινητό περιουσιακό στοιχείο είναι τα επίπλα/είδη οικιακού εξοπλισμού που απαντά σε όλους σχεδόν τους διαθέτες (20 από τους 22). Στις διαθέτες που δεν υπάρχει η κατηγορία των επίπλων αναφέρεται από τον άνδρα είτε ως προίκα της γυναίκας του³¹⁹ είτε δεν περιλαμβάνεται στα περιουσιακά του στοιχεία, επειδή είναι άγαμος.³²⁰ Μία άλλη κατηγορία κινητής περιουσίας που δεν εμφανίζεται συχνά (σε 3 διαθέτες) είναι τα ενδύματα/ προσωπικά αντικείμενα.³²¹

Την κατώτερη οικονομική κατηγορία απαρτίζουν δεκαπέντε διαθέτες. Οι δέκα διαθέτες δεν έχουν κάποιο ακίνητο στα περιουσιακά τους στοιχεία.³²² Πέντε διαθέτες δεν εμφανίζουν καθόλου κινητή περιουσία,³²³ έχουν όμως ακίνητη περιουσία που συνίσταται στην κατοχή μιας οικίας ή ενός τμήματος αυτής (5). Ένας διαθέτης έχει δύο εργαστήρια μαζί με την οικία του,³²⁴ ενώ άλλος έχει μόνο το «εργαστήριο μπακάλικο».³²⁵ Οι διαθέτες που δεν έχουν ακίνητη περιουσία έχουν κάποιες κατηγορίες κινητών, όπως χρήματα (8),³²⁶ εργαλεία (3),³²⁷ ζώα (2),³²⁸ κοσμήματα (4).³²⁹ Οκτώ διαθέτες αναφέρουν επίπλα/είδη οικιακού εξοπλισμού. μείωση των διαθέτων που κατέχουν επίπλα/είδη οικιακού εξοπλισμού στην ομάδα αυτή συνδέεται με την απουσία κατοχής ιδιοκτήτου οικίας από τους διαθέτες αυτούς. Οι οικονομικές κατηγορίες εικονίζονται στη γραφική παράσταση III.

Γραφική παράσταση III. Οικονομικές κατηγορίες διαθέτων

³¹⁸ ΓΑΚ, ό.π., Για τους άνδρες βλ. «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 129», σ. 119-120 (άνδρας) για τις γυναίκες βλ. «Αριθμ. 112», σ. 96-97· «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 130», σ. 121-122· «Αριθμ. 132», σ. 124-125

³¹⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 186», σ. 171-172

³²⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 131», σ. 122-123

³²¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 124», σ. 110-112·

³²² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 9», σ. 8-9/«Αριθμ. 182», σ. 165-166 (η ίδια διαθέτρια)· «Αριθμ. 51», σ. 33-34· «Αριθμ. 89», σ. 75· «Αριθμ. 104», σ. 85-87· «Αριθμ. 115», σ. 101-103· «Αριθμ. 117», σ. 106-107· «Αριθμ. 118», σ. 107-108· «Αριθμ. 122», σ. 109-110· Κωδίκηλλος «Αριθμ. 150», σ. 140· «Αριθμ. 158», σ. 145-146

³²³ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 3», σ. 3-4· «Αριθμ. 69», σ. 52-54· «Αριθμ. 165», σ. 151-152· «Αριθμ. 166», σ. 153· «Αριθμ. 181», σ. 164

³²⁴ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 69», σ. 52-54

³²⁵ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 3», σ. 3-4

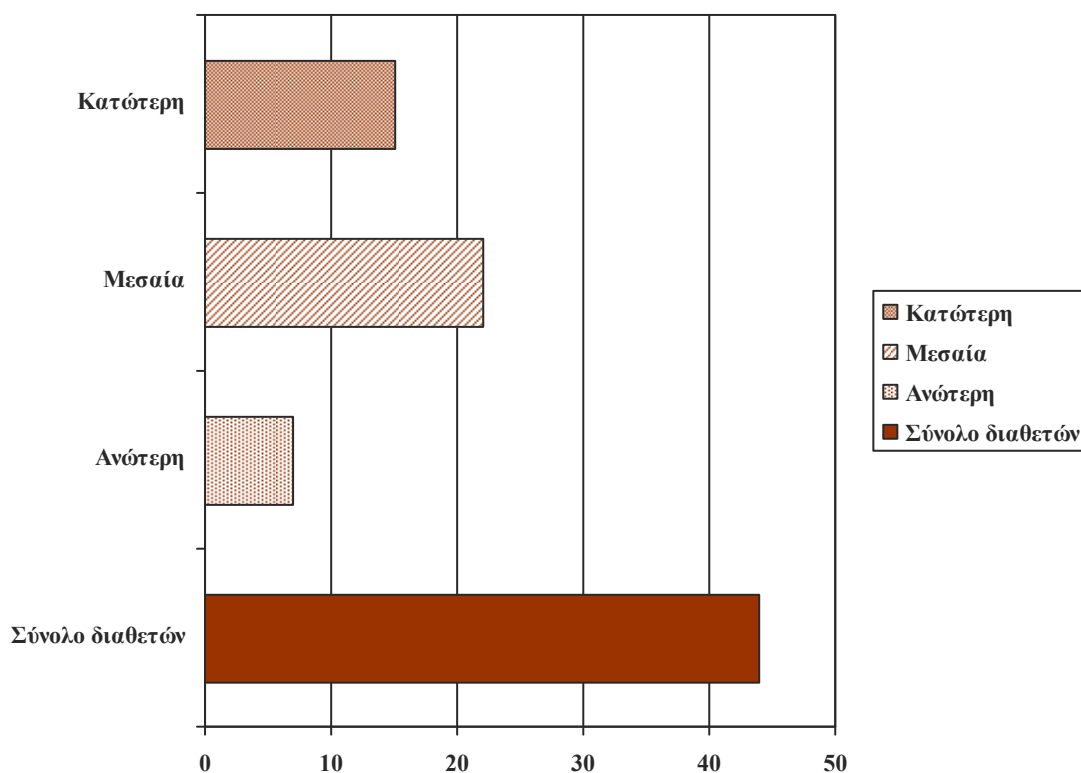
³²⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 9», σ. 8-9· «Αριθμ. 51», σ. 33-34· «Αριθμ. 104», σ. 85-87· «Αριθμ. 115», σ. 101-103· «Αριθμ. 117», σ. 106-107· «Αριθμ. 122», σ. 109-110· Κωδίκηλλος «Αριθμ. 150», σ. 140· «Αριθμ. 182», σ. 165-166

³²⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 104», σ. 85-87· «Αριθμ. 118», σ. 107-108· «Αριθμ. 158», σ. 145-146·

³²⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 104», σ. 85-87· «Αριθμ. 117», σ. 106-107

³²⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 118», σ. 107-108· «Αριθμ. 122», σ. 109-110· «Αριθμ. 158», σ. 145-146· «Αριθμ. 182», σ. 165-166

³²⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 3», σ. 3-4· «Αριθμ. 69», σ. 52-54· «Αριθμ. 165», σ. 151-152· «Αριθμ. 166», σ. 153· «Αριθμ. 181», σ. 164

Αν αναλύσουμε τα στοιχεία από όλες τις οικονομικές κατηγορίες, μπορούμε να συμπεράνουμε πόσοι και από ποιά οικονομική κατηγορία κληροδοτούν προς την κοινότητα. Από τους επτά διαθέτες της ανώτερης οικονομικής κατηγορίας οι τέσσερις (4)³³⁰ κληροδοτούν κάποιο περιουσιακό τους στοιχείο στην κοινότητα. Οι διαθέτες που κληροδοτούν είναι κάτοχοι όλων των κατηγοριών ακίνητης περιουσίας και των περισσότερων της κινητής. Οι δέκα από τους είκοσι δύο διαθέτες της μεσαίας οικονομικής κατηγορίας κληροδοτούν κάποιο ποσό στην κοινότητα.³³¹ Οι διαθέτες αυτοί έχουν από ένα έως δύο ακίνητα εκ των οποίων το ένα είναι οικία και το άλλο εργαστήριο (6)³³² ή γη (3).³³³ Μόνο οικία έχει μία διαθέτρια.³³⁴ Από τις κατηγορίες της κινητής περιουσίας προηγούνται τα εργαλεία (6) και ακολουθούν τα χρήματα (4), τα εμπορεύματα (2) και τα ζώα (2).³³⁵ Η μεταβίβαση των εργαλείων ερμηνεύεται από

³³⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 88», σ. 72-74· «Αριθμ. 109», σ. 91-93· «Αριθμ. 184», σ. 167-170

³³¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 81», σ. 66-68· «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 102», σ. 84-85· «Αριθμ. 111», σ. 94-95· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 129 », σ. 119-120 (δύο διαθέτες)· «Αριθμ. 132», σ. 124-125

³³² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 129 », σ. 119-120 (δύο διαθέτες)· «Αριθμ. 132», σ. 124-125

³³³ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 81», σ. 66-68· «Αριθμ. 102», σ. 84-85· «Αριθμ. 111», σ. 94-95

³³⁴ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 102», σ. 84

³³⁵ ΓΑΚ, ό.π., για εργαλεία βλ. «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 129 », σ. 119-120 (δύο διαθέτες)· «Αριθμ. 77», σ. 61-63· για

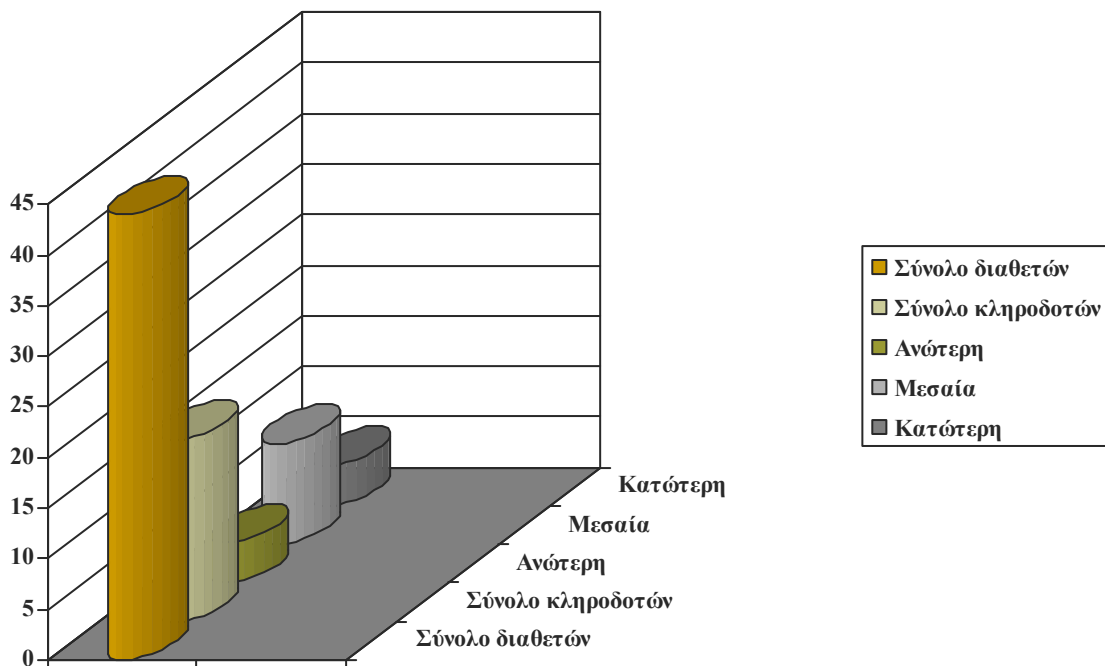
το ότι την ομάδα αυτή συγκροτούν κυρίως εκπρόσωποι των επαγγελματικών κατηγοριών των επιτηδευματιών-μικρεμπόρων και των τεχνιτών-εργατών. Κάποιοι διαθέτες έχουν και συνδυασμούς των τεσσάρων αυτών κατηγοριών, όπως χρήματα-εργαλεία (3) και εργαλεία-ζώα (1). Τα κοσμήματα αναφέρονται μόνο από τρεις διαθέτες. Τέσσερεις διαθέτες από την κατώτερη οικονομική κατηγορία αφήνουν κάποιο περιουσιακό τους στοιχείο στην κοινότητα.³³⁶

Με βάση την οικονομική κατηγοριοποίηση κληροδοτούν στην κοινότητα, οι περισσότεροι από τους μισούς (4 από 7) διαθέτες της ανώτερης οικονομικής κατηγορίας, οι λιγότεροι από τους μισούς της μεσαίας (10 από 22) και περίπου το ¼ από τους διαθέτες της κατώτερης (4 από 16). Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι οι «έχοντες» είναι αυτοί που κληροδοτούν, χωρίς όμως να υπολείπονται κατά πολύ οι εκπρόσωποι της μέσης οικονομικής κατηγορίας, που μετέχουν δυναμικά. Η κατώτερη οικονομική κατηγορία φαίνεται ότι αδυνατεί να μετάσχει στο θέμα της κληροδοσίας προς την κοινότητα. Η κληροδοσία στην κοινότητα ανά οικονομική κατηγορία σε σχέση με το σύνολο των διαθετών αλλά και των κληροδοτών παρουσιάζεται στη γραφική παράσταση IV.

Γραφική παράσταση IV. Οικονομικές κατηγορίες και κληροδοσία

χρήματα βλ. «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 111», σ. 94-95· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· για εμπορεύματα βλ. «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· για ζώα βλ. «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 81», σ. 66-68

³³⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 3», σ. 3-4· «Αριθμ. 104», σ. 85-87· «Αριθμ. 115», σ. 101-103· Κωδικέλλος «Αριθμ. 150», σ. 140

5.3. Η επαγγελματική κατηγοριοποίηση και η κοινωνική θέση

Η ομαδοποίηση των διαθετών μας σύμφωνα με τα περιουσιακά τους στοιχεία μπορεί να συνδυαστεί και με την επαγγελματική τους κατηγοριοποίηση. Είναι ενδιαφέρον να δούμε σε ποιες οικονομικές κατηγορίες εντάσσονται οι εκπρόσωποι των επαγγελματικών κατηγοριών και ποιές είναι αυτές που συγκεντρώνουν τους περισσότερους κληροδοτές.

Οι άνδρες επαγγελματίες ανέρχονται σε είκοσι οκτώ,³³⁷ από τους οποίους έξι ανήκουν στην κατηγορία των εμπόρων-εμποροκτηματιών. Οι δύο από τους έξι εμπόρους-εμποροκτηματίες που ανήκουν στην ανώτερη οικονομική κατηγορία είναι: ένας εμποροκτηματίας και ένας ακτάρης. Στη μεσαία οικονομική κατηγορία ανήκουν τρεις διαθέτες: ένας εμποροκτηματίας και δύο έμποροι σιτηρών και στην κατώτερη οικονομική κατηγορία: ένας ξυλέμπορος.

Την κατηγορία των επιτηδευματιών-μικρεμπόρων απαρτίζουν δέκα επαγγελματίες από τους οποίους τρεις ανήκουν στην ανώτερη οικονομική κατηγορία

³³⁷ Δεν περιλαμβάνονται οι δύο άνδρες που δεν δηλώνουν επάγγελμα

(2 παζαρτζήδες και 1 παντοπώλης), πέντε στη μεσαία οικονομική κατηγορία (3 παντοπώλες, παζαρτζής και κρεοπώλης) και δύο στην κατώτερη οικονομική κατηγορία (κάπηλος και παντοπώλης).

Η κατηγορία των τεχνιτών-εργατών περιλαμβάνει εννέα άτομα που εντάσσονται το ένα στην ανώτερη οικονομική κατηγορία (μυλωθρός), τα τέσσερα στη μεσαία οικονομική κατηγορία (καϊμαξής, κηπουρός, βαρελοποιός, λιθοξόος) και τα υπόλοιπα τέσσερα στην κατώτερη οικονομική κατηγορία (καϊμαξής, βαρελοποιός, γούναρης, καπνεργάτης).

Αν και οι κατηγορίες των αγροτών και των εκπαιδευτικών δεν έχουν αξιολογη αντιπροσώπευση θα τις αναφέρουμε. Από τους δύο γεωργούς ο αγρότης ανήκει στη μεσαία οικονομική κατηγορία και ο ποιμένας στην κατώτερη οικονομική κατηγορία. Ο ένας και μοναδικός εκπαιδευτικός ανήκει στην κατώτερη οικονομική κατηγορία.

Μπορούμε, με βάση αυτά τα στοιχεία, να διακρίνουμε τους επαγγελματίες που κληροδοτούν προς την κοινότητα, καθώς και την οικονομική κατηγορία στην οποία ανήκουν. Οι πέντε από τους έξι εμπόρους-εμποροκτηματίες καθιστούν την κοινότητα κληρονόμο και αντιπροσωπεύουν και τις τρεις οικονομικές κατηγορίες. Η πλειονότητα αυτών, δηλαδή οι τρεις, ανήκουν στη μεσαία, οι δύο στην ανώτερη και ένας στην κατώτερη οικονομική κατηγορία. Οι τέσσερις από τους δέκα επιτηδευματίες-μικρέμπορους κληροδοτούν στην κοινότητα. Οι επαγγελματίες αυτοί ανήκουν κυρίως στη μεσαία οικονομική κατηγορία με δύο εκπροσώπους και ακολουθούν οι άλλες δύο οικονομικές κατηγορίες με έναν εκπρόσωπο αντίστοιχα. Η κατηγορία των τεχνιτών-εργατών έχει να παρουσιάσει τέσσερις κληροδότες από τους εννέα. Οι δύο από τους οποίους ανήκουν στη μεσαία, ένας στην ανώτερη και ένας στην κατώτερη οικονομική κατηγορία. Η κατηγορία των αγροτών έχει έναν κληροδότη, τον γεωργό, που αντιπροσωπεύει τη μεσαία οικονομική κατηγορία.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι οι δεκατέσσερις από τους είκοσι οκτώ επαγγελματίες (δηλαδή το 50%) κληροδοτούν στην κοινότητα. Παρά το μικρό δείγμα ανά επαγγελματική κατηγορία, -που, όπως έχουμε επισημάνει, δεν μας επιτρέπει την εξαγωγή αξιόπιστων συμπερασμάτων- παρατηρείται ένα προβάδισμα των εμπόρων-εμποροκτηματιών που κληροδοτούν στην κοινότητα σε ποσοστό 83%. Οι άλλες δύο επαγγελματικές κατηγορίες ακολουθούν με ποσοστό 44% οι επιτηδευματίες-μικρέμποροι και 40% οι τεχνίτες-εργάτες. Το ελάχιστο δείγμα των αγροτών δεν επιδέχεται ανάλυση.

Με βάση την ένταξη των επαγγελματιών αυτών στις τρεις οικονομικές κατηγορίες που συγκροτήσαμε διαπιστώνουμε ότι οι επαγγελματίες της ανώτερης κληροδοτούν σε ποσοστό 67%, οι επαγγελματίες της μεσαίας σε ποσοστό 54% και οι επαγγελματίες της κατώτερης σε ποσοστό 33%.

Διαφαίνεται από την ανάλυση μας ότι οι εκπρόσωποι των επαγγελματικών κατηγοριών δρουν σε συνάρτηση με την οικονομική και κοινωνική τους θέση. Η ισχυρή τάξη των εμπόρων συνεχίζει να έχει την πρωτοκαθεδρία ως προς τις δωρεές προς την κοινότητα. Δεν λείπουν, όμως, κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις εμπόρων που αποφεύγουν να κληροδοτήσουν, ακόμη και κάποιο μικροποσό, προς όφελος της κοινότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του Σ. Κυριαζόπουλου, εμπόρου,³³⁸ ο οποίος αν και χρημάτισε δημογέροντας το έτος 1889,³³⁹ στην ιδιωτική διαθήκη του δεν κάνει καμία αναφορά για κληροδότημα στην κοινότητα.

Οι εκπρόσωποι της μεσαίας αστικής τάξης εκδηλώνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κοινότητα και κυρίως για την εκπαίδευση την οποία και ενισχύουν μέσω των δωρεών και ευεργεσιών. Τα κίνητρά τους είναι κυρίως κοινωνικο-πολιτικά. Η επιθυμία τους να συμμετάσχουν στην κοινωνική και πολιτική ζωή της κοινότητας εκφράζεται μέσα από τις δωρεές που συνιστούν το μέσο για την κοινωνική τους αναγνώριση.

5.3.1. Το φύλο

Μετά τις επαγγελματικές κατηγορίες των ανδρών και τη στάση τους σε σχέση με τις δωρεές προς την κοινότητα θα εξετάσουμε και τη θέση των γυναικών ως προς το ίδιο θέμα. Οι γυναίκες στο σύνολό τους ανέρχονται σε δεκατέσσερεις και αποτελούν περίπου το ήμισυ των ανδρών διαθέτων. Οι γυναίκες, όπως ήδη αναφέραμε, είναι στην πλειονότητά τους κάτοικοι της πόλης και, με βάση το μέγεθος της περιουσίας τους, κατανέμονται στις οικονομικές κατηγορίες ως εξής: μία στην ανώτερη, οκτώ στη μεσαία και έξι στην κατώτερη.

³³⁸ ΓΑΚ,ό.π., «Αριθμ. 176», σ. 161

³³⁹ Όπως γνωρίζουμε από δύο διαθήκες, όπου υπογράφει ως Δημογέροντας βλ. ΓΑΚ,ό.π., «Αριθμ. 3», σ. 3-4· «Αριθμ. 9», σ. 8-9

Διαπιστώνουμε, δηλαδή, ότι η πλειονότητα των γυναικών διαθετών (8 από 14) ανήκει στη μεσαία οικονομική κατηγορία. Οι γυναίκες αυτής της οικονομικής κατηγορίας διαθέτουν δύο από τις κατηγορίες των ακινήτων δηλαδή οικία-γη (2)³⁴⁰ και οικία-εργαστήριο/μαγαζί (2)³⁴¹ ή μία κατηγορία, δηλαδή οικία (4).³⁴² Από αυτές που διαθέτουν οικία δύο γυναίκες είναι ιδιοκτήτριες περισσότερων από μίας οικίας.³⁴³ Ο μικρός αριθμός των γυναικών που κατέχουν αγροτικές εκτάσεις ερμηνεύεται από την αδυναμία τους να τα διαχειρισθούν. Όπως ισχυρίζεται ο διαθέτης Α. Λόρτος, εμποροκτηματίας: «Όσον δ'αφορά την διαχείρισιν και επικαρπία των ειρημένων κτημάτων, επειδή η σύζυγός μου φρονώ ότι δεν θα δυνηθή επιτυχώς και τελεσφόρως να διακυβερνήση ταύτα».³⁴⁴

Η κινητή περιουσία των γυναικών αυτής της κατηγορίας περιλαμβάνει τα έπιπλα/είδη οικιακού εξοπλισμού (σε 7 από τις 8), που, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ήταν και μέρος της προίκας των περισσότερων γυναικών. Χρήματα έχουν δύο διαθέτριες, η μία σε χρεωστικό ομόλογο³⁴⁵ και η άλλη σε καταθέσεις.³⁴⁶ Πέντε γυναίκες είναι κάτοχοι κοσμημάτων³⁴⁷ και μία ενδυμάτων.³⁴⁸ Παρατηρούμε ότι το κόσμημα είναι το κατεξοχήν κληρονομητό αντικείμενο, καθώς η κατοχή του αποτελούσε επικύρωση της κοινωνικής θέσης αυτών που το έφερε.³⁴⁹ Η Χατζή Κατίνα,³⁵⁰ σύζυγος Χατζή Χρηστάκη Ιωάννου, είναι η μόνη διαθέτρια που έχει εργαλεία και αυτό οφείλεται στο ότι της τα μεταβιβάζει ο σύζυγός της στην κοινή τους διαθήκη, καθότι είναι άτεκνοι.

Στην ανώτερη οικονομική κατηγορία έχουμε μόνο μία διαθέτρια που είναι κάτοχος και των τριών κατηγοριών ακινήτων και δύο κατηγοριών της κινητής περιουσίας, συγκεκριμένα, κοσμημάτων και επίπλων.³⁵¹ Στην κατώτερη οικονομική κατηγορία η πλειονότητα των γυναικών (5 από τις 6) δεν διαθέτει ακίνητη περιουσία, ενώ μία διαθέτρια δεν διαθέτει κινητή αλλά είναι κάτοχος ακίνητης περιουσίας,

³⁴⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 130», σ. 121-122

³⁴¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 129», σ. 119-120 (γυναίκα)· «Αριθμ. 132», σ. 124-125

³⁴² ΓΑΚ, ό.π., Κωδίκηλλος «Αριθμ. 57», σ. 40· «Αριθμ. 102», σ. 84· «Αριθμ. 112», σ. 96-97· «Αριθμ. 162», σ. 148-149

³⁴³ ΓΑΚ, ό.π., 2 οικίες βλ. «Αριθμ. 162», σ. 148-149 και 1 και ½ βλ. Αριθμ. 132», σ. 124-125

³⁴⁴ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 128», σ. 115-118

³⁴⁵ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 112», σ. 96-97

³⁴⁶ ΓΑΚ, ό.π., Κωδίκηλλος «Αριθμ. 57», σ. 40

³⁴⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 112», σ. 96-97· «Αριθμ. 124», σ. 110-112· «Αριθμ. 129», σ. 119-120 (γυναίκα)· «Αριθμ. 130», σ. 121-122· «Αριθμ. 132», σ. 124-125

³⁴⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 124», σ. 110-112

³⁴⁹ Β. Σειρηνίδου, ό.π., σ. 60-61

³⁵⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 129», σ. 119-120 (γυναίκα)

³⁵¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 113», σ. 98-99

συγκεκριμένα, μίας οικίας.³⁵² Οι γυναίκες που δεν έχουν ακίνητη περιουσία είναι κυρίως κάτοχοι χρηματικών ποσών σε καταθέσεις (3)³⁵³ ή χρεωστικά ομόλογα (1).³⁵⁴ Μόνο οι μισές διαθέτριες (3) διαθέτουν έπιπλα, ακριβώς στην ίδια αναλογία με τους άνδρες. Ενδύματα/προσωπικά αντικείμενα κατέχει μόνο μία διαθέτρια.³⁵⁵ Τα ενδύματα παρατηρούμε ότι δεν συνηθίζεται σε ευρεία κλίμακα να καταγράφονται μεταξύ των περιουσιακών στοιχείων. Αποτελούν περιουσιακό στοιχείο των γυναικών και κυρίως αυτών της κατώτερης και μεσαίας οικονομικής κατηγορίας, οι οποίες και τα μεταβιβάζουν ως προικώα, κυρίως, στις κόρες τους.³⁵⁶ Κοσμήματα διαθέτουν μόνο δύο από τις διαθέτριες,³⁵⁷ γεγονός που ερμηνεύεται από τη μικρή περιουσία των εκπροσώπων τής ομάδας αυτής.

Οι διαθέτριες που κληροδοτούν κάποιο περιουσιακό τους στοιχείο στην κοινότητα είναι τέσσερις. Η πλειονότητα των κληροδοτριών ανήκει στη μεσαία (3) οικονομική κατηγορία. Από τις τρεις γυναίκες της μεσαίας οικονομικής κατηγορίας οι δύο διαθέτουν οικία και εργαστήριο³⁵⁸ και η τρίτη οικία.³⁵⁹ Όσον αφορά στην κινητή τους περιουσία οι τρεις έχουν έπιπλα³⁶⁰ και οι δύο κοσμήματα.³⁶¹ Μεταξύ αυτών βρίσκεται και η μόνη διαθέτρια που δηλώνει επάγγελμα, η μαία Ελένη Ιωάννου (χήρα Παναγιώτη Φραγκούλη δασκάλου), η οποία και κληροδοτεί όλη της την περιουσία προς την κοινότητα.³⁶² Η συγκεκριμένη κληροδότρια είναι κάτοχος μίας οικίας την οποία και κληροδοτεί στην κοινότητα με τη διαθήκη της.³⁶³ Η ίδια διαθέτει και ένα βακουφικό «εργαστήριο κουνδουράδικο» το οποίο και κληροδοτεί στην κοινότητα με ένα αφιερωτήριο που έχει συνταχθεί πριν τη διαθήκη της. Το εν λόγω βακουφικό εργαστήριο, όπως η ίδια δηλώνει, είναι εικονικά εγγεγραμμένο στο όνομα της συζύγου ενός από τους Δημογέροντες.³⁶⁴ Παρατηρούμε ότι το καθεστώς της εικονικής εγγραφής των ακινήτων συνεχίζει να εφαρμόζεται λίγο πριν τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όπως, εξάλλου, σημειώνει η Μ. Αναστασιάδου σε σχετική μελέτη

³⁵² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 181», σ. 164

³⁵³ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 9», σ. 8-9 / «Αριθμ. 182», σ. 165-166 (η ίδια διαθέτρια)· Κωδικέλλος «Αριθμ. 150», σ. 140

³⁵⁴ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 122», σ. 109-110

³⁵⁵ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 51 », σ. 33-34

³⁵⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 51 », σ. 33-34

³⁵⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 122», σ. 109-110· «Αριθμ. 182», σ. 165-166

³⁵⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 129», σ. 119-120 (γυναίκα)· «Αριθμ. 132», σ. 124-125

³⁵⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 102», σ. 84

³⁶⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 102», σ. 84-85· «Αριθμ. 129 », σ. 119-120 (γυναίκα)· «Αριθμ. 132», σ. 124-125

³⁶¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 129», σ. 119-120 (γυναίκα)· «Αριθμ. 132», σ. 124-125

³⁶² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 102», σ. 84-85

³⁶³ ΓΑΚ, ό.π., «Αφιερωτήριο 101», σ. 83

³⁶⁴ Πρόκειται για τον έμπορο Θ. Παρασχίδη που αναφέρεται ως μάρτυρας και υπογράφει στη διαθήκη και το αφιερωτήριο

της.³⁶⁵ Το εργαστήριο αυτό αφιερώνει στην «Ελληνική Κοινότητα υπέρ των Σχολών Αδριανουπόλεως» μετά τον θάνατό της «επί τω όρω όμως του να καρπώμαι εγώ τα εισοδήματα αυτού ισοβίως», όπως διευκρινίζει. Πρόκειται για μία περίπτωση «μεταβίβασις επί τω όρω διατροφής» που γίνεται, όμως, με αφιερωτήριο και όχι με διαθήκη.

Μία κληροδότρια προέρχεται από την κατώτερη οικονομική κατηγορία. Η διαθέτρια της κατηγορίας αυτής ονομάζεται Α. Τζιμοπούλου και έχει συντάξει κωδίκελλο,³⁶⁶ στον οποίο αναφέρει το χρηματικό ποσό των 150 οθωμ. λιρών ως μόνο περιουσιακό της στοιχείο το οποίο και κληροδοτεί στην κοινότητα. Το χρηματικό αυτό ποσό είναι κατατεθειμένο για την είσπραξη των τόκων, κάτι που φαίνεται ότι αποτελούσε πάγια τακτική των γυναικών³⁶⁷ αλλά και των ανδρών όλων των οικονομικών κατηγοριών και κυρίως αυτών που ήταν άγαμοι ή δεν είχαν παιδιά.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι το ποσοστό των γυναικών που κληροδοτεί προς την κοινότητα είναι μικρό περίπου το 29% του συνόλου των γυναικών. Δεν μπορούμε όμως να υποστηρίξουμε ότι οι γυναίκες της εποχής δεν είναι ευαισθητοποιημένες, ούτε ότι δεν αντιλαμβάνονται τη σημασία της εκπαίδευσης και την ανάγκη ενίσχυσής της, καθώς μόνο γυναίκες (2 από τις 4) κληροδοτούν το σύνολο της περιουσίας τους στην κοινότητα. Χαρακτηριστικά, όπως οι ίδιες αναφέρουν, προβαίνουν σε αυτή την κληροδοσία, επειδή επιθυμούν να συντελέσουν «εκ των ενόντων εις την εκπαίδευσιν και μόρφωσιν της σπουδαζούσης νεολαίας...».³⁶⁸ Μπορεί τα αίτια του μικρού αριθμού κληροδοτριών να πηγάζουν από το μέγεθος της περιουσίας των γυναικών, καθώς και από την αγωνία τους για εξασφάλιση των παιδιών τους, ανήλικων ή μη. Επίσης, άλλη αιτία μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι το γυναικείο φύλο έχει εστιάσει το ενδιαφέρον του στον ιδιωτικό βίο και δεν ασχολείται με το κοινωνικό γίγνεσθαι, πεδίο που μονοπωλεί το ενδιαφέρον του ανδρικού φύλου.

5.3.2. Η εκπαίδευση – το μορφωτικό επίπεδο

³⁶⁵ Βλ. σχετικά στο κεφάλαιο 5. Η κοινότητα ως κληρονόμος/κληροδόχος της ατομικής περιουσίας των διαθετών σ. 74 κεξ

³⁶⁶ ΓΑΚ, ό.π., Κωδίκελλος «Αριθμ. 150», σ. 140

³⁶⁷ ΓΑΚ, ό.π., Κωδίκελλος «Αριθμ. 150», σ. 140· «Αριθμ. 182», σ. 165-166

³⁶⁸ ΓΑΚ, ό.π., Κωδίκελλος «Αριθμ. 150», σ. 140· «Αφιερωτήριο 101», σ. 83

Το μορφωτικό επίπεδο των διαθετών είναι ένας παράγοντας που επηρεάζει την απόφασή τους να προβούν στην επίδοση κληρονομητών στοιχείων προς όφελος της κοινότητας. Από τους σαράντα τέσσερεις διαθέτες οι είκοσι εννέα είναι εγγράμματοι, ενώ οι δέκα πέντε δηλώνουν αγράμματοι. Τα άτομα που αφήνουν κάποιο περιουσιακό τους στοιχείο στην κοινότητα είναι, ως επί το πλείστον, εγγράμματοι, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι όλοι οι εγγράμματοι είναι και κληροδότες. Παρατηρούμε ότι περίπου το 50% των εγγραμμάτων καθιστά την κοινότητα κληροδόχο, ενώ στους αγράμματους το αντίστοιχο ποσοστό φθάνει μόλις το 25%.

Η εξέταση κατά φύλο αποδεικνύει ότι οι άνδρες διαθέτες σε ποσοστό 83% είναι εγγράμματοι, ενώ οι γυναίκες σε ποσοστό 33%. Στους άνδρες-κληροδότες το ποσοστό των εγγραμμάτων αγγίζει το 48%, ενώ στις γυναίκες-κληροδότριες το αντίστοιχο ποσοστό ανεβαίνει στο 80%. Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι οι εγγράμματες γυναίκες κληροδοτούν στην κοινότητα σε μεγαλύτερο ποσοστό από τους εγγράμματους άνδρες. Στους αγράμματους κληροδότες το ποσοστό των ανδρών διαμορφώνεται στο 40%, ενώ των γυναικών στο 20%, δηλαδή παρατηρούμε ότι οι αγράμματοι άνδρες προβαίνουν περισσότερο σε κληροδοσία προς την κοινότητα σε σχέση με τις γυναίκες.

Για το μορφωτικό επίπεδο των διαθετών-επαγγελματιών πρέπει να επισημάνουμε ότι μεταξύ των επαγγελματιών μόνος ένας μικρός αριθμός δηλώνει αγράμματος. Αγράμματοι δηλώνουν δύο αγρότες, δύο τεχνίτες-εργάτες και ένας επιτηδευματίας-μικρέμπορος, δηλαδή οι εκπρόσωποι της μέσης και της τρίτης τάξης.³⁶⁹

Στις διαθήκες μας οι ελληνορθόδοξοι κάτοικοι δηλώνουν εγγράμματοι και, πέρα από την υπογραφή τους, είναι ικανοί να γράψουν και να διαβάσουν μία διαθήκη, όπως προκύπτει από το περιεχόμενο των διαθηκών.³⁷⁰ Για την μόρφωση των ελληνορθόδοξων κατοίκων της κοινότητας δεν μπορούμε να γνωρίζουμε, εάν, πέρα από τη στοιχειώδη εκπαίδευση δηλαδή τη γνώση γραφής και ανάγνωσης, υπήρχαν διαθέτες που είχαν κάποια ανώτερη μόρφωση. Μέσα όμως από τις διαθήκες διαφαίνεται έντονη η επιθυμία των διαθετών να στηρίξουν και να ενισχύσουν τα εκπαιδευτικά ιδρύματα της πόλης τους μέσα από τις δωρεές τους σε συγκεκριμένα σχολεία τής πόλης τους.

³⁶⁹ ΓΑΚ, ό.π., για τους αγρότες βλ «Αριθμ. 81», σ. 66-68 «Αριθμ. 117», σ. 106-107 για τους τεχνίτες βλ. «Αριθμ. 104», σ. 85-87 «Αριθμ. 158», σ. 145-146 για τον επιτηδευματία-μικρέμπορο βλ. «Αριθμ. 190», σ. 174-176

³⁷⁰ Βλ. ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 89», σ. 75 τη φράση από την ιδιωτική διαθήκη του Χατζή Στεφάνου Βαϊδή «διο συνταχθείσα η παρούσα διαθήκη..και γραφείσα υπ'εμού» και η φράση που υπήρχε στο τέλος όλων των διαθηκών «και παρ'ενός εκάστου ιδία παρατηρηθείσα υπεγράφη ιδιοχείρως..»

5.4. Οι συγγενικοί δεσμοί και οι στρατηγικές

Η νομοθεσία για τα κληρονομικά δικαιώματα των χριστιανών ορθοδόξων που υπόκεινται στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, σύμφωνα με τον Μ. Καραβοκυρό όριζε ότι «η των κατιόντων φυσικών ή θετών του διαθέτη· ούτοι διανέμονται εξ ίσου κατά κεφαλάς την κληρονομίαν και αποκλείουσι τους ανιόντας και τους εκ πλαγίου· ήτοι κληρονομούσι α) υιός και κόρη β) εν ελλείψει αυτών εγγονός, εγγονή γ) εν ελλείψει τούτων δισέγγονος, δισέγγονη κτλ επ' άπειρον».³⁷¹ Εάν δεν υπάρχουν κατιόντες, κληρονομούν οι ανιόντες φυσικοί και θετοί, αμφιθαλή αδέρφια και οι γιοι και θυγατέρες αυτών. Σε περίπτωση που δεν υπάρχουν οι ανιόντες δικαίωμα κληρονομιάς έχουν τα ετεροθαλή αδέρφια και τα τέκνα αυτών. Οι εκ του πλαγίου συγγενείς (θείοι, θεία κλπ) κληρονομούν λόγω έλλειψης των ετεροθαλών αδελφών. Όσον αφορά την περίπτωση χηρείας σε όλες τις περιπτώσεις η χήρα σύζυγος «άπορος και άπροικος ούσα» δικαιούται το ¼ της περιουσίας του συζύγου και σε περίπτωση που υπάρχουν περισσότερα από τρία νόμιμα τέκνα παίρνει ένα ανδρομοίριον³⁷² εξίσου με τα τέκνα. Εάν δεν υπάρχουν καθόλου συγγενείς, ο επιζών σύζυγος δικαιούται το σύνολο της κληρονομιάς και ελλείψει συγγενών και συζύγου η περιουσία περιέρχεται στο Δημόσιο.³⁷³

Με βάση το νόμο και μέσα από τις διαθήκες διαμορφώνουμε την εικόνα για το μηχανισμό της μεταβίβασης της περιουσίας. Η Συζυγική Οικογενειακή Μονάδα στην πόλη της Αδριανούπολης αποτελείται από δύο συζύγους με ή χωρίς παιδιά, ή ενός/μίας χήρου/χήρας με το/τα παιδί/ά του/της. Δεν απαντά περίπτωση χήρου συζύγου που ζει μόνος του, και τούτο γιατί, ως φαίνεται, οι χήροι προχωρούν σε δεύτερο γάμο από τον οποίο μπορεί να αποκτήσουν και παιδιά. Έχουμε, όμως, περιπτώσεις χήρας συζύγου που ζει μόνη της ή με τα παιδιά της, φυσικά ή θετά. Πρόκειται για νοικοκυριό απλής οικογένειας, το συνηθέστερο τύπο στις μελετώμενες κοινωνίες.³⁷⁴ Η πυρηνική αυτή οικογένεια με γονείς και παιδιά δεν εμφανίζεται

³⁷¹ Μ. Καραβοκυρός, ό.π., σ. 225

³⁷² Αντρομοίρι (το) είναι το μερίδιο της συζύγου από την περιουσία του συζύγου που έχει πεθάνει

³⁷³ Μ. Καραβοκυρός, ό.π., σ. 226

³⁷⁴ P. Laslett, «Οικογένεια και νοικοκυριό. Ιστορικές προσεγγίσεις» Στο Ρωζάνη Κανταντζόγλου (επιμ) *Οικογένειες του παρελθόντος. Μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1996, σελ. 35-70 και P. Laslett - R. Wall, *Household and Family in Past Time*, Cambridge University Press 1972, σελ. 5-89

διευρυμένη, καθώς δεν προστίθενται άλλοι συγγενείς. Οι οικογένειες είναι ολιγομελείς (1-2 παιδιά), ως επί το πλείστον, χωρίς να λείπουν και οι πολυμελείς οικογένειες (3-6 παιδιά). Όσον αφορά στο φύλο των παιδιών υπάρχει μια ίση κατανομή τους και στις δύο κατηγορίες.

Στο σύνολο των ανδρών διαθετών επικρατεί η τάση να διασφαλίζεται η σύζυγος λαμβάνοντας όχι το $\frac{1}{4}$ που της αναλογεί,³⁷⁵ αλλά μεγαλύτερο μερίδιο, πολλές φορές ίσο ή και μεγαλύτερο από τους κατιόντες. Αναφέρω ενδεικτικά την ιδιωτική διαθήκη του εμπόρου Στέφανου Κυριαζόπουλου, που κληροδοτεί τα υπάρχοντά του στη σύζυγο και τα πέντε παιδιά του (4 κορίτσια, 1 αγόρι) «ίνα διαμοιρασθώσιν εξίσου μεταξύ των άνευ εξωτερικής τινός επεμβάσεως».³⁷⁶ Στην περίπτωση που παίρνει μεγαλύτερο μερίδιο η σύζυγος, υπάρχει όρος στη διαθήκη, για εξασφάλιση των παιδιών, όπως στη διαθήκη του ακτάρη Ιωάννη Σταυρίδη που αφήνει στη σύζυγό του και τις δύο οικίες του (η μία μαζί με φούρνο) με την υποχρέωση, όπως διευκρινίζει, να «φροντίση περί της καλής ανατροφής, συντηρήσεως και εκπαιδεύσεως των θυγατέρων ημών».³⁷⁷ Απαντούν, όμως, και περιπτώσεις που το μεγαλύτερο μερίδιο λαμβάνει η σύζυγος, όπως στη διαθήκη του εμποροκτηματία Χατζή Ξάνθη Ξανθόπουλου, παρόλη την ύπαρξη τριών αγάμων θυγατέρων και δύο γιών.³⁷⁸

Άλλη περίπτωση που συναντάμε είναι να λαμβάνει η σύζυγος πολύ μικρό τμήμα της περιουσίας, γιατί υποχρεούνται τα παιδιά της να τη συντηρήσουν και να τη γηροκομήσουν. Τούτο συμβαίνει στη διαθήκη του Θεοδώρου Ι. Μοράβα, παντοπώλη, ο οποίος αναθέτει στον γιο του, που κληρονομεί και το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας, την υποχρέωση «να συντηρήσει και γηροκομήσει τη μητέρα του ως φιλόστοργος υιός».³⁷⁹ Πρόκειται, προφανώς, για «γεροντομοίρι ή γηροκόμι», εφόσον, σύμφωνα με τον Ε. Αλεξάκη, ο μικρότερος γιος της οικογένειας έμενε στο σπίτι του πατέρα, για να διατηρηθεί το επώνυμο της οικογένειας. Το παιδί κρατούσε το μερίδιο του καθώς και το πατρικό σπίτι μαζί με το μερίδιο των γονιών του.³⁸⁰

Σε κάποιες διαθήκες είναι διάχυτη η επιθυμία να εξασφαλιστεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο η δεύτερη σύζυγος, εφόσον δεν υπάρχουν παιδιά από το δεύτερο γάμο, αλλά μόνο από τον πρώτο.³⁸¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μυστική

³⁷⁵ Μ. Καραβοκυρός, ό.π., σ. 225-226

³⁷⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 176», σ. 161

³⁷⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 88», σ. 72-74

³⁷⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 8», σ. 9-10

³⁷⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 137», σ. 129-130

³⁸⁰ Ε. Αλεξάκης, «Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη», *Μνήμων*, 5 (1975) 72-73

³⁸¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ 184», σ. 167-170

διαθήκη του Νικόλαου Ιωαννίδη (εμποροκτηματία), ο οποίος ορίζει ως κληρονόμους του τις τρεις θυγατέρες του από τον πρώτο γάμο, τις οποίες, όμως, υποχρεώνει να «περιποιούνται την σύζυγόν μου και μητρυιά των ως ιδίαν των μητέραν φιλόστοργον». Η δεύτερη σύζυγος λαμβάνει, έτσι, σεβαστό μέρος της περιουσίας, δηλαδή το δικαίωμα να κατοικεί στην οικία μαζί με τη μία από τις θυγατέρες «ισοβίως άνευ της ελάχιστης παρενοχλήσεως και δυσαρέσκειας» και, εάν για κάποιο λόγο, υποχρεωθεί να εξέλθει, να της δοθεί ένα ποσό (2000 φράγκα) «προς ικανοποίησίν της». Της δίνεται ακόμη το ήμισυ των ενοικίων από δύο μαγαζιά και μία λίρα το μήνα «δια τα καθημερινά της έξοδα», τα οποία και υποχρεούνται να της καταβάλουν οι θυγατέρες του συζύγου της.³⁸²

Η προικοδότηση των κοριτσιών μέσα από τις διαθήκες παρατηρείται όπου υπάρχουν μόνο θυγατέρες στην οικογένεια και σε αυτές φαίνεται να επικρατεί η συνήθεια της παροχής μετρητών και ακίνητης περιουσίας ως «προίκα».³⁸³ Ο διαθέτης Χατζή Κωνσταντίνος Χρήστου (κρεοπώλης) αναφέρει ότι «τας.. (100) λίρας Οθωμανικάς μετρητά μου κληροδοτώ και διαθέτω αποκλειστικώς και εξ ημισείας εις τας ιδίας δύω θυγατέρας μου ίνα προικισθώσι και αποκατασταθώσι δι'αυτών».³⁸⁴ Πέραν, όμως, του χρηματικού ποσού -που εκφράζει την τάση εκχρηματισμού της κοινωνίας, η οποία σημειώνεται της τελευταίους αιώνες της τουρκοκρατίας,³⁸⁵ - ο διαθέτης κληροδοτεί στις θυγατέρες του και την οικία του, χωρίς, όμως, να γίνεται κάποια αναφορά ότι πρόκειται για «προίκα». Σύμφωνα με τον Ε. Αλεξάκη, ο θεσμός της προικοδοτήσεως με ακίνητα και χρήματα (τράχωμα) αποτελεί νεότερη εξέλιξη του 19^{ου} αιώνα για τους θρακιώτες και οφείλεται σε επιδράσεις της νότιας Ελλάδας.³⁸⁶ Εάν οι θυγατέρες είχαν ήδη προικιστεί, δεν τους κληροδοτούνταν συνήθως αξιόλογο μέρος της περιουσίας, π.χ. στη διαθήκη του Νικόλαου Γεωργίου (καπήλου) οι θυγατέρες του κληρονομούν μόνο 1000 γρόσια έκαστη, γιατί είναι «πεπροικισμένοι αρκούντως παρ'εμού και αποκατεστημένοι».³⁸⁷ Παρατηρείται, λοιπόν, ότι οι θυγατέρες που ήταν έγγαμες δεν κληρονομούσαν σχεδόν τίποτα, ενώ αυτές που ήταν άγαμες προικοδοτούνταν. Στην περίπτωση του Χατζή Αντώνιου

³⁸² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ 184», σ. 167-170

³⁸³ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 184», σ. 167-170

³⁸⁴ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 141», σ. 132-133

³⁸⁵ Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου, *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα (4 Μελετήματα)*, Αθήνα, Ο Πολίτης, 1991, σελ. 164-171

³⁸⁶ ΓΑΚ, ό.π., σελ. 67 Ο Ε. Αλεξάκης αναφέρει ότι το τράχωμα αντικαθιστά το μπαμπα-χακί (δικαίωμα του πατέρα), σύμφωνα με το οποίο οι γονείς του γαμπρού ή ο ίδιος ο γαμπρός προσέφεραν ένα χρηματικό ποσό στον πατέρα της νύφης

³⁸⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 69», σ. 52-54

Αναστασίου η σύζυγος κληρονομεί την οικία και οι 5 θυγατέρες (που δεν αναφέρεται, εάν είναι ενήλικες ή όχι) κληρονομούν τα υπόλοιπα, μοιραζόμενα σε ίσα μερίδια.³⁸⁸

Μια ενδιαφέρουσα παρατήρηση αφορά στο εάν ο σύζυγος έχει κληρονομικό δικαίωμα στην προίκα της συζύγου. Ο διαθέτης Θεόδωρος Αγγελίδης (οπωροπώλης) αναφέρει χαρακτηριστικά τα εξής «τα δε εν τη οικία μου διάφορα σκεύη, έπιπλα και πράγματα ανήκουσι τη συζύγω μου κ. Σοφία ως εκ της προικός της προερχόμενα μέχρι βελόνης» και της τα κληροδοτεί χωρίς να δίνει το δικαίωμα σε κανένα από τα παιδιά του να διεκδικήσει μερίδιο.³⁸⁹ Παρατηρείται και εδώ αυτό που ίσχυε σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας, ότι δηλαδή η προίκα επιστρέφεται στη σύζυγο, καθώς ο σύζυγος όσο ζει τη διαχειρίζεται, αλλά δεν έχει το δικαίωμα να τη διανεμίει.³⁹⁰ Στην περίπτωση που ο διαθέτης έχει οικειοποιηθεί ή σπαταλήσει την προίκα της συζύγου του της δίνει όλη την περιουσία, όπως στην περίπτωση του Κωνσταντίνου Ι. Κατραντζήογλου, καπνεργάτη, που δηλώνει ότι «διαθέτω και κληροδοτώ αποκλειστικώς εις την διαληφθείσαν σύζυγόν μου Χρυσήν, μη δικαιουμένων των αδελφών μου να ζητήσωσι μερίδιον τι, εξ αυτού του ¼ μεριδίου μου, τοσούτο μάλλον καθόσον, πάσχων από τριών ετών εδαπάνησα προς περιποίησιν της υγείας μου πλην της ιδικής μου καταστάσεως και το τράχωμα της σύζυγου μου εκ τεσσαράκοντα οκτώ (48) λιρών Οθωμ. και τα κοσμήματα και μέρος της προικός αυτής ηναγκάσθην να εκποιήσω προς συντήρησιν της οικογενείας μου».³⁹¹

Όσον αφορά στη σύνταξη διαθηκών από γυναίκες, που είναι έγγαμες ή χήρες με παιδιά, η περιουσία μοιράζεται εξίσου μεταξύ των παιδιών. Όπου υπάρχουν θετά παιδιά αποκαθίστανται, χωρίς να δικαιούνται οι πλάγιοι και εξ αγχιστείας, αλλά μόνο οι εξ αίματος συγγενείς να λάβουν κάτι από την κληρονομιά.

Ενδιαφέρουσες από άποψη νοοτροπίας είναι οι διαθήκες που συντάχθηκαν από τα μέλη της ίδιας οικογένειας. Πρόκειται για τρεις διαθήκες που συντάχθηκαν από τρία από τα έξι μέλη της οικογένειας του Χατζή Χριστάκη Νικολάου, βαρελοποιού, κατά το ίδιο έτος. Η πρώτη διαθήκη έγινε από τον πατέρα και μετά από μερικούς μήνες

³⁸⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 190», σ. 174-176

³⁸⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 186», σ. 171-172

³⁹⁰ **Ε. Αλεξάκης**, «Παρατηρήσεις σε μια μορφή γαμήλιας παροχής: το αντιπροίκι», *Ελληνική Κοινωνία* 1 (1987) 129-141 και **Ε. Καλπουρτζή**, «Ινα Πραγματοποιηθή η διά Γάμου Σύζευξις» *Ελληνική Κοινωνία* 1 (1987) 81-106. Για την προίκα βλ. σχετικά **Σ. Δασκαλοπούλου-Καπετανάκη**, «Εγκατάσταση-προίκα-κληρονομιά. Κατά φύλα διαφοροποιήσεις», στο Ε. Παπαταξιάρχης-Θ. Παραδέλλης (επιμ), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 291-317 και βλ. στο ίδιο, σ. 307-322· **Δ. Ψυχογιός**, «Η προίκα ως παραγωγική σχέση του οικιακού τρόπου παραγωγής»

³⁹¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 165», σ. 151-152

ακολούθησαν οι διαθήκες της συζύγου του και του γιου του, οι οποίες συντάχθηκαν την ίδια ημερομηνία. Ο πατέρας³⁹² άφηνε στη σύζυγο τα κοσμήματα και τα έπιπλα/είδη οικιακού εξοπλισμού με την υποχρέωση να προικίσει την ανύπαντρη κόρη τους. Στον γιο μεταβίβαζε τα εργαλεία του (π.χ. ραπτομηχανή), ενώ στις δύο παντρεμένες κόρες του δεν άφηνε κάποιο περιουσιακό στοιχείο. Στη διαθήκη της η σύζυγος,³⁹³ όντας χήρα, άφηνε όλη την περιουσία στον γιο και μόνο τα κοσμήματα στην ανύπαντρη κόρη δικαιολογώντας την πράξη της από το γεγονός ότι ο γιος της Δημήτριος «διαρκούσης της ασθενείας του μακαρίτου ανδρός μου, εσυντήρησε και εξακολουθεί να συντηρεί την οικογένειαν ημών». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιουσία της συζύγου η οποία είχε ως προικώα μισή οικία και αμπέλια, τα οποία και κληρονόμησε στο γιο της. Παρατηρούμε και εδώ το γεροντομοίρι ή γηροκόμι, που είδαμε και σε άλλη διαθήκη.³⁹⁴ Ο γιος στη δική του διαθήκη,³⁹⁵ όντας άγαμος, άφηνε όλη την περιουσία στη μητέρα του.

Ανάλογη περίπτωση οικογενειακής διαθήκης είναι οι δύο διαθήκες των συζύγων Χατζή Στεφάνου Βαΐδου και Χατζή Ελένης Αθανασίου που δεν είχαν φυσικά παιδιά παρά μόνο μια θετή κόρη, η οποία όμως αναφέρεται μόνο στη διαθήκη της συζύγου. Ο σύζυγος συνέταξε τη διαθήκη του το 1893³⁹⁶ και η σύζυγός του ένα χρόνο μετά, ούσα σε κατάσταση χηρείας. Στην ολιγόλογη διαθήκη του, αφού δηλώνει άκληρος, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι έκανε τη διαθήκη του για να μην «επακολουθήσωσιν έριδες και σκάνδαλα μεταξύ των συγγενών του επί των επίπλων της οικίας του», τα οποία και αποτελούσαν τη μόνη περιουσία του. Η σύζυγός του, στη δική της διαθήκη,³⁹⁷ καθιστά κληρονόμο της τη θετή της κόρη, καθότι δεν έχει άλλους συγγενείς εξ αίματος, όπως δηλώνει. Τα περιουσιακά στοιχεία που της καταλείπει περιλαμβάνουν μισή οικία, γη (αμπέλια) και κοσμήματα που, προφανώς, ήταν προικώα, καθώς και τα έπιπλα τα οποία είχε κληρονομήσει από το σύζυγό της.

Ο αριθμός των έγγαμων διαθετών με παιδιά που κληροδοτεί στην κοινότητα ανέρχεται σε επτά από τους είκοσι τρεις. Οι επτά έγγαμοι διαθέτες που κληροδοτούν είναι όλοι άνδρες και κάποιοι από αυτούς με δεύτερο γάμο (3).³⁹⁸ Έχουν, κατά μέσο όρο, τρία παιδιά, ανήλικα ή μη. Μόνο τρεις διαθέτες δεν έχουν αυξημένες

³⁹² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 118», σ. 107-108

³⁹³ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 130», σ. 121-122

³⁹⁴ Βλ. παραπάνω σ. 91

³⁹⁵ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 131», σ. 122-123

³⁹⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 89», σ. 75

³⁹⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 124», σ. 110-112

³⁹⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 81», σ. 66-68· «Αριθμ. 90», σ. 75-78· «Αριθμ. 184», σ. 167-170

οικογενειακές υποχρεώσεις, καθώς έχουν αποκαταστήσει τις κόρες τους.³⁹⁹ Κανείς από τους κληροδότες αυτούς δεν αφήνει μεγάλο τμήμα της περιουσίας του σε φορέα της κοινότητας. Τα είδη και τα μεγέθη των κληροδοτημάτων θα αναλυθούν στο επόμενο κεφάλαιο.

Οι περιπτώσεις ατεκνίας ή αγαμίας παίζουν σημαντικό ρόλο στο θέμα της κληροδοσίας ή μη στην κοινότητα. Για τους χριστιανούς ορθόδοξους, που δεν είχαν αποκτήσει τέκνα και δεν είχαν άλλους κληρονόμους, η περιουσία τους, όπως ήδη αναφέρθηκε, περιερχόταν στο οθωμανικό δημόσιο, αυτό όμως μπορούσε να αποφευχθεί σε περίπτωση που υιοθετούσαν κάποιο παιδί (ψυχογιό ή ψυχοκόρη) αποκτώντας έτσι κληρονόμο ή αφιέρωναν την περιουσία τους σε μονές ή εκκλησίες ή κατ' επέκταση στην κοινότητα.⁴⁰⁰ Σε κάποιες από τις διαθήκες μας φαίνεται ότι ακολουθείται συνδυασμός και των δύο πρακτικών, δηλαδή άτομα που έχουν θετά παιδιά να κληροδοτούν μέρος της περιουσίας τους σε φορείς της κοινότητας. Παρουσιάζονται όμως και περιπτώσεις κληροδότησης σε συγγενείς εξ αγχιστείας.

Οι δεκατέσσερις από τους σαράντα τέσσερις διαθέτες ήταν άγαμοι ή άτεκνοι. Οι οκτώ από αυτούς κληροδότησαν κάποιο περιουσιακό τους στοιχείο στην εκκλησία ή στην κοινότητα. Καθώς οι διαθέτες που αφήνουν περιουσιακά στοιχεία στην κοινότητα είναι συνολικά δεκαοκτώ, το ποσοστό των άγαμων και άτεκνων εξ αυτών ανέρχεται στο 40%. Με βάση το φύλο διαπιστώνουμε ότι οι άνδρες κληροδότες που είναι άγαμοι ή άτεκνοι υπερτερούν των γυναικών, είναι δηλαδή οκτώ, ενώ οι γυναίκες είναι τέσσερις. Από τους άτεκνους κληροδότες οι τέσσερις έχουν θετό παιδί. Τρεις εξ αυτών έχουν κόρη και ένας γιο.

5.5. Η θρησκευτικότητα και η φιλανθρωπία

Σύμφωνα με την Ορθόδοξη Εκκλησία, «Φιλανθρωπία είναι το σύνολο των εκδηλώσεων και λαμβανομένων μέτρων, με τα οποία προλαμβάνουμε ή θεραπεύουμε την ατομική ή ομαδική, υλική ή ηθική και πνευματική δυστυχία ή εξαθλίωση».⁴⁰¹ Η φιλανθρωπία είναι συχνά συνδεδεμένη με τη θρησκεία, χωρίς αυτό να αποκλείει τις

³⁹⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 109», σ. 91 - 93· «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 81», σ. 66-68

⁴⁰⁰ Α. Σεβαστάκης, «Το Δίκαιο στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Η διαπάλη εκκλησιαστικού-κοινοτικού και οθωμανικού δικαίου», *Τότε*, 27 (1985) 34-45

⁴⁰¹ Αρχιμ. Τιμοθέου Άνθη, «Το κοινωνικό έργο της Εκκλησίας της Ελλάδος σήμερα», Αύγουστος 2008. <http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/welfare/welfare.htm>

πολλαπλές εκφάνσεις της μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Η φιλανθρωπία εμφανίζεται άλλοτε ως «προσωπική» (άμεση σχέση ευεργέτη και ευεργετούμενου), άλλοτε ως «θεσμοποιημένη» (χορηγείται απρόσωπα μέσω φορέων) και μπορεί να λειτουργεί προς την κατεύθυνση της κοινωνικής εκτόνωσης, δηλαδή ως αντισταθμιστικό στοιχείο στα αδιέξοδα που δημιουργούν οικονομικές κρίσεις, δυσμενείς πολιτικές συγκυρίες και άλλοι παράγοντες.⁴⁰²

Στην περιοχή της Αδριανούπολης η διάθεση για φιλανθρωπία φαίνεται να ακολουθεί την παραδοσιακή λογική των κληροδοτημάτων στην κοινότητα (συνήθως υπέρ των σχολείων), χωρίς όμως αυτό να αποκλείει την υποβόσκουσα ανάγκη του ελληνικού στοιχείου να διεκδικήσει την ταυτότητα του μέσω της ενίσχυσης της παιδείας του. Παράλληλα με την κοινότητα αποδέκτες κληροδοτημάτων γίνονται και φιλανθρωπικοί σύλλογοι, αδελφότητες και φιλανθρωπικά ιδρύματα (π.χ. νοσοκομεία).

Η φιλανθρωπία αποτέλεσε κατά τον 19^ο αιώνα προσφιλή ενασχόληση των ελίτ.⁴⁰³ Στην περίπτωση της Αδριανούπολης η φιλανθρωπία αποτελούσε για τους εμπόρους/εμποροκτηματίες που κυρίως προέβαιναν σε αυτή, το μέσο για να ενισχύσουν την κοινωνική τους αναγνώριση και πελατεία και να εδραιωθούν στο κοινωνικό στερέωμα. Στην περίπτωση της διάθεσης περιουσίας για φιλανθρωπικούς σκοπούς μέσω των διαθηκών η κάθε πράξη αγαθοεργίας μπορούσε να λειτουργήσει επανορθωτικά για το διαθέτη, καθώς εξάλειφε το οποιοδήποτε αμάρτημα του κατά την ενεργό ζωή του.⁴⁰⁴ Σύμφωνα με τον Π. Πιζάνια η οικονομική δραστηριότητα εξαγνιζόταν ηθικά («κάθαρση του οικονομικού από το θρησκευτικό») μέσα από πράξεις ευεργετικές προς την κοινωνία.⁴⁰⁵

Μια άλλη έκφανση της φιλανθρωπίας αποτελούν τα κληροδοτήματα σε εκκλησίες και ιερείς επιζητώντας τη διαμεσολάβησή τους στο Θείο. Την έκφραση αυτής της θρησκευτικότητας υπογραμμίζει η αγωνία των διαθετών για τη σωτηρία της ψυχής και η ανάθεση της σχετικής μέριμνας για κηδεία, λειτουργίες κ.λ.π. σε οικεία πρόσωπα. Όταν, όμως, συγγενικά πρόσωπα δεν υφίστανται, η αγωνία του διαθέτη μπροστά στο τέλος που πλησιάζει διατυπώνεται με χαρακτηριστικό τρόπο στη διαθήκη του. Στη διαθήκη της η Ελένη Ιωάννου, χήρα και άτεκνη, διαθέτει «τα δε

⁴⁰² Χρ. Λούκος, ό.π., σ. 168-169

⁴⁰³ Ε. Κάνερ, ό.π., σ. 28-29

⁴⁰⁴ Σπ. Πλουμίδης, *Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια. Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιππούπολη, 1878-1914*. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2006, σ. 226

⁴⁰⁵ Π. Πιζάνιας, *Μισθοί και εισοδήματα στην Ελλάδα (1842-1923): Το παράδειγμα των υπαλλήλων της Εθνικής Τράπεζας*, Αθήνα 1985, σ. 129

οικιακά της σκευή, έπιπλα, ενδύματα πάντα εις εκείνην εκ των οικείων της, η οποία τυχόν ήθελεν εν τη ασθενεία της περιποιηθεί και νοσηλεύσει αυτήν και παρασταθεί εις την κηδείαν της». ⁴⁰⁶

Μόνον οκτώ διαθέτες από τους σαράντα τέσσερεις αφήνουν κάποιο ποσό για έξοδα κηδείας και μνημοσύνων. Τα ποσά που ορίζονται κυμαίνονται από δέκα έως ογδόντα λίρες, ⁴⁰⁷ ενώ σε τρεις περιπτώσεις δεν διευκρινίζεται το ποσό, αλλά ο διαθέτης αναφέρει «όσα ευρεθώσιν». ⁴⁰⁸ Οι πέντε από τους οκτώ αυτούς διαθέτες είναι και κληροδότες στην κοινότητα.

Συνακόλουθο της εκδήλωσης θρησκευτικότητας είναι και η συγχώρεση που ζητούν πέντε διαθέτες σε αυτούς που αδίκησαν. Συγκεκριμένα, ο διαθέτης Εμμανουήλ Ιωάννου λέει «εξαιτούμενος δε συγχώρησιν παρ' όλων εκείνων ους εκουσίως ή ακουσίως τυχόν ηδίκησα ή παρεπίκρανα» και ο διαθέτης Νικόλαος Γεωργίου ζητά συγχώρεση με την ίδια φράση με ελάχιστες λεκτικές τροποποιήσεις. ⁴⁰⁹ Και οι δύο διαθέτες έχουν διαθέσει ποσό για έξοδα κηδείας ή για κληροδότημα στην κοινότητα. ⁴¹⁰

Οι διαθέτες, μετά το κληροδοτούμενο ποσό, αναφέρουν σχεδόν πάντα τη φράση «εις μνημόσυνον (αιώνιον) του ονόματος μου». Η φράση αυτή είναι δηλωτική της επιθυμίας του διαθέτη για αιώνια μνημόνευση που πηγάζει από την επιθυμία του ατόμου να σώσει την ψυχή του μέσω των αφιερωμάτων του. Η αιώνια μνημόνευση του ονόματός του από τους ιερείς στις λειτουργίες δεν αποτελεί μόνο ικανοποίηση της προσωπικής του ματαιοδοξίας για διαιώνιση του ονόματός του αλλά και μια εκδήλωση της θρησκευτικότητάς του.

Ο διαθέτης του 19^{ου} αιώνα έχει δεχθεί την εκκοσμίκευση της διαθήκης ⁴¹¹ και έχει περάσει από τις θεαματικές επικλήσεις και την αγωνία για τη ρύθμιση των τελετουργικών (κηδείες, λειτουργίες κλπ) σε μια απλή μνημόνευση του ονόματός του μέσω της απόδοσης φιλανθρωπίας στην εκκλησία και σε θεσμούς της κοινότητας (συλλόγους, ιδρύματα κ.λ.π.). Η διαθήκη κρατάει τη θρησκευτικότητά της, έστω και

⁴⁰⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 102», σ. 84-85

⁴⁰⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 9», σ. 8-9· «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 104», σ. 85-87· «Αριθμ. 184», σ. 167-170

⁴⁰⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 141», σ. 132-133· «Αριθμ. 182», σ. 165-166· «Αριθμ. 190», σ. 174-176

⁴⁰⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 62», σ. 44-47 και «Αριθμ. 69», σ. 52-54

⁴¹⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 9», σ. 8-9· «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 69», σ. 52-54· «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 81», σ. 66-68

⁴¹¹ Ph. Ariès, *Δοκίμια για το θάνατο στη Δύση: από το Μεσαίωνα ως τις μέρες μας*, μτφ Κ. Λάμψα, Αθήνα, Εκδόσεις Γλάρος, 1988, (γαλλική έκδοση: 1975), σ. 113-123· M. Vovelle, ό.π., σ. 60-72

μέσω κάποιων τυπικών εκφράσεων και οι φιλανθρωπικές δωρεές αποτελούν για τον φιλάνθρωπο ένα μέσο εξαγνισμού και εξευμενισμού του Θείου.

5.6. Ο εθνικισμός

Η συνεργασία της Δημογεροντίας με την Κεντρική επί της Εκπαιδύσεως Εφορεία είχε ως στόχο την εξεύρεση πόρων για την εκπαίδευση. Σε αυτό το πλαίσιο, το 1882, σε πρακτικά της συνεδρίασης της Εφορείας αναφέρεται σχετική απόφαση, με την οποία ορίζονται κάποια άτομα ως αρμόδια «να φροντίζωσι όπως οι άκληροι ομογενείς διαθέτωσι μετά θάνατον την περιουσίαν των υπέρ της εκπαιδύσεως».⁴¹² Τα έτη που ακολούθησαν μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα, η Εφορεία ευχαριστούσε πολλές φορές με επιστολές τούς ευεργέτες τής κοινότητας. Το 1885 αποφάσισε να ονομάσει το Παρθεναγωγείο «Ζάππειον» προς τιμήν του μεγάλου ευεργέτη του Κ. Ζάππα και να του αποστείλει ευχαριστήρια επιστολή.⁴¹³ Το 1892, σε συνεδρίασή της αναφέρει ότι αναγνώσθηκε έγγραφο της Δημογεροντίας με το οποίο ανακοινωνόταν στην *Κεντρική επί της Εκπαιδύσεως Εφορεία* ότι ο αποβιώσας Αντώνιος Δημητρίου, γαλακτοπώλης, «εδώρησε τη Εκπαιδύσει του Έθνους ημών, δυνάμει επισήμου διαθήκης, υπ' αριθμόν 56 και ημερομηνίαν 20 Ιουνίου 1891, την εν Ταούκ-Καπού κειμένην ιδιόκτητον αυτού οικίαν (μούλκι) μετά του υπ' αυτήν Μπουζχανά, γαλακτοπωλείου και Σεντουκτούδικον, επί τω όρω του να νέμηται τα ενοίκια τούτων η άτεκνος σύζυγος αυτού Μαριγώ, εκτός του Σεντουκτούδικου, του οποίου το ενοίκιον νέμηται η Δημογεροντία. Δια το ενοίκιον τούτο απεφασίσθη να παρακληθή η Δημογεροντία να παραχωρήση το ενοίκιον του άνω ειρημένου Σεντουκτούδικου υπέρ του ταμείου της εκπαιδύσεως, ως μάλλον συνάδον τη προθέσει του δωρητού και θεραπεύον πολλάς ανάγκας αυτής». Πρόκειται για έναν από τους διαθέτες μας⁴¹⁴ που κληροδότησε στην κοινότητα και για τον οποίο, σύμφωνα με όσα έχουμε ήδη αναφέρει για τους δωρητές ή ευεργέτες προβλεπόταν η καταγραφή του ονόματός του σε ιδιαίτερο κώδικα της Μητρόπολης και της Εφορείας και η μνημόνευση από τον άμβωνα στην εορτή των Τριών Ιεραρχών ως ευεργέτη.⁴¹⁵

⁴¹² «Αδριανούπολις εξ επισήμων πηγών και εγγράφων», *Θρακικά*, 27 (1958), 151

⁴¹³ ΓΑΚ, ό.π., σ. 151-152

⁴¹⁴ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39

⁴¹⁵ Βλ. παραπάνω σ.72-73

Η ενίσχυση της εκπαίδευσης δεν γινόταν μόνο μέσα από τα κληροδοτήματα των διαθετών, αλλά και από τη συνδρομή των συντεχνιών και τη δημιουργία των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε. Σημαντικό ρόλο κλήθηκε να αναλάβει και το Ελληνικό Κράτος το οποίο, προκειμένου να εκπροσωπηθεί στη περιοχή, ίδρυσε εδώ προξενεία. Από τη δεκαετία του 1860 το υποπροξενείο της Αδριανούπολης προήχθη σε Προξενείο και, από το 1870, άρχισε να γίνεται φανερή η πολιτική παρουσία της Ελλάδας στην περιοχή.⁴¹⁶ Η έξαρση του βουλγαρικού εθνικισμού ενεργοποίησε το ελληνικό κράτος που προέβη σε σειρά ενεργειών προκειμένου να ενισχύσει το απειλούμενο ελληνορθόδοξο στοιχείο. Μια από τις πρώτες ενέργειες ήταν η αποστολή χορηγημάτων για την ενίσχυση της εκπαίδευσης, καθώς η εκπαίδευση, κατά τον Στ. Γονατά,³⁸ που διορίστηκε ως προξενικός υπάλληλος στην Αδριανούπολη, το 1907, αποτελούσε σημαντικό παράγοντα για την αντιμετώπιση του βουλγαρικού εθνικισμού και θα συνέβαλε τα μέγιστα στον «εθνικό φρονηματισμό» των ελληνορθόδοξων κατοίκων της Αδριανούπολης.⁴¹⁷ Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα έγινε πλέον επιτακτική από την ελληνική κυβέρνηση η ανάγκη συντονισμένων ενεργειών που θα συνέβαλαν όχι μόνο στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης αλλά και στην καλλιέργεια εθνικών δεσμών των κατοίκων της Θράκης με το ελληνικό κράτος, καθώς το τελευταίο αγωνιζόταν για την ενσωμάτωση των αλύτρωτων πληθυσμών του.

Ενδεικτικό της συνειδητοποίησης του ρόλου της εκπαίδευσης στην κοινοτική ζωή ήταν η επιθυμία των απλών κατοίκων της πόλης της Αδριανούπολης, που δεν είχαν το μέγεθος της οικονομικής δύναμης των γνωστών ευεργετών της εποχής, όπως ο Κ. Ζάππας, ο Γ. Ζαρίφης και άλλοι να συμβάλουν κι αυτοί, με όσα διέθεταν, στην ενίσχυσή της. Η ανάγκη αυτή εκφραζόταν σε κάποιες από τις διαθέτριες μέσα από τη φράση «επιθυμούσα να συντελέσω εκ των ενόντων εις την εκπαίδευσιν και μόρφωσιν της σπουδαζούσης νεολαίας της πατρίδας μου Αδρ/λεως».⁴¹⁸

⁴¹⁶ Μ. Τσικαλουδάκη, «Η Θράκη...», σ. 328, 340-341

⁴¹⁷ Στ. Γονατάς, «Θράκη 1907», στο Π. Α. Γεωργαντζής, *Προξενικά Αρχεία Θράκης*, τομ. Γ' 106/4-1-1908, σ. 295-298

⁴¹⁸ ΓΑΚ, ό.π., Κωδικέλλος «Αριθμ. 150», σ. 140· «Αφιερωτήριο 101», σ. 83

6. Τα κληροδοτήματα προς την κοινότητα: είδη και μεγέθη

Σε προηγούμενο κεφάλαιο αναλύσαμε σε ποιές οικονομικές κατηγορίες εντάσσονται οι διαθέτες κληροδότες. Τώρα θα εξετάσουμε σε ποιους φορείς της κοινότητας κληροδοτεί ο κάθε διαθέτης και τα είδη και μεγέθη των κληρονομητέων περιουσιακών στοιχείων.

Στην ανώτερη οικονομική κατηγορία που περιλαμβάνει τέσσερις διαθέτες-κληροδότες παρατηρούμε ότι η κληροδοσία αφορά μόνο σε κινητή περιουσία, δηλαδή χρηματικά ποσά. Οι τρεις κληροδοτούν χρηματικά ποσά σε περισσότερους από έναν φορείς της κοινότητας. Ο ένας φορέας αντιπροσωπεύεται από την ελληνορθόδοξη κοινότητα (συγκεκριμένα οι δύο διαθέτες κληροδοτούν υπέρ των

σχολείων, γενικά⁴¹⁹) και οι άλλοι δύο σε συγκεκριμένα σχολεία της πόλης (Αστική σχολή Ιλδιρμίου, Ελληνικά σχολεία Ουζούν-Κιοπρού) και στο Ταμείο της *Δημογεροντίας*.⁴²⁰ Στον δεύτερο φορέα περιλαμβάνονται οι ιεροί ναοί εντός ή εκτός της πόλης, συγκεκριμένα, ο ένας κληροδότης αφιερώνει στην εκκλησία του Αγ. Ιωάννου του Προδρόμου⁴²¹ και ο άλλος στην ενοριακή εκκλησία των Αγ. Αποστόλων που βρισκόταν στο Μέτσοβο,⁴²² τόπο καταγωγής του κληροδότη. Ως τρίτος φορέας εμφανίζεται το Γαλλικό Νοσοκομείο, όπου νοσηλεύθηκε ο συγκεκριμένος κληροδότης.⁴²³

Το ύψος του κληροδοτήματος που αφήνουν οι διαθέτες-κληροδοτές κυμαίνεται από έξι οθωμ. λίρες (ο Εμμανουήλ Ιωάννου, παντοπώλης) έως πενήντα πέντε οθωμ. λίρες⁴²⁴ (ο Νικόλαος Ιωαννίδης, εμποροκτηματίας). Η Ελληνική Κοινότητα συγκεντρώνει υπέρ των σχολείων το πιο μεγάλο κληροδοτήμα που ανέρχεται στο ποσό των πενήντα επτά οθωμ. λιρών και κατατίθεται στο ταμείο της *Δημογεροντίας*. Μετά ακολουθεί το ποσό που διατίθεται στις εκκλησίες και το οποίο ανέρχεται σε είκοσι έξι οθωμ. λίρες, ενώ το ποσό που δίνεται απευθείας σε σχολεία φθάνει στις δεκατρείς οθωμ. λίρες. Για τα φιλανθρωπικά ιδρύματα δίνεται μόνο το ποσό των πέντε οθωμ. λιρών. Αν υπολογίσουμε το συνολικό ποσό που δίνουν οι τέσσερις κληροδοτές αυτής της ομάδας για κληροδοτήματα, θα δούμε ότι ανέρχεται στο ποσό των εκατόν ένα οθωμ. λιρών.

Στη μεσαία οικονομική κατηγορία περιλαμβάνονται δέκα διαθέτες που ορίζουν ως κληροδόχο την κοινότητα. Στην ομάδα αυτή τα κληροδοτήματα προέρχονται από την ακίνητη και από την κινητή περιουσία των διαθετών. Πρέπει, όμως, να τονίσουμε ότι ο διαθέτης κληροδοτεί είτε ακίνητο (συνήθως οικία ή εργαστήριο/μαγαζί), είτε κινητό περιουσιακό στοιχείο που συνίσταται σε χρηματικό ποσό. Αποδέκτης των κληροδοτημάτων είναι εδώ κυρίως η κοινότητα: τέσσερις διαθέτες διευκρινίζουν ότι κληροδοτούν στην κοινότητα υπέρ των σχολείων,⁴²⁵ ένας υπέρ του

⁴¹⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 109», σ. 91-93· «Αριθμ. 184», σ. 167-170

⁴²⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 62», σ. 44-47· «Αριθμ. 88», σ. 72-74

⁴²¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 88», σ. 72-74

⁴²² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 184», σ. 167-170

⁴²³ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 88», σ. 72-74

⁴²⁴ Στη διαθήκη ο διαθέτης αναφέρει το ποσό σε φράγκα (1250). Ο διαθέτης χρησιμοποιεί το φράγκα στα ποσά που κληροδοτεί, επειδή όμως όλοι οι υπόλοιποι διαθέτες χρησιμοποιούν την οθωμανική λίρα, κρίθηκε αναγκαία η αναγραφή του ποσού σε λίρες. (1 οθ. λίρα ισοδυναμούσε με 23 φράγκα)

⁴²⁵ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 128», σ. 115-118· «Αριθμ. 129», σ. 119-120 (δύο διαθέτες)· «Αριθμ. 132», σ. 124-125

Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου⁴²⁶ και δύο στη *Δημογεροντία*.⁴²⁷ Στα σχολεία της πόλης, χωρίς όμως να αναφέρουν συγκεκριμένα σχολεία, αφήνουν κληροδοτήματα δύο διαθέτες.⁴²⁸ Το ποσό κληροδοτείται στο ταμείο της *Κεντρικής επί της Εκπαιδεύσεως Εφορείας* για να το διαθέσει, όπου αυτή κρίνει. Σε εκκλησίες εντός της πόλης (εκκλησία Παναγίας, Αγ. Ιωάννου Προδρόμου) και εκτός πόλης (εκκλησία Αγ. Αθανασίου) αφήνουν ακίνητο ή κινητό περιουσιακό στοιχείο δύο διαθέτες.⁴²⁹ Χρηματικό ποσό αφήνουν έξι από τους δέκα διαθέτες-κληροδοτές, ενώ τέσσερεις αφήνουν οικία ή εργαστήριο/μαγαζί.

Το ύψος των χρηματικών κληροδοτημάτων ανέρχεται από δύο οθωμ. λίρες (ο Φυλακτός Τουγάντζαλης, γεωργός), έως πενήντα οθωμ. λίρες (ο Α. Λόρτος, εμποροκτηματίας). Από τους τέσσερεις διαθέτες της οικονομικής αυτής κατηγορίας που κληροδοτούν ακίνητα στην κοινότητα, μόνο ένας προβαίνει σε κληροδοσία «επι τω όρω διατροφής», δηλαδή ο διαθέτης Α. Δημητρίου ορίζει ότι για το ακίνητο που κληροδοτεί, η σύζυγός του μπορεί «να νέμηται ενοίκιον εξ αυτού εφ'όρου ζωής και να μην ενοικιάζεται εις έτερον πρόσωπον ει μη εις τον ψυχοϋϊόν του Γεώργιον αντί τριάκοντα λιρών (30) ετησίως και εν περιπτώσει καθ'ην ήθελε προσφέρει έτερος πενήντα λίρας».⁴³⁰ Η συνολική ακίνητη και κινητή περιουσία που κληροδοτείται και από τους δέκα διαθέτες ανέρχεται σε τέσσερα ακίνητα και στο χρηματικό ποσό των ενενήντα επτά οθωμ. λιρών.

Από την κατώτερη οικονομική κατηγορία κληροδοτών που περιλαμβάνει τέσσερεις διαθέτες, οι τρεις αφήνουν χρηματικό ποσό⁴³¹ και ο ένας ακίνητο.⁴³² Δύο διαθέτες κληροδοτούν στην κοινότητα, η μία υπέρ της εκπαίδευσης⁴³³ και ο άλλος στο ταμείο της *Δημογεροντίας*.⁴³⁴ Οι άλλοι δύο διαθέτες καθιστούν κληρονόμο τους τις εκκλησίες (Παναγίας και Αγ. Αποστόλων): στη μία περίπτωση πρόκειται για ακίνητο που μεταβιβάζεται «επι τω όρω διατροφής»,⁴³⁵ ενώ στην άλλη⁴³⁶ για χρηματικό ποσό που είναι ήδη κατατεθειμένο στο ταμείο της εκκλησίας που

⁴²⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 102», σ. 84

⁴²⁷ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 111», σ. 94-95

⁴²⁸ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 77», σ. 61-63· «Αριθμ. 90», σ. 75-78

⁴²⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39· «Αριθμ. 81», σ. 66-68

⁴³⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39

⁴³¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 104», σ. 85-87· «Αριθμ. 115», σ. 101-103· Κωδিকেλλος «Αριθμ. 150», σ. 140

⁴³² ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 3», σ. 3-4

⁴³³ ΓΑΚ, ό.π., Κωδিকেλλος «Αριθμ. 150», σ. 140

⁴³⁴ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 104», σ. 85-87

⁴³⁵ Για το συγκεκριμένο όρο βλ. αναλυτικά στο κεφάλαιο 5. Η κοινότητα ως κληρονόμος / κληροδόχος της ατομικής περιουσίας των διαθετών ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 3», σ. 3-4· «Αριθμ. 115», σ. 101-103

⁴³⁶ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 115», σ. 101-103

κληροδοτείται. Ο διαθέτης Γ. Χατζή Αθανασίου ξυλέμπορος ορίζει ότι κληροδοτεί συνολικά το χρηματικό ποσό των εκατόν πενήντα οθωμ. λιρών «επί τω όρω ίνα απολαμβάνη τους τόκους αυτών η σύζυγος του κ. Ελένη μετά θάνατον δ'αυτής, μη δικαιουμένης εν τη ζωή αφαιρέσαι τι εκ του κεφαλαίου, περιέλθη εις την αποκλειστικήν κυριότητα και διαχείρισιν της διαληφθείσης Ι. Εκκλησίας».

Το μεγαλύτερο χρηματικό ποσό κληρονομεί η κοινότητα και ανέρχεται σε εκατόν εξήντα οθωμ. λίρες. Το μικρότερο κληροδότημα γίνεται από το διαθέτη Απ. Πατσατζιόγλου, καϊμαξή,⁴³⁷ και είναι το ποσό των δέκα οθωμανικών λιρών και το μεγαλύτερο από τη διαθέτρια Α. Τζιμοπούλου⁴³⁸ και ανέρχεται στο ποσό των εκατόν πενήντα οθωμ. λιρών. Το συνολικό κληροδότημα από τους εκπροσώπους της κατώτερης οικονομικής κατηγορίας περιλαμβάνει ένα ακίνητο (εργαστήριο/μαγαζί) και το χρηματικό ποσό των διακοσίων εξήντα οθωμ. λιρών.

Μια πολύ ενδιαφέρουσα παρατήρηση προκύπτει από το συνολικό ποσό που κληροδοτεί η κάθε κοινωνική κατηγορία. Διαπιστώνουμε ότι το μεγαλύτερο χρηματικό ποσό αφήνουν οι εκπρόσωποι της κατώτερης οικονομικής κατηγορίας, δηλαδή αυτοί που διαθέτουν μόνο ακίνητη ή κινητή περιουσία. Εκ πρώτης όψεως φαίνεται παράδοξο, εάν όμως κοιτάξουμε την οικογενειακή κατάσταση των κληροδοτών θα δούμε ότι σχεδόν στο σύνολό τους είναι άγαμοι ή άτεκνοι και ένας έχει θετή κόρη. Αυτό μπορεί να δικαιολογήσει, γιατί αφήνουν το μεγαλύτερο τμήμα της περιουσίας τους ή και όλα τα περιουσιακά τους στοιχεία στην κοινότητα, ενώ οι άλλες κοινωνικές κατηγορίες, όπου οι περισσότεροι διαθέτες είναι έγγαμοι με ανήλικα παιδιά ή ανύπαντρα κορίτσια καταλείπουν πολύ μικρότερο τμήμα της περιουσίας τους προς όφελος της κοινότητας. Ως προς την ακίνητη περιουσία παρατηρούμε ότι τα περισσότερα ακίνητα (χωρίς να μπορούμε να εκτιμήσουμε την αξία τους) κληροδοτούνται από τη μεσαία οικονομική κατηγορία και, συγκεκριμένα, από αυτούς τους διαθέτες που είναι άτεκνοι ή έχουν θετά παιδιά. Η κατηγορία αυτή κληροδοτεί τέσσερα ακίνητα έναντι ενός που κληροδοτεί η κατώτερη οικονομική κατηγορία. Αντίθετα, από τις άλλες οικονομικές κατηγορίες η ανώτερη οικονομική κατηγορία δεν κληροδοτεί κανένα ακίνητο στην κοινότητα και αυτό συνάδει με την οικογενειακή κατάσταση των μελών της, που είναι έγγαμοι με ανήλικα παιδιά ή ανύπαντρες κόρες.

⁴³⁷ ΓΑΚ,ό.π., «Αριθμ. 104», σ. 85-87

⁴³⁸ ΓΑΚ,ό.π., Κωδίκηλλος «Αριθμ. 150», σ. 140

Εάν τώρα προσθέσουμε τα κληροδοτούμενα ποσά και των τριών οικονομικών κατηγοριών προς την κοινότητα, θα έχουμε το συνολικό ποσό των τετρακοσίων πενήντα οκτώ οθωμανικών λιρών. Θα ήταν σκόπιμο να εξετάσουμε, εάν το ποσό αυτό προκύπτει κυρίως από τους άνδρες διαθέτες που είναι και αριθμητικά περισσότεροι ή από τις γυναίκες. Υπολογίζοντας τα χρηματικά ποσά που διαθέτει το γυναικείο φύλο καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι η κληροδοτούμενη χρηματική περιουσία των γυναικών καλύπτει περίπου το 1/3 του συνολικού ποσού (δηλαδή 150 οθωμ. λίρες). Σίγουρα πρόκειται για μεγάλο ποσό, εάν σκεφτούμε ότι από τους δεκαοκτώ κληροδοτές μόνο οι τέσσερις είναι γυναίκες.

Οι άνδρες διαθέτες καλύπτουν με την κληροδοσία τους το ποσό των τριακοσίων οκτώ λιρών. Θα ήταν σκόπιμο να δούμε από ποιες επαγγελματικές κατηγορίες προκύπτουν τα μεγαλύτερα κληροδοτήματα. Η επαγγελματική κατηγορία των εμπόρων-εμποροκτηματιών προηγείται με μεγάλη διαφορά των υπολοίπων, καθώς κληροδοτεί το χρηματικό ποσό των διακοσίων εξήντα οθωμανικών λιρών. Η κατηγορία των τεχνιτών-εργατών ακολουθεί με το ποσό των τριάντα οθωμανικών λιρών και τελευταία η ομάδα των επιτηδευματιών-μικρεμπόρων που συγκεντρώνει το ποσό των δέκα έξι οθωμανικών λιρών. Η ομάδα των αγροτών που, όμως, εκπροσωπείται από έναν αγρότη, αφήνει το ελάχιστο ποσό των δύο λίρων. Ως προς τα ακίνητα που κληροδοτούν οι τρεις κατηγορίες προκύπτει ότι μόνο οι κατηγορίες των επιτηδευματιών-μικρεμπόρων και των τεχνιτών-εργατών αφήνουν κάποιο ακίνητο και, συγκεκριμένα, δύο διαθέτες από τους επαγγελματίες-μικρέμπορους⁴³⁹ και ένας από τους τεχνίτες-εργάτες.⁴⁴⁰

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι το άτομο κληροδοτεί στην κοινότητα κάποιο ακίνητο ή κινητό περιουσιακό του στοιχείο, χωρίς όμως να κληροδοτεί ολόκληρη την περιουσία του. Μόνο σε λίγες περιπτώσεις άγαμων ή άτεκνων γυναικών το κληροδοτήμα αφορά στο σύνολο της περιουσίας του ατόμου. Το μέγεθος του κληροδοτούμενου ποσού δεν απορρέει από την οικονομική κατηγορία στην οποία έχει ενταχθεί, αλλά συνδέεται με το φύλο και την οικογενειακή κατάσταση του κληροδότη. Στους άνδρες κληροδοτές σημαντικό ρόλο παίζει και η επαγγελματική κατηγορία του κληροδότη, καθώς η επαγγελματική κατηγορία των εμπόρων-εμποροκτηματιών κληροδοτεί το μεγαλύτερο χρηματικό ποσό. Αυτό ενισχύει την άποψή μας ότι η επαγγελματική αυτή κατηγορία ενδιαφέρεται και δρα με στόχο όχι

⁴³⁹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 3», σ. 3-4· «Αριθμ. 129», σ. 119-120 (ανδρόγυνο: δύο διαθέτες)

⁴⁴⁰ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 56», σ. 37-39

μόνο την επίγεια συνέχιση του οικογενειακού ονόματος αλλά και την αιώνια μνημόνευση αυτού, π.χ. ο διαθέτης Α. Λόρτος, εμποροκτηματίας, που κληροδοτεί ένα μικρό σε σχέση με το μέγεθος της περιουσίας του ποσό και ενδιαφέρεται μέσω των κληρονομημάτων του να «διατηρηθεί το όνομα του οίκου και καταστήματός του» αλλά και για το «μνημόσυνον αιώνιον του ονόματός του».⁴⁴¹

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η ενδιαφέρουσα και τόσο γοητευτική, όπως πιστεύω, περιδιάβαση των διαθηκών μας ολοκληρώθηκε και μέσα από αυτή προσπαθήσαμε να σκιαγραφίσουμε τα άτομα που αποτελούσαν την ελληνορθόδοξη κοινότητα της Αδριανούπολης στο τέλος του 19^{ου} αιώνα. Επιδιώξαμε να αναπλάσουμε και συνάμα να κατανοήσουμε την πορεία και τη λειτουργία της κοινωνίας μέσα στην οποία τα άτομα έζησαν. Οι μαρτυρίες μας προέρχονται από το σύνολο των σαράντα πέντε διαθηκών που μελετήσαμε.

Κάθε διαθήκη αποτελεί μια προσωπική παρακαταθήκη, μέσα από την οποία διεισδύσαμε στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Αδριανούπολης. Η διαμόρφωση των εθνικών ταυτοτήτων που απειλούσε το σύστημα των θρησκευτικών κοινοτήτων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι ανταγωνισμοί των αντιτιθέμενων βαλκανικών εθνικών κινημάτων

⁴⁴¹ ΓΑΚ, ό.π., «Αριθμ. 128», σ. 115-118

σε συνδυασμό με την εξασθένηση της οθωμανικής κυριαρχίας συνιστούσαν το ιστορικό πλαίσιο της εποχής. Η περιοχή της Θράκης με κέντρο την Αδριανούπολη, «δεύτερη πόλη μετά την Κωνσταντινούπολη», που όμως την περίοδο αυτή άρχισε σταδιακά να χάνει την αίγλη της αποτελεί το χώρο μέσα στον οποίο κινούνται και δρουν οι ελληνορθόδοξοι διαθέτες μας.

Ο όρος *μιλλέτ* χρησιμοποιήθηκε ευρέως στην αρχή του 19^{ου} αιώνα, ενώ προϋπήρχε, για να ορίσει τη θρησκευτική κοινότητα. Το πρόβλημα της προέλευσης του κοινοτικού θεσμού απασχόλησε και απασχολεί γενιές ιστορικών. Διατυπώθηκαν απόψεις αντικρουόμενες και αμφισβητούμενες ως προς το σύνολο ή ως προς τα επιχειρήματά τους, που όμως συνδυαζόμενες μας οδηγούν σε λύση του προβλήματος.

Η δομή και λειτουργία της κοινότητας αναδιαρθρώθηκε με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και τη προσπάθεια εκδυτικισμού του οθωμανικού κράτους. Η κοινοτική διοίκηση στη περιοχή της Θράκης και ειδικότερα στο Βιλαέτι της Αδριανούπολης ασκείτο μέσω του Μητροπολίτη και των κοινοτικών κανονισμών που ψηφίζονταν με βάση τους Γενικούς Κανονισμούς του 1860-1862.

Στην ελληνορθόδοξη κοινότητα της Αδριανούπολης η διαίρεση του αστικού χώρου της πόλης ακολουθούσε τη σχέδιο των βαλκανικών πόλεων του 19^{ου} αιώνα. Η πόλη ήταν διαιρεμένη στην εσωτερική πόλη ή φρούριο και το βαρούσι, δηλαδή το μέρος της πόλης που βρισκόταν έξω από τα τείχη. Η ελληνορθόδοξη κοινότητα αποτελούσε μία από τις πέντε θρησκευτικές κοινότητες της πόλης, την πρώτη σε πληθυσμό με την μουσουλμανική να έπεται. Η διάκριση σε ενορίες που αποτελούσαν τη διοικητική διαίρεση της Μητρόπολης και τους *μαχαλάδες* που προωθούσε το οθωμανικό διοικητικό πλαίσιο συνέχιζε να υφίσταται χωρίς όμως τον παλαιότερο αυστηρό διαχωρισμό των θρησκευτικών κοινοτήτων μεταξύ τους. Ο ελληνορθόδοξος πληθυσμός κατοικούσε στο παλαιό φρούριο και στα προάστια του Ιλδιρμιού, Κιρίς-χανέ, Κιγικίου, Καραγάτς.

Τη διοίκηση της κοινότητας ασκούσε δωδεκαμελής *Δημογεροντία* που αποτελούσε την ανώτατη διοικητική και δικαστική αρχή της πόλης. Ανώτατο διοικητικό σώμα αποτελούσε από το 1830 η οκταμελής *Κεντρική επί της Εκπαιδύσεως Εφορεία* που ο ρόλος της συνίστατο στη συντήρηση και λειτουργία των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Τα δύο αυτά σώματα σε συνδυασμό με της εφορείες και επιτροπές καθόριζαν το διοικητικό πλαίσιο της κοινότητας.

Το εμπόριο είχε κυρίαρχο ρόλο στην οικονομική οργάνωση της πόλης, καθώς λόγω της θέσης της η Αδριανούπολη ήταν αξιόλογο εμπορικό κέντρο. Στο τέλος του

19^{ου} αιώνα άρχισε να παρακμάζει λόγω της αύξησης του ανταγωνισμού που προήλθε από την δημιουργία της σιδηροδρομικής γραμμής Κωνσταντινούπολης-Αδριανούπολης-Βουλγαρίας και την ίδρυση της Βουλγαρικής ηγεμονίας, που επέφεραν και μετανάστευση του πληθυσμού. Άλλοι τομείς οικονομικής ανάπτυξης ήταν κυρίως η γεωργία, καθώς η Θράκη ήταν παραδοσιακά γεωργική περιοχή, η βιοτεχνία και λιγότερο η βιομηχανία και η ναυτιλία.

Ο τόπος κατοικίας των κατοίκων ήταν συχνά συνυφασμένος με την επαγγελματική ενασχόληση των κατοίκων της πόλης. Οι ελληνορθόδοξοι κάτοικοι της πόλης ήταν κυρίως έμποροι ή εμποροκτηματίες και τεχνίτες με ειδικότητες, όπως γουναράδες, βαρελοποιοί, καϊμαξήδες κ.λ.π. Στο δείγμα των διαθηκών μας δεν υπάρχουν τραπεζίτες ή επαγγελματίες που σχετίζονταν με τη διακίνηση του χρήματος, ούτε και επιστήμονες, όπως γιατροί, δικηγόροι εκτός από έναν δάσκαλο, ενώ τα επαγγέλματα αυτά αναφέρονταν σε πηγές της εποχής. Οι επαγγελματίες ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες, που, πέρα από τον κοινωνικο-οικονομικό τους ρόλο, προσέφεραν φιλανθρωπικό και κοινωνικό έργο και συμμετείχαν ενεργά στην πολιτική αυτοδιοίκηση. Την περίοδο αυτή οι συντεχνίες διατηρούσαν ακόμη τη δυναμική τους, αν και είχε αρχίσει σταδιακά η αποσύνθεσή τους. Παράλληλα με τη δράση και το ρόλο των επαγγελματιών διαθετών αναφέρεται και η παρουσία του γυναικείου φύλου που σταδιακά διεκδικεί ρόλο στην κοινωνικο-οικονομική ζωή της πόλης.

Παράλληλα με τις επαγγελματικές συσσωματώσεις ενεργή παρουσία στο χώρο της Αδριανούπολης σημείωσαν οι σύλλογοι, που είχαν κυρίως φιλεκπαιδευτικό, φιλανθρωπικό και πολιτιστικό χαρακτήρα. Στους συλλόγους βρήκε γόνιμο έδαφος και παρείσφρυσε και ο πολιτικός χαρακτήρας μέσα από την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης και ταυτότητας.

Το νομικό πλαίσιο της εποχής στο οποίο συνέταξαν τις διαθήκες τους οι ελληνορθόδοξοι κάτοικοι της κοινότητας της Αδριανούπολης ήταν ένας συγκερασμός βυζαντινού, οθωμανικού και εθιμικού δικαίου. Οι διαθήκες διακρίνονται σε δημόσιες και ιδιωτικές. Στο σύνολο του δείγματος υπάρχουν κωδικοί και τροποποίηση διαθήκης που μελετήθηκαν παράλληλα με τις διαθήκες. Η πλειονότητα των διαθετών προτίμησε τη σύνταξη δημόσιας διαθήκης.

Η εξέταση της μορφής και της εσωτερικής δομής των διαθηκών αποδεικνύει ότι, σε γενικές γραμμές, οι διαθήκες ακολουθούσαν τα υποδείγματα των διαθηκών που καθόριζε το νομοθετικό πλαίσιο της εποχής. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι και στα δύο

είδη διαθηκών, ίσως πιο έντονα στις ιδιωτικές διαθήκες, δεν υπήρχαν αποκλίσεις που άλλωστε σε κάθε εποχή υπογραμμίζουν τα ιδιαίτερα στοιχεία της προσωπικότητας του ατόμου που τη συντάσσει.

Στον κατάλογο των διαθετών οι άνδρες υπερέχουν αριθμητικά, καθώς έχουμε τριάντα άνδρες και δεκατέσσερεις γυναίκες. Η επαγγελματική κατηγοριοποίηση των ανδρών κρίθηκε σκόπιμη για την ανάλυση της συμπεριφοράς κάθε κατηγορίας σε σχέση με τις διαθήκες και για τη διάθεση της ατομικής περιουσίας των μελών της. Η πιο αντιπροσωπευτική κατηγορία των διαθετών είναι οι επιτηδευματίες-μικρέμποροι με ποσοστό 33,3%, από πολύ κοντά ακολουθούν οι τεχνίτες-εργάτες με 30% και οι έμποροι-εμποροκτηματίες με 20%. Μικρή είναι η παρουσία των αγροτών και των ανεπάγγελτων με ποσοστό μόλις 6,7%. Τελευταία με μόλις 3,3% έρχεται η κατηγορία των εκπαιδευτικών. Ερευνώντας την εμφάνιση των επαγγελμάτων κατά περιοχές διαπιστώνουμε ότι στο κέντρο της πόλης εκπροσωπούνται κυρίως οι επαγγελματικές κατηγορίες των εμπόρων-εμποροκτηματιών και των τεχνιτών-εργατών. Περιφερειακά της πόλης και στα προάστια κυριαρχεί η κατηγορία των επιτηδευματιών-μικρεμπόρων, ακολουθεί η κατηγορία των τεχνιτών εργατών και με πολύ χαμηλά ποσοστά η κατηγορία των αγροτών. Από το 1891 με τον νέο κανονισμό περί οικοδομών ο τόπος εργασίας συμπίπτει με τον τόπο κατοικίας.

Όσον αφορά στις γυναίκες μόνο μία δηλώνει επάγγελμα και ασκεί το επάγγελμα της μαίας. Ο αριθμός των διαθετριών, παρόλο που αποτελεί το 50% των ανδρών, είναι σημαντικός, γιατί υποδηλώνει τη διεκδίκηση ενεργού ρόλου στην κοινωνία από το γυναικείο φύλο. Οι περισσότερες γυναίκες χωρίς επάγγελμα (9 από 14) κατοικούν στις πέντε κεντρικές ενορίες της πόλης, καθώς και η διαθέτρια που ασκεί το επάγγελμα της μαίας.

Σχετικά με τη στάση και συμπεριφορά των διαθετών σε σχέση με τις διαθήκες παρατηρούμε ότι η πλειονότητα των διαθετών, ανδρών και γυναικών, προτιμά τη σύνταξη δημόσιας διαθήκης. Η προτίμηση αυτή ισχύει και κατά επαγγελματική κατηγορία. Το 55^ο έτος είναι ο μέσος όρος ηλικίας για τη σύνταξη των διαθηκών, δηλαδή η δεκαετία μεταξύ πενήντα και εξήντα ετών. Για τις γυναίκες, όμως, το ηλικιακό εύρος αυξάνεται και, παρόλο που ένα σημαντικό ποσοστό δεν δηλώνει ηλικία, η ηλικιακή ομάδα των εξήντα έως εβδομήντα ετών υπερισχύει. Οι μισοί από τους διαθέτες αναφέρουν τους λόγους σύνταξης των διαθηκών και η πλειονότητα ορίζει εκτελεστή ή εκτελεστές. Ως τόπος σύνταξης της διαθήκης επιλέγεται κυρίως η Μητρόπολη και το γραφείο της Δημογεροντίας και μετά η οικία του διαθέτη ή

κάποιου οικείου προσώπου. Στις επαγγελματικές κατηγορίες οι δύο χώροι επιλέγονται εξίσου από τους διαθέτες.

Στο σύνολο των ιδιωτικών διαθηκών (26% επί του συνόλου) παρατηρείται ότι μεγαλύτερο ποσοστό ανδρών σε σχέση με αυτό των γυναικών επιλέγει να συντάξει ιδιωτική διαθήκη. Στις γυναίκες το ποσοστό είναι πολύ χαμηλό λόγω του υψηλού ποσοστού αγραμμάτων. Στις επαγγελματικές κατηγορίες, οι έμποροι-εμποροκτηματίες και οι επιτηδευματίες-μικρέμποροι επέλεξαν τη σύνταξη ιδιωτικής διαθήκης σε ποσοστό περίπου 35% και 30% αντίστοιχα. Ως προς την ηλικία των διαθετών, αν και το δείγμα είναι μικρό, προηγείται η ηλικιακή ομάδα των εξήντα έως εβδομήντα ετών. Στο σύνολό τους οι διαθέτες δηλώνουν τις αιτίες σύνταξης της διαθήκης τους. Πολύ μικρός αριθμός διαθετών διορίζει εκτελεστή ή εκτελεστές.

Την «Ελληνική Κοινότητα Αδριανούπολης» καθιστούσαν κληρονόμο τους δέκα οκτώ από τους σαράντα τέσσερις διαθέτες. Σύμφωνα με το πρότυπο των μουσουλμανικών βακουφίων οι ελληνορθόδοξες κοινότητες διέθεταν ακίνητα δηλαδή οικίες, εργαστήρια ή επαγγελματικούς χώρους που τους είχαν κληροδοτηθεί ή αφιερωθεί και με τα μισθώματα αυτών κάλυπταν τα κάθε είδους έξοδά τους. Στον κανονισμό της *Κεντρικής επί της Εκπαιδύσεως Εφορείας* αναφέρεται ότι ένας από της πόρους της εκπαίδευσης ήταν τα κληροδοτήματα που ενσωματώνονταν στην ακίνητη και κινητή της περιουσία και χρησιμοποιούνταν για την ενίσχυση της εκπαίδευσης. Το άρθρο 40 προσδιόριζε το ύψος του ποσού σύμφωνα με το οποίο κάθε άτομο αναγραφόταν ως δωρητής και ευεργέτης. Σύμφωνα με αυτό, ως δωρητές, χαρακτηρίζονταν όσοι έδιναν το ποσό των δέκα έως είκοσι λιρών και, ως ευεργέτες, όσοι έδιναν το ποσό των πενήντα έως εκατό λιρών. Μεγάλοι ευεργέτες καλούνταν όσοι προσέφεραν πάνω από εκατό λίρες ή κτήμα ίσης αξίας. Τα ονόματα αυτών καταγράφονταν σε ιδιαίτερο κώδικα της Μητρόπολης και της Εφορείας και μνημονεύονταν από τον άμβωνα στην εορτή των Τριών Ιεραρχών.

Η στρατηγική της κληροδότησης περιουσιών «έστω και εις ξένον πρόσωπον», εφόσον δεν υπάρχουν συγγενείς, ούτε νόμιμοι κληρονόμοι, τηρείται προκειμένου να μην περιέλθει η περιουσία των ελληνορθόδοξων άγαμων ή άτεκνων διαθετών στο οθωμανικό δημόσιο. Το «πρόσωπο» αυτό ήταν, συνήθως, η ίδια η κοινότητα ή κάποιος θεσμός της, όπως η εκκλησία ή τα σχολεία. Η δωρεάν παραχώρηση από άκληρους ή μη ιδιοκτήτες των «υπό την κατοχήν και κυριότητα αυτών κτημάτων υπό τον όρο να διατηρώνται και να διατρέφονται υπ'αυτών μέχρι θανάτου» ονομαζόταν πράξη «μεταβίβασις επι τω όρω διατροφής». Οι διαθέτες εκτός από ακίνητη

περιουσία κληροδοτούν στην κοινότητα και κινητή. Η κινητή περιουσία συνίστατο σε χρήματα που ήταν είτε μετρητά, είτε χρεωστικά ομόλογα, είτε καταθέσεις στο ταμείο του κοινοτικού θεσμού που ήταν και ο κληροδόχος.

Καθοριστικοί παράγοντες για τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των ελληνορθόδοξων διαθετών-κληροδοτών της κοινότητας της Αδριανούπολης είναι η οικονομική κατάσταση των διαθετών σε συνδυασμό με την επαγγελματική τους κατηγορία, τους οικογενειακούς δεσμούς, το μορφωτικό επίπεδο και το φύλο, σε ένα φιλανθρωπικο-θρησκευτικό περιβάλλον που επηρεάζεται από τον εθνικισμό της εποχής.

Με βάση τα περιουσιακά στοιχεία των διαθετών μας μπορούμε να διακρίνουμε τρεις οικονομικές κατηγορίες ως προς το μέγεθος της περιουσίας. Η ανώτερη οικονομική κατηγορία περιλαμβάνει όσους διαθέτες έχουν τις τρεις κατηγορίες της ακίνητης περιουσίας και τις περισσότερες υποκατηγορίες της κινητής. Στη μεσαία οικονομική κατηγορία ανήκουν όσοι έχουν κάποιες από τις υποκατηγορίες των ακινήτων και των κινητών περιουσιακών τους στοιχείων. Την κατώτερη οικονομική κατηγορία αποτελούν οι διαθέτες που κατέχουν ή ακίνητη ή κινητή περιουσία.

Με βάση την οικονομική κατηγοριοποίηση κληροδοτούν στην κοινότητα, οι περισσότεροι από τους μισούς (4 από 7) διαθέτες της ανώτερης οικονομικής κατηγορίας, οι λιγότεροι από τους μισούς της μεσαίας (10 από 22) και περίπου το ¼ από τους διαθέτες της κατώτερης (4 από 16). Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι οι «έχοντες» είναι αυτοί που κληροδοτούν, χωρίς όμως να υπολείπονται κατά πολύ οι εκπρόσωποι της μέσης οικονομικής κατηγορίας, που μετέχουν δυναμικά. Η κατώτερη οικονομική κατηγορία φαίνεται ότι αδυνατεί να μετάσχει στο θέμα της κληροδοσίας προς την κοινότητα. Αν η οικονομική κατηγοριοποίηση συνδυαστεί με την επαγγελματική κατηγοριοποίηση διαφαίνεται ότι οι εκπρόσωποι των επαγγελματικών κατηγοριών δρουν σε συνάρτηση με την οικονομική και την κοινωνική τους θέση. Η ισχυρή τάξη των εμπόρων συνεχίζει να έχει την πρωτοκαθεδρία στην εκδήλωση ευεργεσιών και ενίσχυσης των οικονομικών εσόδων της κοινότητας.

Το ποσοστό των γυναικών που κληροδοτεί προς την κοινότητα είναι μικρό περίπου το 29% του συνόλου των γυναικών. Δεν μπορούμε όμως να υποστηρίξουμε ότι οι γυναίκες της εποχής δεν είναι ευαισθητοποιημένες, ούτε ότι δεν αντιλαμβάνονται τη σημασία της εκπαίδευσης και την ανάγκη ενίσχυσής της, καθώς μόνο γυναίκες (2 από τις 4) κληροδοτούν το σύνολο της περιουσίας τους στην κοινότητα. Χαρακτηριστικά, όπως οι ίδιες αναφέρουν, προβαίνουν σε αυτή την

κληροδοσία επειδή επιθυμούν να συντελέσουν «εκ των ενόντων εις την εκπαίδευσιν και μόρφωσιν της σπουδαζούσης νεολαίας..». Μπορεί τα αίτια του μικρού αριθμού κληροδοτριών να πηγάζουν από το μέγεθος της περιουσίας των γυναικών, καθώς και από την αγωνία τους για εξασφάλιση των παιδιών τους, ανήλικων ή μη. Επίσης, άλλη αιτία μπορεί να θεωρηθεί το γεγονός ότι το γυναικείο φύλο έχει εστιάσει το ενδιαφέρον του στον ιδιωτικό βίο και δεν ασχολείται με το κοινωνικό γίγνεσθαι, πεδίο που μονοπωλεί το ενδιαφέρον του ανδρικού φύλου.

Οι περιπτώσεις ατεκνίας ή αγαμίας παίζουν σημαντικό ρόλο στο θέμα της κληροδοσίας ή μη στην κοινότητα. Για τους χριστιανούς ορθόδοξους, που δεν είχαν αποκτήσει τέκνα και δεν είχαν άλλους κληρονόμους, η περιουσία τους, όπως ήδη αναφέρθηκε, περιερχόταν στο οθωμανικό δημόσιο, αυτό όμως μπορούσε να αποφευχθεί σε περίπτωση που υιοθετούσαν κάποιο παιδί (ψυχογιό ή ψυχοκόρη) αποκτώντας έτσι κληρονόμο ή αφιέρωναν την περιουσία τους σε μονές ή εκκλησίες ή κατ' επέκταση στην κοινότητα

Φιλανθρωπία, θρησκευτικότητα και εθνικισμός αποτελούν το τρίπτυχο μέσα στο οποίο κινείται ο διαθέτης. Στην περιοχή της Αδριανούπολης η διάθεση για φιλανθρωπία φαίνεται να ακολουθεί την παραδοσιακή λογική των κληροδοτημάτων στην κοινότητα (συνήθως υπέρ των σχολείων), χωρίς όμως αυτό να αποκλείει την υποβόσκουσα ανάγκη του ελληνικού στοιχείου να διεκδικήσει την ταυτότητα του μέσω της ενίσχυσης της παιδείας του. Αποδέκτες της κληρονομιάς ήταν το Ταμείο της Δημογεροντίας, το Ταμείο της Κεντρικής Εφορείας, ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, τα κατά τόπους σχολεία και οι εκκλησίες ή ακόμη και τα φιλανθρωπικά καταστήματα (π.χ. νοσοκομεία). Τα κληροδοτήματα ήταν μέρος της ακίνητης ή της κινητής περιουσίας των διαθετών.

Ως προς τα κληροδοτήματα στην κοινότητα η ανώτερη οικονομική κατηγορία που περιλαμβάνει τέσσερις διαθέτες κληροδοτεί μόνο κινητή περιουσία, δηλαδή χρηματικά ποσά. Η μεσαία οικονομική κατηγορία με δέκα διαθέτες κληροδοτεί και ακίνητη και κινητή περιουσία των διαθετών. Από την κατώτερη οικονομική κατηγορία κληροδοτών που περιλαμβάνει τέσσερις διαθέτες, οι τρεις αφήνουν χρηματικό ποσό και ο ένας ακίνητο.

Διαπιστώνουμε ότι το μεγαλύτερο χρηματικό ποσό κληροδοτούν οι εκπρόσωποι της κατώτερης οικονομικής κατηγορίας, δηλαδή αυτοί που διαθέτουν μόνο ακίνητη ή κινητή περιουσία. Ενώ εκ πρώτης όψεως φαίνεται παράδοξο, εάν κοιτάξουμε την οικογενειακή κατάσταση των κληροδοτών, θα δούμε ότι σχεδόν στο σύνολό τους

είναι άγαμοι ή άτεκνοι και ένας έχει θετή κόρη. Αυτό μπορεί να δικαιολογήσει, γιατί αφήνουν το μεγαλύτερο τμήμα της περιουσίας τους ή και όλα τα περιουσιακά τους στοιχεία στην κοινότητα, ενώ οι άλλες κοινωνικές κατηγορίες, όπου οι περισσότεροι διαθέτες είναι έγγαμοι με ανήλικα παιδιά ή ανύπαντρα κορίτσια, καταλείπουν πολύ μικρότερο τμήμα της περιουσίας τους προς όφελος της κοινότητας. Ως προς την ακίνητη περιουσία παρατηρούμε ότι τα περισσότερα ακίνητα (χωρίς να μπορούμε να εκτιμήσουμε την αξία τους) κληροδοτούνται από τη μεσαία οικονομική κατηγορία και, συγκεκριμένα, από αυτούς τους διαθέτες που είναι άτεκνοι ή έχουν θετά παιδιά. Η κατηγορία αυτή κληροδοτεί τέσσερα ακίνητα έναντι ενός που κληροδοτεί η κατώτερη οικονομική κατηγορία. Αντίθετα, από τις άλλες οικονομικές κατηγορίες η ανώτερη οικονομική κατηγορία δεν κληροδοτεί κανένα ακίνητο στην κοινότητα και αυτό συνάδει με την οικογενειακή κατάσταση των μελών της που είναι έγγαμοι με ανήλικα παιδιά ή ανύπαντρες κόρες.

Τα κληροδοτούμενα ποσά και των τριών οικονομικών κατηγοριών προς την κοινότητα ανέρχονται στο ποσό των τετρακοσίων πενήντα οκτώ οθωμανικών λιρών. Οι γυναίκες που κληροδοτούν στην κοινότητα καλύπτουν περίπου το 1/3 του συνολικού ποσού (δηλαδή 150 οθωμ. λίρες). Σίγουρα πρόκειται για μεγάλο ποσό, εάν σκεφτούμε ότι από τους δέκα οκτώ κληροδότες μόνο οι τέσσερεις είναι γυναίκες. Οι άνδρες-κληροδότες καλύπτουν με την κληροδοσία τους το ποσό των τριακοσίων οκτώ λιρών. Συγκεκριμένα, κατά επαγγελματική κατηγορία, οι έμποροι-εμποροκτηματίες προηγούνται με μεγάλη διαφορά των υπολοίπων καθώς κληροδοτούν το χρηματικό ποσό των διακοσίων εξήντα οθωμανικών λιρών. Η κατηγορία των τεχνιτών –εργατών ακολουθεί με το ποσό των τριάντα οθωμανικών λιρών και τελευταία η ομάδα των επιτηδευματιών-μικρεμπόρων που συγκεντρώνει το ποσό των δέκα έξι οθωμανικών λιρών. Η ομάδα των αγροτών, που, όμως, εκπροσωπείται από έναν αγρότη, αφήνει το ελάχιστο ποσό των δύο λιρών. Ως προς τα ακίνητα που κληροδοτούν οι τρεις κατηγορίες προκύπτει ότι μόνο οι κατηγορίες των επιτηδευματιών-μικρεμπόρων και των τεχνιτών–εργατών αφήνουν κάποιο ακίνητο και, συγκεκριμένα, δύο διαθέτες από τους επαγγελματίες-μικρέμπορους και ένας από τους τεχνίτες-εργάτες.

Μετά την ομαδοποίηση των κληροδοτών και την εξέταση τής συμπεριφοράς τους ως προς την κληροδοσία μπορούμε να δούμε τον κάθε διαθέτη-κληροδότη ως άτομο

μπροστά στην πράξη της διαθήκης που, σύμφωνα με τον Ph. Ariès,⁴⁴² ήταν ένα συμβόλαιο με δύο σκοπούς: καταρχήν, ήταν ένα «διαβατήριο για τον ουρανό»- το οποίο, όπως σημειώνει ο Ζ. Λε Γκοφφ εγγυόταν την αιωνιότητα και τα ασφάλιστρα πληρώνονταν σε εγκόσμια χρήματα: με τα ευσεβή κληροδοτήματα – αλλά ήταν επίσης άδεια διόδου στη γη. Στη σύνταξη της διαθήκης του ο διαθέτης βρίσκεται μπροστά στο μείζον θέμα του θανάτου και της αναμενόμενης μέλλουσας κρίσης. Υπό το βάρος της αναζητά τρόπο εξαγνισμού και σωτηρίας της ψυχής του μέσω της φιλανθρωπίας. Εκεί που η φιλανθρωπία συναντά τη θρησκευτικότητα έρχεται η λύτρωση.

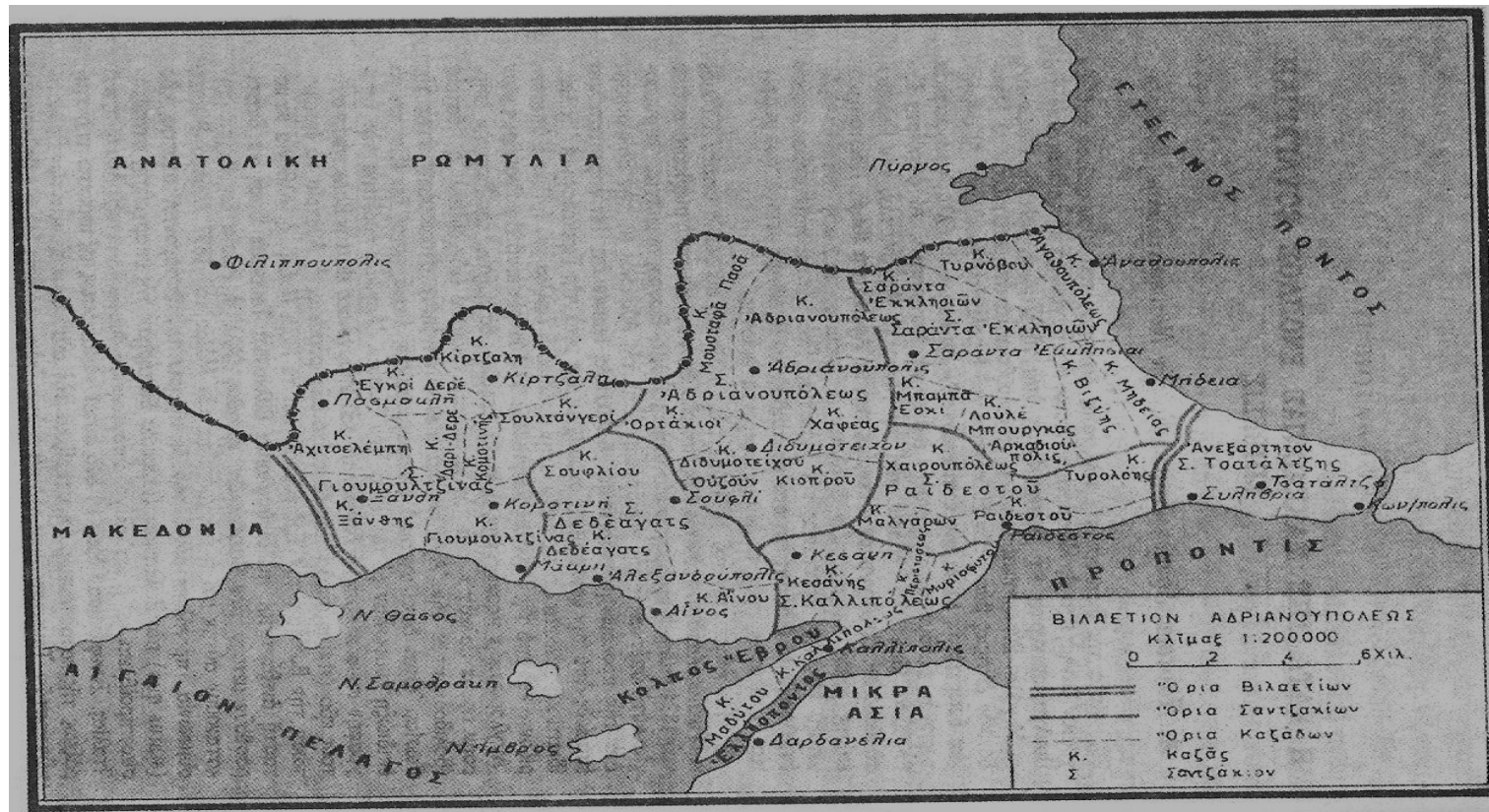
Αυτή ήταν η έννοια της διαθήκης τον 18^ο αιώνα, ενώ με την έλευση του 19^{ου} αιώνα η διαθήκη χάνει τον μυσταγωγικό της χαρακτήρα, χωρίς όμως να απωλέσει τη θρησκευτικότητά της. Η ανάγκη του ατόμου αλλά κυρίως της κατηγορίας που αυτό εκπροσωπεί για μνημόνευση του ονόματός του μετά θάνατον μονοπωλεί το ενδιαφέρον του και το τοποθετεί στα όρια μεταξύ μιας παραδοσιακής και πιο κοσμικής θρησκευτικότητας. Παράλληλα όμως δεν ξεχνά και την επίγεια συνέχιση του οικογενειακού ονόματος που, ενώ θα τη διασφάλιζε η απόφαση για καθολική παραχώρηση της περιουσίας του για εθνικούς σκοπούς, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει.⁴⁴³

⁴⁴² Ph. Ariès, *Δοκίμια...*, ό.π., σελ. 68-70

⁴⁴³ Β. Θεοδώρου, «Ευεργετισμός και όψεις της κοινωνικής ενσωμάτωσης στις παροικίες (1870-1920)», *Τα Ιστορικά*, 7 (1987)146

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

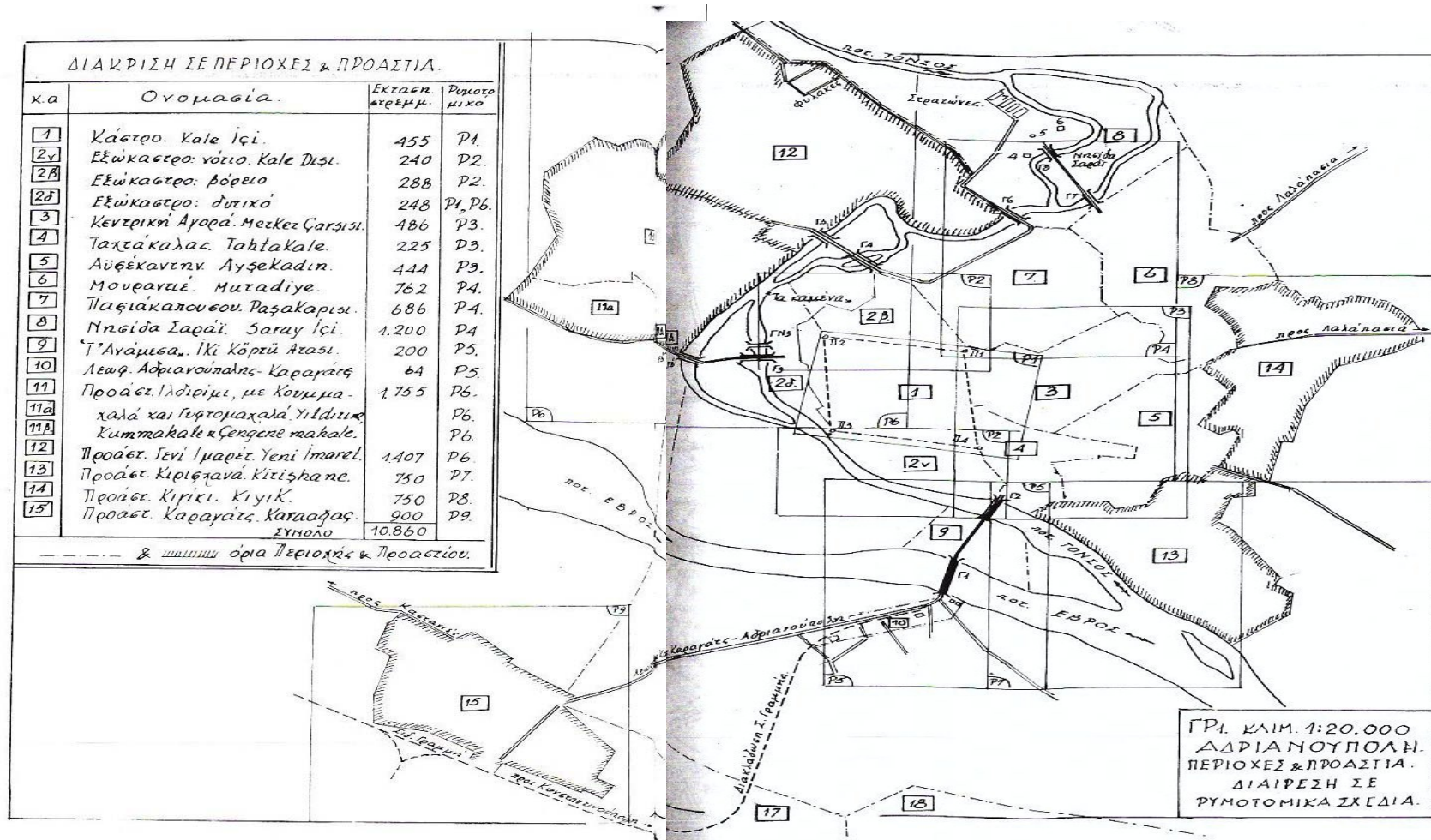
1. Χάρτης Βιλαετίου Αδριανουπόλεως. (Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού*. Θράκη. Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1993, σ. 250)

2. Γενική άποψις της Αδριανουπόλεως (Αν. Κ.Π. Σταμούλη Θρακικά ήτοι συλλογή ειδήσεων περί Θράκης και Θράκων (1843-1934), Πόλεις Θράκης: Αδριανούπολις αρ. 94, 95, 96 Ακαδημία Αθηνών, Δωρεά Οικογένειας Σταμούλη, 1957

3. Διάκριση σε περιοχές και προάστια. Ν. Νικολαΐδης, Η Αδριανού μας, τ. Α΄, Β΄, Αθήνα, 1993

4. Κανονισμός Δημογεροντίας (1840). Γ. Π. Ευθυμίου, «Περί των σωζομένων κωδίκων της Ι. Μητροπόλεως Αδριανουπόλεως», *Αρχεῖον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 20 (1955) 280-282

Κώδηξ Β'. Οὗτος ἀποτελεῖται ἐκ σελ. ἐξήκοντα ἕξ (66), ἐσταχωμένος με φύλλα ἐκ ναστοχάρτου, διαστάσεων 0,27×0,24. Εἰς τὸ ἐσώφυλλον ἀναγράφει : «Κώδηξ τῆς Πολιτείας Ρωμαίων Ἀδριανουπόλεως περιέχων τοὺς ἐτησίους τοὺς τῆς Δημογεροντίας ἐκάστου ἐνιαυτοῦ. Ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1838 Ἀπριλίου 20 καὶ λήγων τῷ 1858 Δεκεμβρίου 31». Περιέχει κατὰ ταῦτα λογαριασμοὺς ἐσόδων καὶ ἐξόδων τῆς Δημογεροντίας, θεωρουμένους ὑπὸ τῶν Μητροπολιτῶν Ἀδρ)πόλεως Γρηγορίου, Γερασίμου κ. ἄ. Εἰς τὴν 9ην σελ. ὁ Ἀδρ)πόλεως Γεράσιμος ὑπὸ χρονολογίαν κ' Ὀκτωβρίου αωμ (1840) ἐπιβεβαιοῖ ἀποδεικτικὸν γράμμα τῶν Ρουφετιῶν τῆς πόλεως περὶ διορισμοῦ 12μελοῦς Δημογεροντίας. Εἶναι δὲ τὰ Ρουφέτια, ὡς ἀναγράφονται μετὰ τῶν ὑφ' ἐκάστου αὐτῶν ἀποστελλομένων Δημογερόντων, τὰ ἑξῆς : τῶν Γουναράδων, τῶν Πακάληδων, τῶν Τζελέπηδων, τῶν Κεριστιτζήδων, τῶν Ἀπατζήδων, τῶν Κογιμτζήδων καὶ τῶν Τεκτόνων.

Εἰς τὰς σελ. 9—10 καταχωρίζεται κανονισμὸς τῆς 12μελοῦς Δημογεροντίας ¹⁾ ἔχων οὕτω : «Ὁ Ἀδριανουπόλεως Γεράσιμος ἐπιβεβαιοῖ. Διὰ τοῦ παρόντος κοινοῦ ἐνυπογράφου ἡμῶν Γράμματος δῆλον ἀποκαθίσταται, ὅτι ἐπειδὴ ἡ ὀλομέλεια τῆς Κοινότητος τῶν Ρωμαίων Ἀδριανουπόλεως δι' ἰδιαιτέρου Κοινοῦ Γράμματος ἀποκαθίστησιν ἡμᾶς πληρεξουσίους διευθυντὰς τῶν Κοινῶν ὑποθέσεων δι' ἐν ὀλόκληρον ἔτος ἀπὸ τῆς σήμερον, κατὰ συνέπειαν καὶ ἡμεῖς οἱ ὑποφαινόμενοι δωδεκαμελῆς δημογεροντία ὑποχρεούμεθα ἐπὶ μάρτυρι Θεῷ νὰ διευθύνωμεν καὶ διοικήσωμεν τὸ κοινὸν ἐπὶ βάσει τῶν ἐπομένων ἕξ Ἀρθρῶν—οἶον.

Ἄρθρον αον. Πᾶν ζήτημα Κοινὸν ἢ ἰδιωτικὸν βασιζόμενον ἐμμέσως, ἢ ἀμέσως ἐπὶ τῶν Κοινῶν πραγμάτων, καὶ πᾶσα τοιαύτη διένεξις εἶναι ὑποκείμενον τῶν συζητήσεων. Κορυφαῖος δὲ τῆς Δωδεκαμελοῦς ἡμῶν ἐπιτροπῆς εἶναι καὶ θεωρεῖται ὁ Σεβαστὸς ἡμῶν Πατὴρ καὶ Ἀρχιερεὺς, ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ ὁποῖου καμμία ὀποιαδήποτε πράξις ἤθελεν εἶσθαι, δὲν εἶναι δεκτέα εἰς τὸ Κοινόν, καὶ ὅταν τὰ μέρη εἰς τὰς συζητήσεις τῶν ἐνδιαφερόντων, ἢ πλειοψηφία, ἦτοι οἱ περισσότεροι ἔχουν τὴν Ἴσχυν καὶ τὸ κῦρος, ἐὰν συγκατατεθῇ με αὐτοὺς ἢ Σεβασμιότης του.

Ἄρθρον βον. Ἀπαξ τῆς ἑβδομάδος θέλει γίνεσθαι συνεδρίασις τακτικῆ, εἰς ἣν ἀπαιτεῖται νὰ συμπαραδρεύωσιν ὅλα τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἀναποδράστως, ἀλλ' ἐν ἀνάγκῃ κατελειγούσῃ, δύναται ἕκαστος νὰ διορίσῃ ἀντ' αὐτοῦ ὅποιον ἐκ τῶν συμπαρέδρων εὐαρεστεῖται, ἐκ τῆς τακτικῆς δὲ ταύτης

1) Δημογεροντία Κοινότητος Φιλιππουπόλεως, Ἀρχεῖον Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, τόμ. ΙΓ', σ. 31.—*Γρηγ. Π. Ευθυμίου* : Καταστατικὸν Δημογεροντίας Διδυμοτείχου, Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Θησαυροῦ, τόμ. ΙΗ', σελ. 209—221.

συνεδριάσεως αποκλείεται γενικῶς ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου ἄλλου τινὸς Συνεδριάσεως, ἢ γνωμοδοτήσεως, καὶ πᾶσα ἐξωτερικὴ ἐπιτροπὴ, εἴμῃ ἐν περιπτώσει ἐκτάκτου συνελεύσεως, καθ' ἣν θέλουν συνεδριάζει πάλιν ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους τὰ μέλη τῆς Δημογεροντίας συνωδὰ τῷ Σεβαστῷ Ἀρχιερεῖ ἤθελαν ἐκλέξει.

Ἄρθρον γον. Ἐπειδὴ αἱ συζητήσεις εἶναι ἱεραὶ ἀποβλέπουσαι τὸ Κοινὸν συμφέρον, ἕκαστος ὀφείλει νὰ ἐπιφυλάτῃ ἐχεμυθίαν, πίστιν, εἰλικρίνειαν καὶ προθυμίαν, ἐλεύθερος ὢν νὰ προτείνῃ μὲν τὰς ἐνστάσεις του, ὀφείλει δὲ νὰ ἐκφράζηται τοὺς ἀποχωρῶντας λόγους, νὰ σαφηνίσῃ τὰς κρίσεις του ἐπὶ τῶν πραγμάτων καὶ νὰ ζητῇ ἀπαθῶς τὴν Γνώμην τῶν συναδελφῶν του.

Ἄρθρον δον. Ἐάν τις τῶν Ἰδιωτῶν (τοιούτων θεωρουμένων ὄλων ἐν γένει ἐκτὸς τῆς δωδεκαμελοῦς ἐπιτροπῆς) ἤθελεν ἀναφέρει παράπονα Ἰδιωτικά βασιζόμενα ἐπὶ τῶν Κοινῶν πραγμάτων, ὀφείλει ἢ δωδεκαμελῆς ἐπιτροπὴ εἰλικρινῶς καὶ μὲ τὸν πλέον εὐγενῆ τρόπον, νὰ ἐξομαλίῃ τὴν ἀναφορὰν των, ὥστε νὰ τὸν καταλείψῃ νὰ γνωρίσῃ τὸ χρέος του. Ἐν περιπτώσει δὲ ἀπειθείας τὸ ἐκτελεστικὸν ἀφροσιούται εἰς τὴν τοπικὴν Συνεδριάσιν τῆς Ὑψηλῆς Πόρτας 1).

2. Ἡ 1η σελὶς Κανονισμοῦ Δημογεροντίας Ἀδριανουπόλεως, Κώδεξ Β'.

Ἄρθρον εον. Ἐάν τις ἐκ τῶν δώδεκα φωραθῇ ἀντιπολιτευόμενος καὶ ἀντιφερόμενος εἰς τὰ κοινὰ συμφέροντα, ὅταν, αὐτὸν ὡς τοιούτον, θεωρήσουν οἱ περισσότεροι μετὰ τοῦ Σεβαστοῦ Ἀρχιερέως, ὁ τοιοῦτος ἀποβάλλεται καὶ Γράφεται τὸ ὄνομά του ἐπὶ τῆς Μελαίνης Πλακῆς ἀπλωρημένης ἀπὸ τοῦ Τοίχου τῆς οἰκίας τῆς Συνεδριάσεως, καὶ ἀποκωλύεται εἰς τὸ ἐξῆς ἀπὸ πᾶν Πολιτικὸν δικαίωμα.

Ἄρθρον στον. Ἡ Πληρεξουσιότης καὶ ἡ Ἴσχυς τῆς δωδεκαμελοῦς ἐπιτροπῆς ὑέλει διαρκέσει διὰ ἓνα ὁλόκληρον χρόνον ἀπὸ τῆς σήμερον.

Αὐτὰ ταῦτα δεχόμεθα ἅπαντες οἱ ὑποφαινόμενοι καὶ ὑποχρεούμεθα ἐπὶ μάρτυρι Θεῷ νὰ φυλάξωμεν ἀπαραιμίωτα μέχρι κεραίας. Διὸ ἀπὸ μέρους τῆς ὀλομελείας τοῦ κοινου ἐπικυροῦται τὸ παρὸν διὰ τῆς κοινῆς καὶ πολιτι-

1) Ἡ ὑπογράμμισις τοῦ κειμένου.

κῆς τετραμεροῦς Σφραγίδος, τὴν ὁποίαν σήμερον διὰ κλήρου λαμβάνομεν, καὶ ἔσται ὑπὸ ἀσφαλῆ φύλαξιν τῶν ἡμετέρων κληρῶν προσηλικυροῦται δὲ καὶ διὰ τῆς ἐπιβεβαιώσεως τοῦ Σεβαστοῦ ἡμῶν Πατρὸς καὶ Ἀρχιερέως Ἁγίου Ἀδριανουπόλεως Κυρίου Κυρίου Γερασίμου ἰ) εἰς Ἐνδειξιν καὶ Ἀσφάλειαν ὅθεν καὶ ὑποφαινόμεθα.

Ἐν Ἀδριανουπόλει τῇ κ' 8βρίου αωμφ

Ἔπονται αἱ ὑπογραφαὶ καὶ ἡ Τετραμερὴς σφραγίς: Χ'' Ἀντώνης τζι. τζιρῆκης, Δημήτριος Γαβριήλ, Θεόδωρος Χ'' ματθαίου, Χ'' Ἀθανασάκης Θ. Κώνστογλους, Παναγιώτης Δημητρίου, Ἰωάννης νέσιου σχοινᾶς, ῥάσκος κούρτη ταββακῶφ, βασίλειος Ἀναστασίου, Γεώργιος καρακίτζι, ἀγγελάκης κάλφας, γεωργάκης χ'' παράσχου, νικολάκης δήμου.

6. Σφραγίδα και λογότυπο της Κεντρικής επί της Εκπαίδευσως Εφορείας
Αδριανούπολης (Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 590-591)

*Σφραγίδα της Κεντρικής Εφορείας
της Εκπαίδευσως Αδριανουπόλεως.*

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΦΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ
ΕΝ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΕΙ

Αριθ.

7. Κατάλογος των συντεχνιών της Αδριανούπολης (Μ. Σταμούλης, «Θρακικοί κώδικες», *Θρακικά*, 9 (1938) 123-136

Αἱ ἐν Ἀδριανουπόλει κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς προύσης ἑκατονταετ.
γνωσταὶ συντεχνίαι τῶν Ὀρθοδόξων

Τούτων αἱ πρῶται δώδεκα ἦσαν αἱ ἐπισημότεραι προεδρεύουσαι
κατὰ τὴν φαινομένην κάτωθι σειρὰν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν κωδίκων.

1. Γουναράδες	
2. Παντοπῶλαι	
3. Καπαματζίδες	
4. Καλπακτσίδες	πλοποιοὶ
5. Ἀμπατζίδες	Κατασκευασταὶ ἐτοιμῶν ἐνδυμάτων ἐξ ἐπιτοπίου ἐριούχου (ἀμπᾶς)
6. Μυλωνάδες	Μυλωθροὶ
7. Ράπται	
8. Ποσματζίδες	Οἱ ἐπιδιορθοῦντες καὶ μεταπωλοῦντες παλαιὰ ἐνδύματα καὶ ἄλλα σκεύη
9. Κερεστετζίδες	Εὐλέμποροι
10. Παπουτσίδες	Οἱ κατασκευάζοντες εὐμαρίδας
11. Τσιμετσίδες	Ὑποδηματοποιοὶ
12. Λιναράδες	
13. Μπεζάσιδες	Ὑφασματοπῶλαι
14. Σουβατζίδες	Οἱ ἐπισκευάζοντες καὶ ζωγραφίζοντες τοὺς τοίχους τῶν οἰκιῶν
15. Τζελέπιδες	Προβατέμποροι
16. Ναλμπάντιδες	Πεταλωταὶ
17. Μπογιατζίδες	Βαφεῖς
18. Μεταξομπογιατζί-
δες	Οἱ βάπτοντες μεταξωτὰ
19. Καῦμακτσίδες	Γαλακτοπῶλαι
20. Ταχιντζίδες	Οἱ κατασκευάζοντες ταχίни, ὅπερ εἶνε ὁ χυμὸς τοῦ σησάμου, ἐξαγόμενος διὰ μηχανῶν καὶ χρησιμεύων εἰς κατασκευὴν χαλβάδων

21. Οὐντζίδες	Ἄλευροπῶλαι
22. Ἀσταρτζίδες	
23. Μποτζατζίδες	Οἱ κατασκευάζοντες μποτζάν, εἶδος ζύ- θου ἐκ κέγχρου
24. Γεμενετζίδες	Οἱ κατασκευάζοντες τὰ εὐτελέστατα ὑποδήματα
25. Καπνάδες	
26. Κιγιτζίδες	Οἱ καπνοκόπται
27. Γεζμπεζίδες	Οἱ ἐπιδιορθωταὶ παλαιῶν ὑποδημάτων
28. Βουτσάδες	Οἱ κατασκευασταὶ βαρελίων
29. Σιμιτζίδες	Κουλουροποιοὶ
30. Κουντουράδες	Ἐποδηματοποιοὶ
31. Κουγιουμτζίδες	Χρυσοχόοι
32. Ἀραμπατζίδες	Ἀμαξοπηγοὶ
33. Κάπηλοι	Οἰνοπῶλαι
34. Δογραματζίδες	Λεπτουργοὶ ἢ ξυλουργοὶ
35. Χασάπηδες	Κρεοπῶλαι
36. Ψαράδες	Ἰχθυοπῶλαι
37. Ἀχτσίδες	Μάγειροι
38. Μουτάφιδες	Οἱ κατασκευασταὶ τριχίνων ἐπίπλων
39. Ματραπὰς μπαχ- τσεβάνιδες	Οἱ πωλοῦντες χορταρικά
40. Μπαχτσεβάνηδες	Οἱ καλλιεργοῦντες χορταρικά καὶ ἄλλα ὄσπρια
41. Ἀχτάριδες	Ροποπῶλαι
42. Καζαντζίδες	Χαλκεῖς
43. Μπερμπέριδες	Κουρεῖς
44. Νηματομπογια- τζίδες	Οἱ βάπτοντες βαμβακερὰ νήματα
45. Δουλγκέριδες	Τέκτονες
46. Μουμτζίδες	Κηροπηγοὶ
47. Τσιλεγγίριδες	Κλειθροποιοὶ
48. Ταχτσίδες	Λιθοξόοι
49. Τοαφτσίδες	Οἱ πωλοῦντες διάφορα Εὐρωπαϊκὰ προϊόντα, οἶον μαχαιρίδια, ἐπιστόμια καπνοσυρογγίων, κτένια κλπ.
50. Κεραμιδάδες	Οἱ κατασκευάζοντες κεραμίδας
51. Παζαρτζίδες	Ἄπωροπῶλαι
52. Καυταντζίδες	
53. Νακάσιδες	

54. Σαναλτζίδες
55. Μπουναρτζίδες Οἱ σκάπτοντες φρέατα
56. Τσομπάνιδες Ποιμένες
57. Κιοτσίδες
58. Τσιφτσίδες Γεωργοί
59. Ἐτιουτσίδες Οἱ σιδηρόνοντες φορέματα
60. Διλτζίδες Οἱ κατασκευάζοντες καπνιστὰς γλώσσας
61. Ὀρολογάδες
62. Πατσιατσίδες
63. Σκεμπετζίδες
64. Μαντρατζίδες Οἱ κατασκευάζοντες τυροῦς
65. Ἴπτσίδες Σχοινοποιοί
66. Τσιομπάσιδες Οἱ μεταπωλοῦντες ἵππους
67. Μαραγκοί
68. Τσουκαλάδες Οἱ κατασκευάζοντες τὰ πήλινα ἀγγεῖα
69. Κυρατζίδες Οἱ διὰ τῶν ἵππων καὶ τῶν ἀμαξῶν των μεταφέροντες ἀνθρώπους καὶ ἐμπορεύματα εἰς ἄλλας πόλεις
70. Σαπουντζίδες
71. Τουρσιουτζίδες Οἱ κατασκευάζοντες τουρσές
72. Ευδάδες
73. Σεπιουργγετζίδες Σαροθροποιοί
74. Σεχριπιτζίδες
75. Τουλουμπατζίδες Ὑδραντλιαντοποιοί
76. Γιαγτζίδες Οἱ πωλοῦντες ἔλαια
77. Σεδεφτζήδες
78. Γιουμουρτατζίδες Ὀπῶλαι
79. Ἀμπελουργοί
80. Ἀραιτζίδες
81. Σαράφιδες
82. Μαντζιλικτσῆδες
83. Ντοκμετζίδες
84. Ξενοδόχοι

8. Σφραγίδες συλλόγων της Αδριανούπολης (Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 589-590)

Σφραγίδα του Φιλεκπαιδευτικού
Συλλόγου Αδριανουπόλεως
(1872).

Σφραγίδα της Φιλεκπαιδευτικής
Αδελφότητας «Η Αγάπη» Κιγικίου
(1896) (ΙΑΜ, κώδ. 73, έγγραφο).

ΤΥΠΟΙ ΔΙΑΘΗΚΩΝ.

Ι) ΔΗΜΟΣΙΑ*.

Σήμερον τήν τοῦ μηνός καὶ ἔτους ἡμέ-
ραν τῆς ἐβδομάδος καὶ ὥραν πρὸ (ἢ μετὰ μεσημβρίαν)
ὁ ὑποφαινόμενος γραμματεὺς (ἢ ἐκτελῶν χρέη γραμ-
ματέως) τῆς Μητροπόλεως (ἢ ἐπισκοπῆς) προσεκλήθη
νὰ συντάξω τὴν διαθήκην τοῦ κ. γνωστοῦ μοι (ἢ γνωσθέν-
τος μοι παρὰ τῶν κάτωθι μαρτύρων) καὶ ἀσχέτου συγγενείας
πρὸς ἐμέ. Ἐπὶ τούτῳ ἀμέσως προέβην (ἢ μετέβην) εἰς τὴν
οἰκίαν του κειμένην ἐν τῇ συνοικίᾳ ἐνορίᾳ τοῦ ἐν-
θα εὔρον αὐτὸν καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν ἐπὶ τούτῳ προσκληθέντων
ἐπτά μαρτύρων κ. κ. (ὄνομα, ἐπώνυμον, ἐπάγγελμα καὶ κατοικία)
γνωστῶν μοι καὶ μὴ ἐξηρημένων ὑπὸ τοῦ νόμου ἠρώτησα αὐτὸν τί
θέλει· οὗτος δὲ ἀπήντησεν, ὅτι θέλει νὰ συντάξῃ τὴν διαθήκην του.
Ἄφ' οὗ ἐβεβαιώθην ὅτι ὁ διαθέτης ἔχει σώας τὰς φρένας, ἀπεμάκρυ-
να πάντας πλὴν τῶν προσημειωθέντων μαρτύρων ἐκ τοῦ δωματίου, ἐν ᾧ
ἦν ὁ διαθέτης· εἶτα προτεκάλεσα τοὺς μάρτυρας νὰ ὑποσχεθῶσιν ἐν
βάρει συνειδήσεως, ὅτι θὰ φυλάξωσι μυστικὸν πᾶν ὅ,τι ἀκούσωσι παρὰ
τοῦ διαθέτου μέχρι τοῦ θανάτου του. Τότε ὁ διαθέτης ἐνώπιον ἐμοῦ
καὶ τῶν μαρτύρων εἶπε τὰ ἑξῆς, ἅτινα καταχωρίζω αὐτολεξεῖ.
«Πρῶτον κληρονόμον (ἢ κληρονόμους) μου ἀποκαθιστῶ τὸν (ἢ τοὺς)
ἑξῆς εἶτα ἀφίνω εἰς τὸν
(τόσα ἢ τὰ δεῖνα καὶ δεῖνα πράγματα), εἰς τὸν (τόσα
ἢ τὰ δεῖνα καὶ δεῖνα πράγματα) κτλ. κτλ.

Μετὰ ταῦτα ὑπειθύμισα εἰς τὸν διαθέτην, ἂν ἔχῃ νὰ προσθήσῃ
ἄλλο τι ἀκόμη, μοὶ ἀπήντησε

*) Συντάσσονται ἐν μὲν Κων)πόλει παρὰ τοῦ συμβολαιογραφοῦντος
Γραμματέως τοῦ Δ. Ε. Μ. Συμβουλίου ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἢ οἴ-
κοι, ἐν δὲ ταῖς Ἐπαρχίαις παρὰ τοῦ χρέη ἐκτελοῦντος Γραμματέως
τῆς Μητροπόλεως ἢ Ἐπισκοπῆς ἐν τῇ Μητροπόλει ἢ Ἐπισκοπῇ ἢ
οἴκοι.

Ἐπὶ τέλους τῷ εἶπον, ἂν θελή νὰ ἀφήσῃ ἐλεημοσύνας εἰς κοινω-
φελῇ καὶ φιλανθρωπικὰ Καταστήματα, μοὶ ἀπήντησε

Πρὸς πίστωση τῶν ἀνωτέρω συνετάχθη ἡ παροῦσα διαθήκη καὶ
ἀναγνωσθεῖσα μεγαλοφώνως καὶ εὐκρινῶς εἰς ἐπήκοον τοῦ διαθέτου
καὶ τῶν μαρτύρων καὶ ἰδίᾳ παρ' ἐκάστου αὐτῶν παρατηρηθεῖσα ὑπε-
γράφη παρὰ τοῦ διαθέτου*, τῶν μαρτύρων καὶ ἐμοῦ

Ὁ διαθέτης

Οἱ μάρτυρες

Ὁ συμβολαιογραφῶν γραμματεὺς

II) ΙΔΙΩΤΙΚΗ**.

A) Φανερά.

Ο υποφαινόμενος (όνομα, επώνυμον, επάγγελμα, κατοικία) θέλων να προλάβη πάσαν φιλονεικίαν περί τῆς διανομῆς τῆς περιουσίας του μετά τὸν θάνατόν του ἀποφασίζει καὶ διατάττει τὰ ἑξῆς.

Πρῶτον ἐγκαθιστᾷ κληρονόμον (ἢ κληρονόμους) του τὸν (ἢ τοὺς) κ. (όνομα, επώνυμον, επάγγελμα, κατοικία) . . . εἶτα ἀφίνει εἰς τὸν . . . (τόσα ἢ τὰ δεῖνα καὶ δεῖνα πράγματα), εἰς τὸν κ. . . (τόσα ἢ τὰ δεῖνα καὶ δεῖνα πράγματα) κτλ. κτλ. κτλ.

Τὴν θέλησίν του ταύτην ἐδήλωσε καὶ εἰς τοὺς ἐπομένους ἐπτὰ ἡμέρας γνωστοὺς αὐτῷ καὶ μὴ ἐξηρημένους ὑπὸ τοῦ νόμου κ. κ. (όνομα, επώνυμον, επάγγελμα, κατοικία), οἵτινες μόνοι ὄντες μετὰ τοῦ διαθέτου ὑπόσχονται, ὅτι θὰ φυλάξωσι μυστικὸν μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ διαθέτου ὅ,τι ἀκούσωσι παρ' αὐτοῦ.

Πρὸς πίστωσιν τούτων ἐγένετο ἡ παροῦσα διαθήκη καὶ ἀναγνωρίσασα εὐκρινῶς καὶ μεγαλοφώνως εἰς ἐπήκοον τοῦ διαθέτου καὶ τῶν

*) Ἄν ὁ διαθέτης δὲν γινώσκῃ ἢ δὲν δύναται νὰ γράψῃ γίνεται τὸ αὐτοῦ μνεία ὡς ἑξῆς: «πλὴν τοῦ διαθέτου ὁμολογήσαντος ἄγνοιαν καὶ ἀδυναμίας ἢ μὴ δυναμένου νὰ γράψῃ ἐξ ἀσθενείας ἢ ἄλλου λόγου».

**) Συντάσσεται οἴκοι παρὰ τοῦ διαθέτου ἢ τρίτου.

μαρτύρων και ιδία παρ' εκάστου παρατηρηθεῖσα ὑπεγράφη παρὰ τοῦ διαθέτου* και τῶν μαρτύρων.

Ὁ διαθέτης

Οἱ μάρτυρες

B) Μυστική.

Ὁ ὑποφαινόμενος (ὄνομα, ἐπώνυμον, ἐπάγγελμα, κατοικία) θέλω νὰ προλάβω πᾶσαν φιλονεικίαν περὶ τῆς διανομῆς τῆς περιουσίας μου μετὰ τὸν θάνατόν μου διαθέτω αὐτὴν οἰκεία και ἐλευθέρᾳ θελήσει ὡς ἐξῆς.

Πρῶτον ἐγκαθιστῶ κληρονόμον (ἢ κληρονόμους) μου τὸν (ἢ τοὺς) κ. (ὄνομα, ἐπώνυμον, ἐπάγγελμα, κατοικία) . . . ἀφίνω εἰς τὸν . . . (τόσα ἢ τὰ δεῖνα και δεῖνα πράγματα), εἰς τὸν . . . (τόσα ἢ τὰ δεῖνα και δεῖνα πράγματα) κτλ. κτλ. κτλ.

Εἰς ἐνδειξιν ὑπογράφομαι

Ὁ διαθέτης

Ἐν . . . τῆ . . .

Εἶτα προσεκάλεσα τοὺς ἐξῆς ἐπτὰ ἱκανοὺς μάρτυρας (ὄνομα, ἐπώνυμον, ἐπάγγελμα, κατοικία) και δηλώσας αὐτοῖς ὅτι τὰ ἄνωθι γεγραμμένα εἶναι ἡ τελευταία θέλησίς μου προσεκάλεσα νὰ μαρτυρήσωσι τὴν θέλησί μου ταύτην.

Εἰς πίστωσιν τούτων ὑπεγράφη ἡ παροῦσα ὑπὸ τῶν μαρτύρων και ἐμοῦ.

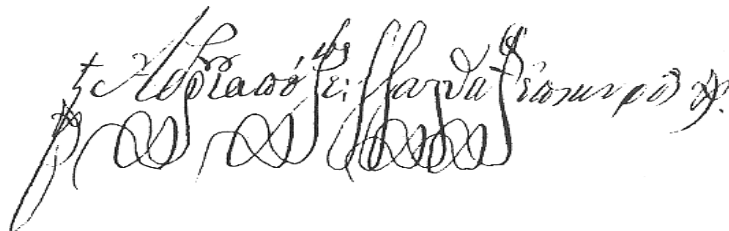
Ὁ διαθέτης

Οἱ μάρτυρες

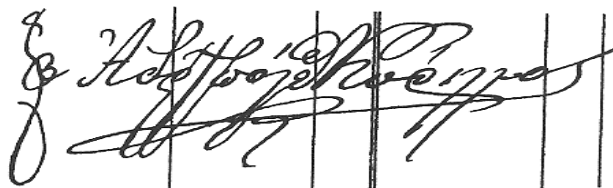
Ἐν . . . τῆ . . .

*) Ἐν ἀγνοῇ ἢ δὲν δύναται νὰ γράψῃ, σημειοῦνται τὰ ἐξῆς: «πλὴν τοῦ διαθέτου, ὅστις ἀγνοῶν ἢ μὴ δυνάμενος νὰ γράψῃ ἔθεσε τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ και κατὰ διαταγὴν του ὑπέγραψεν αὐτόν ὁ . . .»

11. Υπογραφές και σφραγίδες των Μητροπολιτών της Αδριανούπολης (Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 587-590)

Πανομοιότυπο της υπογραφής του μητροπολίτου
Αδριανουπόλεως Ματθαίου (1887-1890) (IAM, Κώδ. 54, 63).

Πανομοιότυπο της υπογραφής του μητροπολίτου Αδριανουπόλεως
Κυρίλλου (1890-1908) (IAM, Κώδ. 54, 83).

Σφραγίδα του μητροπολίτη
Αδριανουπόλεως Κυρίλλου (1890-
1908) (IAM, Κώδ. 54, 126).

12. Σφραγίδες και Λογότυπο της Μητρόπολης Αδριανούπολης (Π. Βαλσαμίδης, ό.π., σ. 589,591)

Σφραγίδα της μητροπόλεως
Αδριανουπόλεως (ΙΑΜ, Κώδ. 1, 14).

Σφραγίδα του Εκκλησιαστικού
Μικτού Συμβουλίου της
μητροπόλεως Αδριανουπόλεως
(1894) (ΙΑΜ, Κώδ. 23, 110).

Ἐγγραφον καταθέσεως διαθήκης.

Σήμερον τὴν τοῦ μηνός τοῦ
 ἔτους ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος καὶ ὥραν (πρὸ ἢ
 μετὰ μεσημβρίαν) ἐνεφανίσθη ἐνώπιον ἐμοῦ Γραμματέως (ἢ ἐκτελοῦν-
 τος χρέη γραμματέως τῆς Μητροπόλεως (ἢ Ἐπισκοπῆς
) ὁ κ. (ὄνομα, ἐπώνυμον, ἐπάγγελμα, κατοι-
 κία) γνωστός μοι καὶ ἄσχετος συγγενείας πρὸς ἐμὲ καὶ τοὺς κάτωθι
 σημειουμένους μάρτυρας καὶ ἐδήλωσεν, ὅτι θέλει νὰ παρακαταθέσῃ
 τὴν ἀνὰ χεῖρας ἰδιωτικὴν του διαθήκην. Τῷ ὑπενθύμισα, ὅτι, ἂν ἡ
 διαθήκη αὕτη δὲν εἶναι γεγραμμένη συμφώνως τῷ Νόμῳ, εἶναι ἄκυρος
 καὶ μὴ οὔσα· τῷ προσέθηκα, ὅτι ἀκυρότης ὑπάρχει διὰ μὲν τὰς
 ἰδιωτικὰς φανεράς διαθήκας, ἂν δὲν ὑπάρχωσιν ἑπτὰ μάρτυρες, διὰ δὲ
 τὰς μυστικὰς, ἂν δὲν ὑπεγράφη παρ' αὐτοῦ τοῦ διαθέτου ἐπὶ παρου-
 σία ἑπτὰ μαρτύρων. Μοὶ ἀπήντησεν, ὅτι ἔγραψε συμφώνως τῷ νόμῳ
 τὴν τελευταίαν του θέλησιν.

Εἰς πίστῳσιν τούτων συνετάχθη τὸ παρὸν καὶ ὑπεγράφη παρὰ τοῦ
 παραδόντος τὴν διαθήκην διαθέτου, τῶν δύο μαρτύρων κ. κ. (ὄνομα,
 ἐπώνυμον, ἐπάγγελμα, κατοικία) καὶ ἐμοῦ, ἀφ' οὗ πρότερον ἐπίσης
 συνυπεγράψαμεν ἐπὶ τοῦ φακέλλου τῆς διαθήκης τὴν ἐξῆς σημείωσιν:
 «ἰδιωτικὴ διαθήκη τοῦ παρακατετέθη τὴν .
 τοῦ μηνός καὶ ἔτους καὶ
 ὑπεγράφη παρὰ τοῦ παρακαταθέτου, τῶν μαρτύρων καὶ ἐμοῦ.»

Ὁ παρακαταθέτης.

Οἱ μάρτυρες.

Ὁ συμβολαιογραφῶν γραμματεὺς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. ΠΗΓΕΣ

- **Γενικά Αρχεία Κράτους**, *Μικρές Συλλογές Κ. 213, Κώδικας Μητρόπολης Αδριανούπολης 1889-1897* (Κώδικας Ι), Διαθήκες
- **Αικ. Μπεκιάρογλου – Εξαδακτύλου**, *Κώδικες Μητρόπολης Αδριανούπολης 1889-1911: Περιγραφή και αναλυτικά περιεχόμενα των κωδίκων ΓΑΚ (Κ 213)*, Βιβλιοθήκη των Γενικών Αρχείων του Κράτους, τ. 21, Αθήνα 1991,
- **Αν. Κ. Π. Σταμούλη** *Θρακικά ήτοι συλλογή ειδήσεων περί Θράκης και Θράκων (1843-1934), Πόλεις Θράκης Αδριανούπολις αρ. 94, 95,96* Ακαδημία Αθηνών, Δωρεά Οικογένειας Σταμούλη, 1957
- **Χ. Παπαστάθης (επιμ.)**, *Οι κανονισμοί των Ορθόδοξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού Κράτους και της Διασποράς*, Θεσσαλονίκη, 1984
- **Π. Βαλσαμίδης**, «Τρεις κανονισμοί της ελληνορθόδοξης κοινότητας Αδριανουπόλεως», *Η καθ' ημάς Ανατολή*, 5 (2000), 179-215
- **Του Ίδιου**, *Ο ελληνισμός της Αδριανούπολης. Από τα τέλη του 19^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Κανονισμοί-Καταστατικά-Λογοδοσίες-Επίσημα έγγραφα*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Αντ. Σταμούλη, 2008
- **Π. Α. Γεωργαντζής**, *Προξενικά Αρχεία Θράκης*. Τόμοι Α', Β', Γ', Ξάνθη 1998, 1999, 2000

Β. ΕΡΓΑ ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΜΕ ΤΟ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟ ΘΕΜΑ

1. *Αδριανούπολις εξ επισήμων πηγών και εγγράφων*, *Θρακικά*, 27 (1958), 138-212
2. **Π. Αξιώτης**, *Η Αδριανούπολις από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1922*, Θεσσαλονίκη 1922
3. **Μ. Κ. Αποστολίδης**, «Κώδικες Ανατολικής Θράκης», *Θρακικά*, 18 (1943) 93-160
4. **Κ. Αρμενόπουλος**, *Πρόχειρον νόμων ή Εξάβιβλος*, Αθήνα Εκδόσεις Δωδώνη, 1971
5. **Κ. Βατικιώτης**, «Βιλαγέτιον Αδριανουπόλεως». *Οικονομική Επιθεώρησις*, Αθήνα, 3/28 Ιουνίου 1875, σ. 149-159, 486-509

6. **Ν. Βαφείδης**, «Εκκλησιαστικά επαρχία της Θράκης και ο φάκελος 434 της Βιβλιοθήκης της Βουλής περί Θράκης», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 20 (1955) 81-120
7. **Σάρδεων Γερμανός**, «Επισκοπικοί κατάλογοι των επαρχιών της Ανατολ. Και Δυτ. Θράκης (από αλώσεως γενικώς αλλ'ιδίως από του ιζ Αδριανουπόλεως αιώνας και εξής)», *Θρακικά*, 6 (1935) 37-136
8. **Στ. Γονατάς**, «Θράκη 1907», στο Π. Α. Γεωργαντζής, *Προξενικά Αρχεία Θράκης*, τομ. Γ' 106/4-1-1908
9. **Τ. Γριτσόπουλος**, «Η Μητρόπολις Αδριανουπόλεως», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 22 (1957) 321-332
10. **Κ. Δημαράς**, «Έκθεσις περί εμπορίου, γεωργίας και βιομηχανίας εν τω νομώ Αδριανουπόλεως κατά το έτος 1911», Δελτίον του επί των Εξωτερικών Β. Υπουργείου (μέρος δεύτερον) ; 15, Εν Αθήναις: Εθνικό Τυπογραφείο, 1912, σ. 2-45
11. **Ι. Δραγούμης**, «Η μικρή πατρίδα. Β' Προκήρυξη στους σκλαβωμένους και στους ελευθερωμένους Έλληνες», Κωνσταντινούπολη, Μάρτιος 1908, στο Έων Δραγούμης, *Ελληνικός Πολιτισμός*, 1913-14, α' έκδ. περ. «Γράμματα», Αλεξάνδρεια 1914, επανέκδ. Φιλόμυθος, Θεσσαλονίκη, 1993
12. **Ε. Driault**, *Το Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, Αθήνα, Ιστορητής, 1997, (γαλλική έκδοση 1900)
13. **Γ. Π. Ευθυμίου**, «Περί των σωζομένων κωδίκων της Ι. Μητροπόλεως Αδριανουπόλεως», *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού*, 20 (1955) 273-300
14. «Θρακικοί κώδικες», *Θρακικά*, 9 (1938) 124-126
15. **Μ. Καραβοκυρός**, *Κλεις /της/ συνήθους Οθωμανικής Νομοθεσίας/ήτοι/ του Αστικού Κώδικος (Μεδζελέ) συμπεπληρωμένου εκ των διατάξεων του Σσερή περί διαθηκών και κληρονόμων, του οργανισμού των Δικαστηρίων, της Πολιτικής και Εμπορικής/Δικονομίας, του Εμπορικού Νόμου μετά του Παραρτήματος αυτού, του Ναυτικού Κώδικος, του Ποινικού Νόμου/της Ποινικής Δικονομίας, των Νόμων περί Γαιών, Βακου/φίων, Τελωνείων, Μεταλλείων και Δασών, των Κανονισμών/ του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της δικαστικής δικαιο/δοσίας αυτού, του Οργανικού Νόμου της Ανατολικής Ρω/μυλίας κ.τ.λ. Le meilleur ouvrage sans table analytique/est le desespoir de l' homme du cabinet/et du jurisconsulte./Troplong./* Αδεία του υπουργείου της

- δημοσίας εκπαιδύσεως./Εν Κωνσταντινουπόλει,/1882./Τύποις Βουτυρά και Σ/γας, σελ η' (αντίτυπο στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη)
16. **Κ. Κουρτίδης**, «Η Αδριανούπολις», *Θρακικά*, 25 (1956) 165-173
 17. **Του Ίδιου**, «Ελληνικαί αρχαιότητες εν Αδριανουπόλει», *Θρακικά*, 1 (1928)
 18. **Κύριλλος ΣΤ του Αδριανουπολίτου, Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως** «Περιγραφή Αδριανουπόλεως και τινων των πέριξ της Θράκης μερών», *Θρακικά*, 2 (1929) 83-86
 19. **Γ. Κωνσταντινίδης**, «Ολίγα περί Αδριανουπόλεως», *Θρακικά*, 17 (1942) 292-307
 20. **Του Ίδιου**, «Η εν Αδριανούπολει Ελληνική Κοινότης», *Θρακικά*, 18 (1943) 50-84, 252-253, 19 (1944) 39-71
 21. **Γ. Λαμπουσιάδης**, «Τρεις ανέκδοτοι μελέται περί Αδριανουπόλεως», *Θρακικά*, 1 (1928) 282-298
 22. **Του Ίδιου**, «Η Ελληνική κοινότης Αδριανουπόλεως επί Τουρκοκρατίας», *Θρακικά*, 1 (1928) 298-311
 23. **Ι. Λεωνίδα & Φ. Τσελέντης**, *Οδηγός επί της διεξαγωγής των κυριοτέρων κτηματικών υποθέσεων μετά συντόμου μελέτης περί Μουλκίων, Βακουφίων, Γεδικίων και Μουκατάα*, Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Κ. Ζιβίδου και Ν. Δεοδάτη, 1903
 24. **Α. Σαμοθράκης**, «Αδριανούπολις» Λεξικόν γεωγραφικόν και ιστορικόν της Θράκης *Θρακικά*, τ. Ζ (1940) 239-249
 25. **Ι. Σαράφογλου**, «Περιγραφή της Αδριανουπόλεως», *Θρακικά*, 2 (1929) 65-86
 26. **Μ. Σταμούλης**, «Συμβολή εις την ιστορίαν των εκκλησιών της Θράκης», *Θρακικά*, 14 (1940) 6-230, 17 (1942) 452-456
 27. **Του Ίδιου**, «Θρακικοί κώδικες», *Θρακικά*, 9 (1938) 123-136
 28. **Του Ίδιου**, «Συμβολή εις την Θρακικήν βιβλιογραφίαν», παράρτημα *Θρακικά*, 3(1931) I-XLVIII 7 (1936) 357-381
 29. **Του Ίδιου**, «Ταξείδια εις την Θράκην», *Θρακικά*, 6 (1936) 177-181
«Ταξείδια εις την Θράκην Αδριανούπολις», *Θρακικά*, 16 (1941) 65-82
«Ταξείδια εις την Θράκην», *Θρακικά*, 18 (1943) 324-334
 30. «Ολίγα περί Θράκης» παράρτημα, *Θρακικά*, 3 (1931) 13, 29
 31. **Μ. Παρανίκας**, «Περί της εν Θράκη Αδριανουπόλεως», *Παρνασσός*, 17 (1894) 679-699

32. **Β. Πετράκης, Μ. Σαράντης**, «Περιγραφή της Αδριανουπόλεως από τον Εβλιγιά Τσελεμπίη», *Θρακικά*, 15 (1941) 5-
33. **Ε. Τσελεμπί, Τ. Κόβελ**, *Από Κωνσταντινουπόλεως εις Αδριανούπολιν. Δύο παράλληλα ταξίδια μέσα στο χρόνο*, Αθήνα, Εκδόσεις Εκάτη, 1993
34. **Μ. Γ. Τσελεπίδης**, *Τα προνόμια της εκκλησίας εν Τουρκία : ή Εισαγωγή εις το παρά τω Οικουμενικώ Πατριαρχείω ισχύον κληρονομικόν δίκαιον : Εξ ανεκδότου πραγματείας περί του εν Τουρκία κληρονομικού δικαίου*. Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Εν Αθήναις, 1906
35. **Κ. Φοίβος**, «Περί Αδριανουπόλεως», *Πανδώρα*, 13 (1862-63) 68-72,93-96, 108-112, 150-154
36. **Στ. Β. Ψάλτης**, *Η Θράκη και η δύναμις του εν αυτή ελληνικού στοιχείου, Α. Στατιστικάί περί του ελληνικού πληθυσμού πληροφορίαί*. Αθήναι 1919.

Γ. ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑ ΕΡΓΑ

1. **Ε. Αλεξιάκης**, «Η δομή της ελληνικής οικογένειας στη Θράκη», *Μνήμων*, 5 (1975) 49-80
2. **Του Ίδιου**, «Παρατηρήσεις σε μια μορφή γαμήλιας παροχής: το αντιπροίκι», *Ελληνική Κοινωνία* 1 (1987) 129-141
3. **Π. Σ. Αθανασιάδης**, «Η Αδριανούπολη του προπερασμένου αιώνα: Μητρόπολη όλων των Θρακών», στην ιστοσελίδα του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, <http://alex.eled.duth.gr/Htmlfiles/xronos/athan/adrian/athanasiadis.htm>
4. **Σ. Αναγνωστοπούλου**, *Μικρά Ασία, 19^{ος}–1919. Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1997
5. **Μ. Άντερσον**, *Φαντασιακές κοινότητες*, Αθήνα, Εκδ. Νεφέλη, 1997
6. **Ph. Ariès**, *Δοκίμια για το θάνατο στη Δύση: από το Μεσαίωνα ως τις μέρες μας*, μτφ Κ. Λάμψα, Αθήνα, Εκδόσεις Γλάρος, 1988 (γαλλική έκδοση 1975)
7. **Σπ. Ασδραχάς**, «Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην Τουρκοκρατία», *Τα Ιστορικά*, 5 (1986) 45-62
8. **Α. Βακαλόπουλος**, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. 2, τυπ. Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη, 1976, σ. 326-332.

9. **Του Ίδιου** «Οι κοινότητες», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι΄, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1975, σ. 150-155.
10. **Κ. Βακαλόπουλος**, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού. Θράκη*, Θεσσαλονίκη, Αφοί Κυριακίδη, 1993
11. **Του Ίδιου**, «Η ιστορική πραγματικότητα στη Θράκη έναντι της παραποιητικής αρχής της βουλγαρικής ιστοριογραφίας», στο Α΄ Παγκόσμιο Συνέδριο Θρακών, Ξάνθη, 21-24 Οκτωβρίου 1993, Ο απόδημος ελληνισμός και η πρόκληση της Θράκης στην ιστοσελίδα http://alex.eled.duth.gr/SYLLOGOI/A_Thrakiko
12. **Π. Βακουφάρης**, «Η κοινοτική διοίκηση μετά τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (Tanzimat) και οι κανονισμοί Κεσσάνης και Αλεξανδρουπόλεως», *Θρακική Επετηρίδα*, 5 (1984) 17-50
13. **Ε. Balta**, «La Communaute Grecque d'Adrinople (milieu du XIXe siècle-1922)», στο *Peuple et production. Pour une interprétation des sources ottomanes*, Istanbul, Les Éditions ISIS, 2000, σ. 209-245
14. **Κ. Γαρδίκια**, «Η Ελλάδα και το Ανατολικό Ζήτημα (1821-1923)», στο Συλλογικό έργο *Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους. Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2008, σ.119-145
15. **Α. Καραδήμου-Γερολύμπου**, *Μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Βορειοελλαδικές πόλεις στην περίοδο των Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων*, Αθήνα, Τροχαλία, 1997
16. **Σ. Δασκαλοπούλου-Καπετανάκη**, «Εγκατάσταση-προίκα-κληρονομιά. Κατά φύλα διαφοροποιήσεις», στο Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης (επιμ) *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 291-317
17. **Α. Δρούλια & συν.**, *Προσεγγίσεις στις νοοτροπιές των Βαλκανικών λαών 15ος-20ος αι. Οικονομικές αντιλήψεις και συμπεριφορές*, Αθήνα, Ι. Ζαχαροπουλος, 1988
18. **Μ. Ευθυμίου**, «Οι Συντεχνίες. Η Κρατική οργάνωση τεχνών και επαγγελματιών», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 2^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 327-338
19. **Της Ίδιας**, «Αντί προλόγου: Οι κοινότητες της ελληνικής χερσονήσου κατά την τουρκοκρατία. Μια απόπειρα σχηματικής κατάταξης

- στον χώρο, κατά την εσωτερική οικονομική και πολιτική τους λειτουργία», *Εώα και Εσπέρια*, 7(2007) 239- 245
20. **X. Εξερτζόγλου**, «Μετά Μεγάλης Παρατάξεως»: συμβολικές πρακτικές και κοινοτική συγκρότηση στις αστικές ορθόδοξες κοινότητες της ύστερης οθωμανικής περιόδου, *Τα Ιστορικά* 31 (1999), σ. 349-380
 21. **Ε. Ζέη**, «Ο γάμος, ο θάνατος και η ακίνητη ιδιοκτησία στην Πάρο τον 18^ο αιώνα: πρώτες προσεγγίσεις», *Τα Ιστορικά*, τομ. 11, τχ 20 (Ιούνιος 1994) 53-70
 22. **H.A.R. Gibb and H. Bowen**, *Islamic society and the west. A study of the impact of western civilization on Moslem culture in the near east*, v. I, part I & II, London/New York/Toronto, 1950-1957
 23. **B. Θεοδώρου**, «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας. Από τον κοινωνικό έλεγχο στην αμοιβαιότητα», *Μνήμων*, τ. 25(2003)171-184
 24. **Της Ίδιας** «Ευεργετισμός και όψεις της κοινωνικής ενσωμάτωσης στις παροικίες (1870-1920)», *Τα Ιστορικά*, 7 (1987)119-154
 25. **Θρακικός Ηλεκτρονικός Θησαυρός**, *Ιστορία και πολιτισμός*, <http://www.xanthi.ilsp.gr/thraki/history>
 26. **B. Jelavich**, *Ιστορία των Βαλκανίων I (18^{ος} – 19^{ος} αιώνας)*, μτφ. Χρ. Δεληστάθη, Αθήνα, Πολύτροπον, 2006 (αγγλική έκδοση 1983)
 27. **Της Ίδιας**, *Ιστορία των Βαλκανίων II (20^{ος} αιώνας)*, μτφ. Στ. Γιαννοπούλου, Αθήνα, Πολύτροπον, 2006 (αγγλική έκδοση 1983)
 28. **E.J. Hobsbawm**, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μτφ Χρ. Νάντρις, Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 1994 (αγγλική έκδοση 1990)
 29. **Γ. Β. Καββαδίας**, «Η Ελληνική Κοινότητα της Τουρκοκρατίας. Δοκίμιο ορισμού», στο Συμπόσιο *Η διαχρονική πορεία του Κοινοτισμού στη Μακεδονία*, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης, 1991, σ. 507-517
 30. **Ε. Καλπουρτζή**, «Ίνα Πραγματοποιηθή η διά Γάμου Σύζευξις» *Ελληνική Κοινωνία* 1 (1987) 81-106.
 31. **Ε. Κάννερ**, *Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης (1753-1912)*, Αθήνα, Κατάρτι, 2004
 32. **A. Kasdagli**, *Land and marriage settlements in the Aegean. A case study of seventeenth-century Naxos*, Hellenic Institute of Byzantine and post-Byzantine

- Studies & Vikelea Municipal Library of Iraklion (Crete), στη σειρά Ελληνολατινική Ανατολή, αρ. 6, Βενετία, 1999
33. **Β. Κεχριώτης**, «Ρέκβιεμ για την Οθωμανική αυτοκρατορία», στο Συλλογικό έργο *Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους. Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική τον 19ο αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2008, σ. 17-51
 34. **Γ. Κοντογιώργης**, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, 1982
 35. **Παρ. Κονόρτσας**, «Από τα Μιλλέτ στα Έθνη: Διαμόρφωση συλλογικών ταυτοτήτων στη Θράκη (19^{ος} – αρχές 20^{ου} αιώνα)», στο *ΘΡΑΚΗ. Ιστορικές και Γεωγραφικές Προσεγγίσεις*, ΕΙΕ, 2000, σ. 169-195
 36. **Του Ίδιου**, «Κωνσταντινούπολη και Μικρά Ασία, 1833-1876» στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 4^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 343-360
 37. **Του Ίδιου**, «Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έλληνες, Οθωμανοί και Εθνικά Κινήματα 1876-1908» στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 5^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 343-364
 38. **Του Ίδιου**, «Η εξέλιξη των «εκκλησιαστικών» βερατίων και το «Προνομιακόν Ζήτημα,»», *Τα Ιστορικά*, τ. 5, τχ.9, Δεκέμβριος 1988, 259-286
 39. **Κ. Κωστής**, «Κοινότητες, εκκλησία και μιλλέτ στις «ελληνικές» περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας», *Μνήμων*, 13 (1991) 57-75
 40. **Μ. Θ. Λάσκαρις** *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, τ. Α' (1800-1878), Αθήνα, Εκδ. Επίκεντρο, 2006
 41. **P. Laslett**, «Οικογένεια και νοικοκυριό. Ιστορικές προσεγγίσεις» Στο Ρωξάνη Κουταντζόγλου (επιμ) *Οικογένειες του παρελθόντος. Μορφές οικιακής οργάνωσης στην Ευρώπη και τα Βαλκάνια*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1996
 42. **P. Laslett - R. Wall**, *Household and Family in Past Time*, Cambridge University Press 1972
 43. **B. Lewis**, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, Τόμος Ι, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2001 (αγγλική έκδοση 1961)
 44. **Π. Λέκκας**, *Η Εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Αθήνα ΕΜΝΕ-ΜΝΗΜΩΝ, 1992
 45. **Ε. Λιάτα**, «Οι Κοινότητες. Ένας θεσμός με πολλές όψεις», στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 2^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 309-324

46. **Χ. Λούκος**, *Πεθαίνοντας στη Σύρο τον 19^ο αιώνα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2000
47. **Κ. Μαμώνη**, *Σύλλογοι Θράκης και Ανατολικής Ρωμυλίας 1861-1922*, Θεσσαλονίκη 1995
48. **π. Γ. Δ. Μεταλληνού**, *Τουρκοκρατία: Οι Έλληνες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, Αθήνα, Ακρίτας, 1993
49. **Ν. Νικολαΐδης** *Η Αδριανού μας*, τ. Α΄, Β΄, Αθήνα, 1993
50. **Σβ. Ντόντσεβα**, "Η αυτοδιοίκηση στην Αδριανούπολη. Η πολιτεία των Ρωμαίων το πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα" στον τόμο του Δημάδη, Κ. Α. (επιμ) *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην εποχή του Διαφωτισμού και στον εικοστό αιώνα* (Πρακτικά του Γ' ευρωπαϊκού συνεδρίου νεοελληνικών σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών, Βουκουρέστι, 2-4 Ιουνίου 2006), ΙΙ, 169-177, Αθήνα.
51. **Κ. Παπαθανάση-Μουσιοπούλου**, *Οικονομική και κοινωνική ζωή του Ελληνισμού της Θράκης κατά την Τουρκοκρατίαν*, ανάτυπο από το περιοδικό *Θρακικά*, τ. 47, Αθήνα 1974
52. **Ch. Papastathis**, «Byzantine private law and codifications among the Bulgarians (XVth-XIXth c.)», στο Α΄ ΕΛΛΗΝΟΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ *Πνευματικές και πολιτιστικές σχέσεις Ελλήνων και Βουλγάρων από τα μέσα του ΙΕ΄ έως τα μέσα του ΙΘ΄ αιώνα*, ΙΜΧΑ 188, Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 249-258
53. **Σ. Πλουμίδης**, *Εθνοτική συμβίωση στα Βαλκάνια. Έλληνες και Βούλγαροι στη Φιλιππούπολη, 1878-1914*, Αθήνα, Εκδόσεις Πατάκη, 2006
54. **D. Quataert**, *Η Οθωμανική αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2006 (αγγλική έκδοση 2000)
55. **E. Reclus**, *Nouvelle Géographie Universelle*, Librairie Hachette, Paris, 1876
56. **Μ. Ρεπούση**, «Το φύλο των γυναικών. Έμφυλες ομάδες και γυναικείες διεκδικήσεις», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 5^ο, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 187-196
57. **Α. Σεβαστάκης**, «Το Δίκαιο στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Η διαπάλη εκκλησιαστικού-κοινοτικού και οθωμανικού δικαίου», *Τότε*, 27 (1985) 34-45
58. **Ε. Σκοπετέα**, *Η Δύση της Ανατολής. Εικόνες από το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Εκδ. Γνώση, 1992
59. **Ν. Σκουτέρη-Διδασκάλου**, *Ανθρωπολογικά για το γυναικείο ζήτημα (4 Μελετήματα)*, Αθήνα, Ο Πολίτης, 1991

60. **P. F. Sugar**, *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από την οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, τ. Α΄, Αθήνα, Εκδόσεις Σμίλη, 1994 (αγγλική έκδοση 1977)
61. **Ν. Τοντόροφ**, *Η βαλκανική πόλη, 15ος-19ος αιώνας. Κοινωνικο-οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη*, μτφρ. Ε.Αβδελά-Γ. Παπαγεωργίου, τ. Β΄, Αθήνα, Θεμέλιο, 1986
62. **M. Tsikaloudaki**, *Pouvoirs and professions des communautés urbaines dans l'Empire Ottoman (XVIIe-XIXe siècles): Serrés, Philippopoli, Kozani, Larissa*, Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή στο Paris I, Παρίσι, 2000
63. **Μ. Τσικαλουδάκη**, «Η Θράκη. Η διάσπαση της Οθωμανικής ενότητας», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 4^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 327-341
64. **Της Ίδιας**, «Η Θράκη 1871-1909. Η εποχή των ανταγωνιστικών εθνικισμών», στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ), *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τομ. 5^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 297-308
65. **Κ. Τσουκαλάς**, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Στ΄ έκδοση, Αθήνα, Θεμέλιο, 2006
66. **M. Vovelle**, *Ο θάνατος και η δύση από το 1300 ως τις μέρες μας*, μτφ Κ. Κουρεμένος, τομ. Β΄, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 2000 (γαλλική έκδοση 1983)
67. **A. Yerolympos**, «A contribution to the topography of 19th century Adrianople» *Balkan Studies*, vol. 34, 1 (1993)49-72
68. **Δ. Ψυχογιός**, «Η προϊκα ως παραγωγική σχέση του οικιακού τρόπου παραγωγής», στο Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης (επιμ) *Ανθρωπολογία και Παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 307-322